

કાવ્યકૌસ્તુભ.

—૬૦૩ ૧૦૨—

છંદ દર્શન.

પ્રથમ ભાગ.

રચનાર

બુલાસીરામ ચકુભાઈ દ્વિવેદી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

પુસ્ત્તોત્તમ કહાનજી ગાંધી.

સુબોધ પ્રકાશ અને સાર સંગ્રહના એડિટર
અને ત્રિમાસિક ટીકાકારના મેનેજર.

લોખંડી-કાઠીઆવાડ.

ઉપજાતી છંદ.

અવેરની રતનણી પરિક્ષા, આહીર ને વીર નહીં નિરિક્ષા;
ચતૂર જે ગુર્જર ચોકચી છે, કૌસ્તુભની કિમ્મત તેજ પ્રીછે.

(કોપી રાખટ બીચીછે.)

સંવત ૧૯૪૦. સને ૧૮૮૪.

મૂલ્ય ૧) રૂપિયો.

૨૦૬૨

અમદાવાદ મધ્યે

મામાની હવેલીમાં યુનાઇટેડ પ્રીન્ટીંગ અને જનરલ
એજન્સી કંપની "લિમિટેડ" ના પ્રેસમાં
રાણછોડલાલ ગંગારામે છાપ્યું.

ગ્રન્થાર્પણ .

સદા મેહેરમાન રાજમાન રાજેશ્રી

રાવખહાદુર લાલજીભાઈ પુરપોત્તમરાય

નેટિવ આસિસ્ટન્ટ ડુ. ધી. એન્ટ ગવરનર જનરલ

સ્થળ વડોદરા.

શાર્દૂલ વિક્રિડીત છંદ.

પર્મોદાર પ્રતાપિ પૂર્ણ પદમાં, પદુંઃખહારી પિડા ;
વિદ્યાવંત વિલાસિ વિદ્વજનના, વીવેક સિંધૂ વડા ;
વક્તા સત્ય, વિચારવંત, વળિનેં, વાણી વડી વીમળી ;
સાદા ને સદ્પાત્ર શુદ્ધ મનના, શોભે સુવૃત્તિ શિળી. ૧
ન્યાઈ નેટ નિપૂણ નિષ્કપટિને, નોખી ખુખી નામની ;
દાના દેશહિતેચ્છુ દિવ્ય દિલના, દાતૃવ્યતા દામની ;
પ્રીતીપાત્ર તથા પરિક્ષક પુરા, કોવીદના કામના ;
માયાળુ સુ મુસદ્દિને મન મહીં, મોટાઈનું મામ ના. ૨
પીતા પૂર્ણ પરાક્રમી પુરૂષમાં, પ્રેમાળ પુરોત્તમ ;
તેના લાયક સૂત લાલજીભાઈ, સૂજાળુ સર્વોત્તમ ;
જ્ઞાની ઉમ્મરમાંથિ નોકરિ કરી, નિષ્ઠા વડે નેહથી ;
ઓખી આજ ચલાવિને ઉપરિયો, સંતૃપ્ત કીધા મથી. ૩

પંડે મ્હેનતથી મચી મમતમાં, શક્તી વડે શોભિયા ;
 પામ્યા પાયરિથી રૂડી પદવિઓ, લોકો રૂડા શોભિયા ;
 બારે ભૂજથી બૂજ નીજ અમથી, આઝી રિઝી મેળવી ;
 પોતે પાલનપૂરે પાલન પૂરે, કીર્તિ ઘણી કેળવી. ૪
 રેસાડન્ટની હાકિસે રહી અને, દેશી એસીસ્ટન્ટની ;
 પામ્યા યોગ્ય જગા રૂડી રવડપુરે, કાજૂ હવા કાંપની ;
 સૂચો “રીપન” લોડ આર્યવૃતનો, કિર્તિ સુણી કાનમાં ;
 આપ્પો ખ્હાફુર રાવનો રૂચિ વડે, ઇલકાગ સન્માનમાં. ૫
 મહારા ઉપર ખૂદ કેરિ મમતા, મૂરખિય રીતે રહી ;
 મહારૂં હીત થવા અનેક ઉરમાં, આવેટ આપે ચહી ;
 એનો કે ઉપકાર યાદ કરવા, શોભાવવા ગ્રંથને ;
 લાગુ લાલજીભાઈ નામ કરીને, આનંદ માનું મનેષ. ૬
 ગર્વા ગુર્જર સ્થાનમાં ગુણુ વડે, વિદ્વાનતા હારમાં ;
 જ્યાં સૂધી મમશાલ્ય ગ્રંથ ચળકે, કૌસ્તૂભના ઝકારમાં ;
 ત્યાં સૂધી તમ નામ તે અમર રો, કૌસ્તૂભ સાથે વદું ;
 અર્પું આશિય એહ હું હરનિશી, પાડો પ્રીતિ તે પ્રભૂ. ૭

લી. પ્રેમાંકિત સેવક.

કર્તા.

૧ લોભ-મમતા-પામ્યા. ૨ વડોદરામાં. ૩ લાગુ કરીને-
 બેડીને. ૪ મનમાં. ૫ દોરો અથવા સદ્ગુણ. ૬ પંક્તિમાં
 અથવા હારડામાં. ૭ આગરમાં.

પ્રસ્તાવના.

ગુર્જરરત્ન પરિક્ષકોના હસ્તક્રમણમાં આ “કાવ્યકૌરુભ” બેટ કરતાં મને જે આનંદ થાય છે તે અવર્ણિય છે.

એક સોદાગર પોતાના કોઈ પણ માલની યોગ્ય પ્રસંશા કરે તે તેનો ધર્મ છે, તેજ પ્રમાણે મહારી પ્રિય કવિતાને મેં લાડકુ કૌરુભ નામ આપવા સાહસ કર્યું છે ! બેશક કેટલાએક વિદ્વાન મિત્રો આથી સ્મિતહાસ્ય કરશે, તોય પણ અંદરજ્ઞાનેથી આ પુસ્તકનો સચ ભાગ કૌરુભ પદે રસસ્ત પુરૂષોના હૃદયક્રમણને આલ્લહિત કરવા જે શક્તિવાન થશે તો હું મારા પરિશ્રમનું પરિપક્વ સાક્ષ્ય માનીશ.

હત્તુભાગ્યે માત્ર આધુનિક કાળે દૈન્યપદને પ્રાપ્ત થયેલી, પણ પૂર્વના પુર્વજોમાં પ્રસિદ્ધપણે પૂજાતી ભારતભૂમીની ભૂપણૃષ્પ વિજયવંત માતા કવિતા જેવી કલ્યાણી દેવીની સેવા કરવાનો મને કેટલી-એક મુદતથી *શ્રાન્ત છે. તેના સેવનમાં મેં મારા કિમતી અસંખ્ય લાભ ગુમાવ્યા છે. તત્સંબંધમાં રસાલંકારના બાપા ગ્રંથોની ગુર્જર કવિવર્ય શ્રીમાન દલપતરામજી અને કોઠના કેસથી પ્રસિદ્ધી પામેલા મૈયત જાડેજા કેશરીસિંહજીના સહવાસમાં મેં તાલમ લીધી છે. એ બદલ એ બન્ને વિદ્વાન ઉદાર પુરૂષોનો હું અત્યંત આભારી છું.

મહારી ગુર્જર ભાષામાં રચેલી કવિતા અમદાવાદની હિમાબાઈ ઇન્સ્ટ્રીટ્યુટના મકાનમાં ઘણે ઘણે પ્રસંગે મેં વાંચી સંભળાવી હતી. તે તકના શ્રોતાઓની અપૂર્વ પ્રસન્નતા; અને કેટલાએક માસિક પત્રોમાં મહારા વિષયો પ્રસિદ્ધ થાયછે તે વાંચનારા કેટલાએક મિત્રોની આહતા ઉપરથી, આ પુસ્તક પ્રજાની સેવામાં મૂકવા ઘણા દીવસથી મારી ઉત્કંઠા હતી. તે બદલ કેટલાએક મિત્રો તરફથી વારંવાર ઉ-

* કવિયો અને લેખકોને સાંપ્રતકાળમાં જોઈવું ઉત્તેજન ન હોવાથી રેવન્યુ જેવા રંગડાની નોકરીમાં મને જોડાવું પડ્યું છે. હું જરૂર કરુંછું કે મારા અલ્પ ઉદરપોષણના સંબંધમાં જેવો અને જેટલો કાળ બ્યતિત થાય છે, તેટલો બલકે તેનો અર્ધકાળ કાવ્યશાસ્ત્રમાં નિર્ગમન કરવાને જે મને યોગ્યસાધન હોત તો સ્વદેશ સેવાનું ધર્મિત સામર્થ્ય પ્રજાને હું જણાવી શકત. પણ પ્રજાની મેકરદાનીના લીધે જેમ એક ચિત્રકારની નિમનોક સુતારના કામ ઉપર થાય તેવા યોગ મારા ધંધાના સંબંધે આવ્યો છે, તેથી મિશ્રપાય છું.

ધરાણી થયા છતાં મહારી નોકરી વિગરેની અગવડમાં એ વિચાર ખર આવતો નહોતો.

ગત વર્ષમાં મને થએલા નેત્રવ્યાધિથી અને મહારી માતૃશ્રીની માંદગી ના સમયે અમદાવાદમાં લાંબી મુદત સુધી મહારી સ્થિતી થઈ એ તકે નિમ્નપૂરિ નિવાસી ઉત્સાહી રા. પુરષોત્તમદાસથી મને સખ્યતા થઈ. એમણે મહારી કવિતા પ્રજાની સેવામાં સ્વહસ્તે મૂકવા પ્રસન્નતાથી માગણી કરી. અને હું અચિત કહું છું એ ગૃહસ્થનો આટલો આગ્રહ અને ઉત્સાહ એમાંથી એક પણ ન્યૂન હોત તો વળી કેટલીએક મુદત સુધી આ સંગ્રહ તેમનો તેમજ રહેત, અગર તો જેમ માહારી, બીજી કેટલીએક કવિતાનો સંગ્રહ ખોવાઈ નાશ થઈ ગયો છે, તે સ્થિતિને પ્રાપ્ત થાત.

એ બાહ્ય એ કેટલીએક કિમતી મદદ સાથે આ ગ્રંથ છપાવવાનું અર્ચ માત્ર પ્રજાની પ્રસન્નતાના બવિશ્ય ઉપર પોતાને માથે ખેંચી સેવા હિમ્મત કરીએ, તે તરફ નજર કરતાં આ ગ્રંથને આગમનથી મળેલો આશ્રય તપેલી તાવી ઉપર જળખિંદુ વત્ છે. એમના પ્રયત્ન બદલ પ્રજા યથાપોગ્ય જોઈતો આશ્રય આપશે તો મને ધણો આનંદ થશે.

આ પુસ્તકમાં વૃત્તબંધ કવિતાજ દાખલ કરવાનો પાછળથી ઠરાવ થયા ઉપરથી પ્રસિદ્ધિપત્રમાં કબૂલેલા થોડા દેશીબદ્ધ (પદો વિગેરે રાગના) વિષયો ખાતલ કર્યા છે. અને તેને બદલે બીજા વૃત્તબંધ વિષય દાખલ કર્યા છે. આ બદલ જો કસુર ગણવામાં આવે તો તે મીંઠ ગાંધીની નહીં પણ મહારી પોતાની છે.

મને નેત્રવ્યાધિ અને મીંઠ ગાંધીની વિદેશ સ્થિતિ હોવાથી પ્રુ-કશિટ વાંચવાનો આધાર અન્ય દ્વારે રાખ્યો હતો, તેથી એમાં રહેલી ખામીને પંડીતો દરગુજર કરશે.

આ પુસ્તકમાં ઘણી જગોએ શ્લેષ અને ચિત્રકાવ્ય છે. તે દરેકની ટીપ અને આકાર આપવા આ લઘુપુસ્તકમાં બન્યું નથી. તે રસસ્ત ગૃહસ્થોએ વાંચીને સમજી લેવા કૃપા કરવી.

રસસ્ત વાંચનારા કદર બ્રૂથે તો તર્કચાતુરિ, છબિલી, ભૂંગદૂત, વાણીવિનોદ શૃંગાર લતિકા વગેરે ગુર્જર અને વૃજ્ઞભાષામાં રચેલા ગ્રંથો હવે પછી પ્રજાની સેવામાં મૂકીશ.

અમદાવાદ.

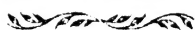
તા. ૨૫ — ૧ — ૮૪

કર્તા.

Ahmedabad, 16th February 1877.

I have much pleasure in stating that Mr. Bullakhi Bhai Chukoobhai is a very promising young man. He possesses a Poetical Genius of a very superior order combined to a spirit of Reform. I have heard, with great pleasure, occasional recitations of his poetry on social evils and ridiculous customs of Goozrath. I think he will still improve by the lessons which he receives from Kuvishwar Dulpatram the well-known poet and reformer and if no better man will be found, I think he will be a fitting successor to the Kuvishwar and worthy of the Patronage of the Goozrath Vernacular Society.

(Sd.) GOPAL RAO HURRY.

The bearer Bulakhiram Chekoobhai is a young man who has paid great attention to the construction of Guzarati verse, and has devoted himself to the study for several years. He has shown me some specimens in which he exhibits great ingenuity.

17th September 1873.

(Sd.) J. V. S. TAYLOR.

નંબર ૩

ભાઈ જુનાબી ચકુભાઈ દેવે રહેવાશી અમદાવાદ માંડવીની પોળનાને.

હું ઘણી ખુશીથી આ સર્ટિફિકેટ આપું છું કે તેમણે પિંગળ તથા અલંકાર વગેરે કવિતાના વ્રજભાષાના ગ્રંથોનો મહારી પાસે અભ્યાસ કરેલો છે. અને ગુજરાતી કવિતા પણ નિયમ પ્રમાણે ઘણી સરસ રચી બાંધેલ છે અને તેમના વિચાર પણ સુધરેલા છે. માહારી પાસે કેટલાએકે કવિતાનો અભ્યાસ કરેલો તેમાં આ ૧ લા નંબરનો છે. હું આશા રાખું છું કે મહારી હયાતી પછી માંડે કામ તે ઊપાડી લેશે. તેમની આસચલગત પણ સારી છે અને પ્રમાણિક છે.

તા. ૧૨ માર્ચ ૧૮૭૭
દંડપતરામ ડાહ્યાભાઈ.

૨૧. ખુલાખીરામ ચકુભાઈ કવિ.

અમે અમદાવાદમાં તમારી કવિતા ધણે પ્રસંગે સાંભળી છે. તમારી વય જ્ઞાની છતાં તમારી કવિતાશક્તિમાં મોટી ખુબી સમાઈ છે. એમ જણાવતાં મને આનંદ થાય છે. તમારી કવિતા સ્વાભાવિક રસભરિત, શુરસાદાર અને હાસ્યજનક છે. વળી શબ્દાલંકારની સાથે અર્થાલંકારની ખુબી પણ તેમાં સંપૂર્ણ રહે છે. મહારી પાસે તમે પૂરેલી સમસ્યાપૂર્તિયો અને તમેએ રજુ કરેલી શ્લેષ કવિતા તમારી ઊંચા પ્રકારની કાવ્યશક્તિની અદ્ભૂત ઐંધાણી છે. કવિશ્વર દલપતરામ જેવી મિઠાશ તમારી કવિતામાં ઉભરાય છે. હું નફિ કહુંધું કે સાહિત્યશાસ્ત્રના યોગે તમારામાં પ્રાસાદિક કવિનો અંકુર છે. ઉત્તેજનના યોગ વડે ઉત્સાહથી જો આ કામ તમે ચાલુ રાખશો તો બીજા દલપતરામ તરીકે હવેની પ્રજામાં તમે પ્રસિદ્ધ થશો.

મુ. અમદાવાદ ટંકશાળ.

તમારા સુભચિંતક
જાડેજા કેસરીસિંહ ભૂપતસિંહ.

નંબર ૫*

વડોદરા. તા. ૬ ઠી અક્ટોબર-૧૯૯૩

પ્રીયભાઈ ખુલાખીદાસ.

તમે તમારી કવિતાનો સંગ્રહ છપાવો છો એજ્ઞાસાંભળી હું ધણો ખુશી થયો છું. લાંબી મુદતથી તમારી કવિતા છૂટક છૂટક મારા વાંચવામાં આવી છે તે ઉપરથી હું કહી શકું છું કે તમે કાવ્યશક્તિ સારી ધરાવો છો. તમારી કવિતા સરળ, ઝડઝમકવાળી, મધૂર ને રમૂજી થાય છે. તમારામાં કવિતાશક્તિ સ્વાભાવિક છે. અને તમે સાહિત્યશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો છે. તેમ અનુભવ પણ સારો મેળવ્યો છે. તેથી તમારી કવિતા રસિક અને જનપ્રિય થાય એમાં નવાઈ નથી. મને લાગે છે કે તમે જો આ કામ જારી રાખશો અને સંભાળથી કરશો તો કવિ દલપતરામની પડેલી ખોટ ગુર્જરલોકો થોડા વખતમાં બૂલી જશે એમાં શક નથી.

તમારો

હરગોવિંદ દારકાંદાસ.

* મહારે પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થવાની ખબર સાંભળી એઓ સાહેબે પોતાની પ્રસન્નતા બદલના પત્રમાં અભિપ્રાય જણાવ્યો છે.

૧ ઇશ્વર સ્તુતી.

સગ્ધરા હંદ.

સ્વામી સૃષ્ટી પ્રણામી, પશ્ચિ પ્રસુ પદને, અન્નદાતા પ્રણામી,
આરાધી બુદ્ધિદાતા, ગુણિ સદગુરુને, રનેહયોશીશ નામી;
વન્દીને આર્યભૂમી, વિબુધ સુનિરને ગુર્જરી વાણિ ધ્વાઈ,
પામી કૃપા પ્રસાદી, મતિ સમ રચુધું, કાવ્ય કેરી કમાઈ. ૧

વૈતાળિય વૃત્ત.

કરતા કરે તાહરો ધરે, મનશ્યા મનસું કર્યા સરે;
મમતા મમ તાત ને ધરો, જનમારો જનમા રૂડો કરો. ૧
નિરખો નિર ખોયુંછે અમો, પદમાંધું ૧૫દમાપતી તમો;
દિનને દિનનેગનિશા બહુ, કરજો જો કરે નેડિને કહું. ૨
પનર તો પનરતોજ હું પતી, અપરાધી અપરાજઈ કૃતી;
અવળો અવસોકતો ગયો, રસતે હું રસ તે નહિ લહ્યો. ૩
ભદને ૧૦મદને કરિ વહ્યો, ૧૧ધટમારો ૧૧ધટમાં પુરો થયો;
જડતા જડ તાત છે હજી, હરિ માયા હરિમાલને તજી. ૪
૧૩નિરમ્યું નિર મૂળ મેદની, સરવેમાં સરવેશ તેં ધણી;
૧૪સમરે ૧૫સમરે તને મતી, દુર ભામે દુરભાગ્યની ગતી. ૫
કળિઓ ૧૬ કળિ ઓધ ૧૭કાદવે, છુટકો દૈ છુટ કો કરે હવે;
ટળિ એટલિ એક આપદા, વટમાં છેવટમાં રહું સદા. ૬
સદવા સદવાણિ દે રૂડી, ૧૮વીરતાને વિરતાનની વડી;

૧ કમળાપતી. ૨ ગરિઅને. ૩ દિવસને રાત્ર. ૪ જય.
૫ પુરુષ. ૬ નકારોજ. ૭ નેનો. ૮ તે (હરી)રસ. ૯ કામદેવ.
૧૦ અહંકાર. ૧૧ દેહ. ૧૨ ખોટમાં. ૧૩ રચું. ૧૪ સુધરે.
૧૫ બજેથી. ૧૬ પેથી ગયો. ૧૭ કળજીગ રૂપી કાદવના ઢગ-
લામાં. ૧૮ બહાદૂરપણાની.

ગણતાં ગણ તાહરા ગણી, સુ કળાઓ સુ કળાય શૈં ધણી. ૭
 ભરસે ભર રહેજ હામરે, સરવાળે સરવા સુ કામરે;
 પુરશે પુરષોત્તમે ધણી, મનસાએ મનસા બુઝાખિની. ૮

વસંતતીક્ષ્ણકા વૃત.

હે ભીતિહારિ ભગવંત. અનંત નામી,
 વિશ્વેશ શક્તિ તુજની સમ્પળે વિરામી;
 મેં મૂઠ પ્રાણિ થકિ કેમ શકાય માપી,
 વંદૂ તને હું વરદાયક વિશ્વ બાપી. ૧
 ખલ્લાંડ કોટીક અખંડ કિલેલ કેવાં,
 આદિ અનૂપ કૃત ભવ્ય વિમિત્ર એવાં;
 તારી છટાનિ છળિ તે મહિ તેજ છાપી,
 વંદૂ તને હું વરદાયક વિશ્વ બાપી. ૨
 આ પૃથ્વી પાણિ શશિ સૂર્ય અહોં કર્યાંછે,
 તે નેટ શક્તિ નિજના નમુના ધર્યાંછે;
 ત્યાં ક્યાસ કોણ શકશે કરિને કદાપી,
 વંદૂ તને હું વરદાયક વિશ્વ બાપી. ૩
 કુંગાળ બાળ જગપાળ દયાળ હું છું,
 સંભાળવાયિ સહુ કાળ શુખી રહુંછું;
 જંજળમાં ફસિ શકુ તુજને ન જાપી,
 વંદૂ તને હું વરદાયક વિશ્વ બાપી. ૪
 આ રંક દાસ પદપાસ પ્રિતેયિ આબ્યો,
 નેણે નિહાળિ નિજનો ગણિને નિભાવા;
 પેખી પરી ન કરશે પ્રતિપાળ પાપી,
 વંદૂ તને હું વરદાયક વિશ્વબાપી. ૫
 અમ્યૂત તારિ અદભૂત મહાન માયા,
 તારા અપાર ઉપકાર બધે છવાયા;
 તારી અમોયિ ન બને ભગતી તથાપી,
 વંદૂ તને હું વરદાયક વિશ્વ બાપી. ૬

૧ તારા અખીલ નભના સહુ આ ગણાએ,
 ૨ તારા ન અલ્પ ઉપકાર મુખે બણાએ;
 ૩ તારાજ કષ્ટ કરિ દો શદ્બુદ્ધિ આપી,
 વંદૂ તને હું વરદાયક વિશ્વ બાપી.
 ૪ આપ આપ વિણ આશય કોણ આપે,
 સંતાપ માપ વિણ કોણ કૃપાળ કાપે;
 સંતો શશો શિશુ કૃપા-કરે શીશ સ્થાપી,
 વંદૂ તને હું વરદાયક વિશ્વ બાપી.

શિખરણીછંદ.

પિતા હે પર્માત્મા, અખિલ જગના પાળક પ્રભૂ;
 વિદોશા વિદેશા, ભગત જનના વલ્લભ વિભૂ;
 પ્રતાપેથી પ્રૌઢા, નિશ દિન નિરાંતે નિરગમૂ;
 તમારા હે ત્રાતા, જનલિન પદને નેહયિ નમું. ૧
 પ્રતાપી પર્મેશા, અગણિત અનીતી અધઃ દરા;
 વિવેકી વિદેશા, દનુજ દુષ્પદાહે દિગવરા;
 તમારો સર્વેશા, નિયમ તણને ફુલ હું દમું;
 તમારા હે ત્રાતા, નલિન પદને નેહયિ નમું. ૨
 કૃપામ્બિ હે કાન્તા, વિધ વિધ કરુંહું હું વિનતી;
 સદા શાન્તાકારી, અભય પદ દાતા જગપતી;
 પિતા માતા બ્રાતા, નયિ મમ સગૂ કો તવ સમું;
 તમારા હે ત્રાતા, નલિન પદને નેહયિ નમું. ૩
 પ્રભૂ પર્માનંદા, અકળિત અતી છે તવ કૃતી;
 મપાણી ના સ્વરૂપે, અગમ મુતિ ધારાધર વતી;
 પ્રભુ તો શી પેરે, અખળ શિશુ ગૂણો ગણિ ગમું;
 તમારા હે ત્રાતા, નલિન પદને નેહયિ નમું. ૪
 કીધાં જે જે કર્મો, અધટિત અભણે પશુપણે;
 કરો માફી મારી, શરણ ચરણે હું તવ તણે;
 નથી મારે બીજું, જરૂર જઈ તેને પરણમું;

૧ તારાઓ. ૨ તમારા. ૩ નાશ. ૪ કમળ. ૫ પાપ. ૬ શિષ્ય.

તમારા હે ત્રાતા, નલિન પદને નેહથિ નમું. ૫
 બવાબ્ધિમાં બૂઝ્યો, દ્રગ થકિ સુન્ને એક ન દિશા;
 કશ્યો મારે કાંકાં, અધમ જન ત્રાતા દિન નિશા;
 ગ્રહી બાહૂ તારો, અચિત દુઃખ આ ક્યાં લગિ ખમૂ;
 તમારા હે ત્રાતા, નલિન પદને નેહથિ નમું. ૬
 પ્રભૂ અંતર્યામી, તમ થકી અછાનું નથી કશું;
 સંહુ કેરા સ્વામી, મુખ થકી વદૂ શું ગુણ શિશૂ;
 નથી શક્તી હુંમાં, સકળ તવ કાંઈ અનુકંમુ;
 તમારા હે ત્રાતા, નલિન પદને નેહથિ નમું. ૭
 દયાળુ હે દેવા, બિનય થકિ વંદું વણિ વળી;
 સ્તુતિ સ્નેહેથી હું, કર્ણ દિનઅંધૂ લણિલણી;
 મતી મહારા માંહી, નથિ નથિ નથી રે જગપતી;
 રતી પૂરે રૂડી, નથિ તવ પદે રે પ્રભુ રતી. ૮
 થડી મક્ષી ભાગે, જ્યમ મકરિના પાશનિ મહી;
 પછી મારે કાંકાં, મન મહો વિમાશી બહુ તર્હો;
 પડ્યો છું હું પાપી, તમજ બવના બંધન વિષે;
 હવે એકે સૃષ્ટા, દ્રગથિ મુજને માર્ગ ન દિસે. ૯
 પૃથુરોમાર પેખી, બિડસિ ક્ષણ જાયે પછિ કસી;
 મરો જાયે અંત્યે, તમુ નય શકે જેમજ અસી;
 કસાયો છું સ્વામી, નજરે અમિ કેરી પ્રભુ ધરો;
 હવે મુક્તી દાતા, મનન કરિને મૂક્તજ કરો. ૧૦
 તબવો હે ત્રાતા, વિષય અધના આધજ સહુ;
 સજવો હે ભ્રાતા, સુમતિ અતિના શસ્ત્રજ બહુ;
 કરો સ્નેહે શાતા, સકળ જનમાં હે પ્રિય હરી;
 સ્તુતીકેરી ગાયા, શરણ જગના હું અતિ ધરી. ૧૧
 અબિલાષે ભાખી, વરદ વિભુ તુને સુ વિનતી;
 અહો વિશ્વાધારા, પ્રતિદિન દિને પૂર્ણ સુમતી;

૧ કરોળીઓ, ૨ મત્સ, ૩ માંછલાં પકડવાનો ગણ,

પુરો આશા પ્રીતે, અનુગ્રહ કરીને જગપતી;
તનવી કુન્કર્મો, હણવિ પ્રભુ વેગેથિ વિપત્તી. ૧૨

હીરછંદ.

જગતનાથ, હું અનાથ, જોડિ હાથ, વીનવું;
પ્રભુ તું પ્રાદ, ગતિજ ગૂઢ, મનુષ મૂઢ શું સ્તવું;
પામું લાજ, મુતિ કાજ, શબ્દ સાજ, ના જડે,
હે કૃપાળ, તું નિહાળ, દાસ બાળ, આયડે. ૧

હું હું દીન, શક્તિહીન, આપવિણ આશરો,
છેન છેક, રાખ ટેક, તુંજ એક પાંશરો;
અરિનિ ફેાજ, રોજરોજ, ખૂળ ખોળ આદરી,
પૂંડ લીધ, છે પ્રસિદ્ધ, ગળખ કીધ, ને હરી. ૨

તું અચાવ, સુખદનાવ, લાગુ પાવ તાહરે,
હારિ આપ, કર પ્રલાપ, કષ્ટ કાપ બાપરે;
સૃષ્ટિ માંહ, તું સદાય, પ્રાણિ સાહ્યતા કરે,
વીંધુ વરદ, ધારિ બિરદ, દીન દરદ કો હરે. ૩

તું મહાન, ગુણ નિધાન, તું સમાન, તુંજ છે,
શિશુ પ્રચંડ, એ અચંડ પાપ પંડ પુંજ છે;
દીનદાદ, શુણિ સાદ, આપ યાદ, લાવશો,
ધારિ દાસ નીજ ખાસ, પાસ લૈ નિબાવશો. ૪

મેં અપાર, પાપ પાળ એ દયાળ છે ચણી,
જોતું જોય, દીન કોય, ગતીજ ઓયા શી ધણી;
અધિપ અજર, સ્વચ્છ નજર, મલિન* ન કરે તું કદા.
અરજ મારિ જો વિચારિ, દેવિદારિ આપદા. ૫

કોટિ કામ, ઠામ ઠામ, રે તમામ જોષને,
ગરક ચિત્ત, થૈં અચિત્ત, બાંધુ પ્રીત મોહિને;
કરિ વિચાર, કોઈ પાર, ના લગારે લહે,
નીજ સરત, કલ્પિ મુરત, સેવ તરત, તે ગ્રહે. ૬

* મારા પાપને જોવા તારી સ્વચ્છ નજરને ફેરવીને અપવિત્ર નકરે.

રત્નાવલી અલંકાર.

પ્રલંગમ વૃત્ત.

શો મન માંહાં વિતર્ક, કૃત્ય તારા તણો,
 અર્ભક કરે અનાય, એક નિર્બળ ધણો;
 શેષ ન પામિ લેય, પાર તારો રતી,
 તો હું મુંઢ અજાણ, માહરી શી મતી. ૧
 મંગલમય તુજ નામ, સ્મરેછું સ્નેહથી,
 દયાધના મુજ દુઃખ, કરો દુર દેહથી;
 આશય વિહિન અનાય, નાય તુજને નમું,
 ગ્રહો ગરીબનો હાથ, ભુલો ભટકી ભમું. ૨
 બૂધ તણી કશિ શુદ્ધ, સ્વામિ મુજને નથી,
 અઝ્યો આપને શરણુ, કરેણુ ધરે વીનતી;
 આ હું દિનની દાદ, યાદ નહિ જો કરે,
 દુર્બળપર કરિ દયા, કોણુ કરે તો ધરે. ૩
 ગુફતા ગરવી તૂજ, વિશ્વમાં વિસ્તરી,
 અવજોકી આનંદ, પામુછું શ્રીહરી;
 પવન પૃથ્વીને પાણિ, પ્હાડ પેદા કર્યો,
 એ કૃતિ માંહ અગાધ, શાણુ પણ સંઘર્ષો. ૪
 શૂકર વાર સહસ્ર, ગાઢ ગુણવાનના,
 ક્યમ કે સરવે સૃજ્યાં, અમારા કામનાં;
 આવાં મોટાં અધિક, કરેછે કામ તું,
 કેવો હશે પ્રતાપિ, વિશ્વ વિશ્રામ તું. ૫
 સન્નિધ તાહરિ સદા, કેવિ શોભા હશે,
 એનું થવા અનુમાન, ધ્યાન રોજે ધસે.
 દયાળરે જગપાળ, બાળ હું તાહરો,
 સદા કરી સંભાળ, આળ વેગે હરો. ૬
 આદિ તમે જગતણા, જગત બચું તમે,

વદન વાર હળર, જનો કરિએ અમે;
કરો સદા કહ્યાણ, લાણ ચિત આહિયે,
નિર્મળ નામ બુલાખિ, બાખિ ગુણ ગામ્યે. ૭

ગ્રંથ પ્રત્યે ઉક્તી.

વસંતતિલકાવૃત.

મેં વીર તૂજ વડુ કૌરુભ નામ ધાવું,
હાવે પ્રકાશ કર પૂરણ તેજ તારું;
વિદ્વાન વર્ગ મહિ માન નહી બહીશ,
કૃપાત્ર છે નિરસ કાવ્ય પ્રજ્ઞ^૧ કહીશ. ૧
પૂરો પ્રતાપ સુતનો સુ પ્રસિદ્ધ થાવા,
વીરશમાં જનક^૨ મોકલિ દે કમાવા;
કૌસ્તૂભ^૩ દેશ અટને તુજને પઠાવું,
તું છે પ્રવીણ તુજને બહુ શું બતાવું. ૨
ટોકે ટિકા ધટિત હીતયિ ચિત આહી,
ધારીશ રીસ હરગીશ ન ચિત માંહી;
નિંદા અયોગ્ય કરિ હિમ્મત તોડી નાખે,
એની રખે રૂદ્ધમાં કશિ બીતિ રાખે. ૩
પંડિતનો સરસ તું સહવાસ રાખી,
ઉંડો જઈ ઉત્તર જે ઉરમાં બુલાખી;
કૂટીલ કેરિ દિલ તું ન તમા ધરીશ,
આશીષ છે વિજય તું વળતો કરીશ. ૪

૧ તો હે મારી કવિતા રૂપી પ્રજ્ઞ તું કૃપાત્ર અને અરસિક છે એમ હું માનીશ. અગર આધુનિક પ્રજ્ઞ ખરી કાવ્ય શક્તિ પીછાણવા પાત્ર નથી એમ હું જાણીશ.

૨ બાપ. ૩ કાવ્યકૌસ્તૂભ.

મારે કદી મનુષ કો કરે તો સહાય,
 બોલે મુખે વચન હાથ નહીં ઝલાય;
 દ્વેષી તણું કથન ધારિશતું ન ધ્યાને,
 પીજે મુ વૈદ્ય કડુ ઔશદ યોગ્ય માને.

૫

કુવા પ્રત્યે ઉક્તી.

શાર્દૂલ વિઠ્ઠીડીત ઇંદ.

પ્રશ્ન. રેઓ કુપ અનૂમ પાદર તણા, તું ચૂપ શનિ રહે,
 પંથી કો ઉતળો, ઉંડો મુખ કથે સૌ વેણ તું શે સહે;
 ઉત્તર. કાંઠે કહેણ કરોડ લોક નવરા, માખ્યાવિનાના બકે,
 કોને આપુ જ્યાપ્ય આપ મુખથી, કોને નહી તે તકે.

કવિતા રૂપી હીરા વિષે.

ઉપજાતિ ઇંદ.

અવરિને રત્ન તણી પરીક્ષા, આહીરને વીર નહીં નિરિક્ષા;
 ચતૂર ને ગુર્જર ચોકશીછે, કૌસ્તુભની કિમ્મત તેજ પ્રાંછિ. ૧

શાર્દૂલવિઠ્ઠીડીત વૃત.

કોહીનૂર પ્રતાપિ કૌસ્તુભમણી, તે યોગ્ય સ્થાને હરી;
 પાખ્યો માન મહાન કૃણુ સમિષે, રાખ્યો કીરીટ ધરી;
 સેવી કુંડ વિભૂષના સરસને, કૌસ્તુભ આ કાવ્યનો;
 પામે જો ન પ્રમા ન સાકર તણો, તે વાંકછે તાવનો. ૨

વસંતતિલકા વૃત.

પ્રોદો અલભ્ય મણિકૌસ્તુભ તે પ્રયાસે,
 કૃણુ ધર્યો કિરિટ તો છબિ ભવ્ય ભાસે;
 આલભ્ય કાવ્ય કરે કૌસ્તુભ રહેજ ન્યારે,
 કોવિદ કુંડ કરિ કિમ્મતને વધારે.

૩

ઉપજાતીછંદ.

અમુલ્ય જ્વાહીરે યદા જણાય, ગ્રહાકાં તુલ્યે તુલના ગણાય;
જગા પ્રમાણે જર્ઘ માન માને, ન માન હાની કશિએ હિરાને. ૪

ગીતી વૃત.

કામ કીડિયે મ્હેણે, ગોળ ખોળજે અંકદરે જાણે;
અખળા એવિ બિચારી, કૌરવુભ સત્તની કશી કદર જાણે ૫

કવિ વિષે.

ઉપજાતિ વૃત.

સામાન્ય શક્તી નિજની સુહાય, પ્રસિદ્ધ એવા કવિમાં પુન્યય;
મહા ધની ભૂષણુ જૂઠાં ધારે, સાચાં તદા અન્ય જનો વિચારે. ૫
ઉત્કૃષ્ટ જો હોય ઉમેદવાર, પુરો ધરે તોય પ્રજા ન પ્યાર;
સારે યદા ભૂષણુ સત્ત રંક, જૂઠાં ગણેછે જન સૌ નિશંક. ૬

વીર વિનોદમાંથી.

વીરતીથિ પ્રબોધ કુંડળિયાછંદ.

પડવો પંડ જરે આ, આણી મનમાં એમ;
રણમાં રોજારોજ કરે, પૂરણ રાખી પ્રેમ;
પૂરણ રાખી પ્રેમ, જેમ જશ યાય વિશેષે;
દાવ એલિએ એમ, કેમ રિપુ પછિ જશ લેશે;
કહે બુલાખીરામ, ભાગિને ડરશે બડવો;
આણી મનમાં એમ, પંડછે જરે પડવો. ૧
ખીજ બાપનું હોય તો, બયથી કેમ બરાય;
હિંમત વિણ એ હીજડા, થકી કામ શું થાય ?
થકી કામ શું થાય, મરદ નહિ પણ એ મરી;
જય્યો જનેતા વૃથા, ક્યો તે મિથ્યા ફેરી;

કહે બુલાખીરામ, ખૂટશે નીર ખસેં તો,
 ભયથી કેમ ભરાય, આપનું ખીજ હશે તો. ૨
 ત્રિજન્મનાં પાતક ટળે, સમાગમે શુરવીર;
 જનની જણજે ભક્ત હરિ, કાં દાતા રણધીર;
 કાં દાતા રણધીર, દેશનું નામ દિપાવે;
 છતે મૂખપર મુંછ, પુંઠ નહિ કદી ખતાવે;
 કહે બુલાખીરામ, ભાર ત્યાં શા પછિ યમના,
 સમાગમે શુરવીર, ટળે પાતક ત્રિજન્મના. ૩
 ચતૂર ચિરતા રાખિને, શૂભ સળે સંગ્રામ;
 મંડો થઇને મરણિયા, નહિ ઉર ડરશા નામ;
 નહિ ઉર ડરશા નામ, કામ તો કત્તે યાશે;
 ગુણ વખાણશે ગામ, દામ ને જશ જોડાશે,
 કહે બુલાખીરામ, કાવશે કેમ કિતુરથી;
 શૂભ સળે સંગ્રામ, ચમૂ^૧ શૂભ સળે ચતુરથી. ૪
 પાંચ મનુષ્યમાં વિરે પુરષ, પૂર્ણ રિતે પકાય;
 આ લોકે કિરતી અમર, અમર ગણે સુખ થાય;
 અમર ગણે સુખ થાય, અપ્સરા આવી વરશે;
 મૃત્યુ લોકનું સૂખ, ધ્યાનમાં વ્યંડળર ધરશે,
 કહે બુલાખીરામ, ધારજે ધ્યાન ધનુષમાં;
 પૂર્ણ રિતે પંકાય, પુરુષ તો પાંચ મનુષ્યમાં. ૫
 છે ઠરેલું શિર મનુષ્યને, મૃત્યુ તો એક વાર;
 તે માંધાતાથી નકી, મિથ્યા નથી યનાર;
 મિથ્યા નથી યનાર, વિજ્યકરિ કેમ ન મરવું;
 નથી ખાળની રમત, ગિરદ જ્ઞાનુરનું ધરવું;
 કહે બુલાખીરામ, ભાષ્ય આ ભાવ બરેલું;
 મૃત્યુ તો એક વાર, મનુષ્યને છેજ ઠરેલું. ૬
 શા તે મરદ હિસાબમાં, સીનો ન ધરે શૂર;

શૂર સમીપ ટકી શકે, કોણ તણી મગદૂર;
 કોણ તણી મગદૂર, દૂર દુશ્મન ઝટ નાસે;
 મારે મોકમ માર, હાર પામીને ત્રાશે;
 કહે બુલાખીરામ, જોરથી લડવું જાતે;
 સીનો ન ધરે શૂર, મરદ હીસાએ શાતે? ૩
 આ ઠમકો અખળા તણો, મારે મૂખ ખડાઈ;
 શબ્દ લડાઈના સાંભળી, ધરમાં જાય ધલાઈ;
 ધરમાં જાય ધલાઈ, પામિ જાય થર થર ધૂળે;
 પડી જાય હથિયાર, કાંઈ નહિ ઉપાય સૂળે,
 કહે બુલાખીરામ, કેમ નહિ પેઘો કમખો;
 મારે મૂખ ખડાઈ, એજ અખળાનો ઠમકો. ૪
 નવ મીતો ખહાડુર ડરે, એઠે ફોજ એફેર;
 કર પકડી સમસેરને, કરશે કાજોફેર;
 કરશે કાજોફેર, વેર દુશ્મનનું વાજે;
 પાછી ફેરવી પુંઠ, જૂઠું તન નહિ સંભાજે;
 કહે બુલાખીરામ, રંગ માને તે રણમાં;
 એઠે ફોજ એફેર, ડરે ખહાડુર કયમ મનમાં. ૬
 દશમન ઊપર દાંત પિસિ, દોડી એલે દાવ;
 અરે મુખે નહિ ઉચરે, ધણા પડે તન ધાવ;
 ધણા પડે તન ધાવ, રક્તના ઉતરે રેલા;
 અરણ વચ્ચેને અંગ, આપ આપે અલખેલા;
 કહે બુલાખીરામ, ત્રિકમ તેના પર તથમન;
 દોડી એલે દાવ, ડરે દેખીને દશમન. ૧૦
 એકાદ-શી^૧ ખુબિ શૂરની, જરે ઉચારી જાય;
 શિર જૂદું યજ્ઞ શરિરથી, ધડ લડવાને ધાય;
 ધડ લડવાને ધાય, કાયમાં કૌવત કેવું;
 લણે કટોકટ ધાસ, આદરે રણમાં એવું;

- કહે જુજાખીરામ, સાંભળી છક થઈ રહિએ;
 વીર પુરુષની વાત, વદન એકાદ શિ કહિયે. ૧૧
 ખાર સરસ અંદૂકના, ઉપરાઉપરી થાય.
 ગજબ તોપની ગર્જના, ગર્ભ છુટા પડિ જાય;
 ગર્ભ-છુટા પડિ જાય, ભયંકર અખડે ભાજા;
 બહુ ધૂધવે ખાણુ, જોધ ધૂમે જોરાણા;
 કહે જુજાખીરામ, નીર ખૂટે નપુસકના;
 ઉપરાઉપરી થાય, ખાર સારા અંદૂકના. ૨૧
 તે રસના આગળ બિજાં, ખટરસ ભોજન તુચ્છ;
 હોકારો કરિ હેતયી, મરદો મરડે મુંછ;
 મરદો મરડે મુંછ, પુંછ ફુશ્મનનાં છૂટે;
 પડે ઘડોઘડ શીર, જોમ કાળિંગડાં ચૂટે;
 કહે જુજાખીરામ, વાગતાં વાદ્ય હરપનાં;
 ખટ રસ ભોજન તુચ્છ, કહું આગળ તે રસના. ૧૩
 ચતુર દશે ચળકી રહે, વિદ્યુત સમ તજવાર;
 ખાણુ છુટે બમબમ કરી, જ્યમ ઘન મૂશળ ધાર;
 જ્યમુ ઘન મૂશળ ધાર, ગર્જના વિર હોકારા;
 ચઢે પાણિની રેલ, ધરણિપર રક્તનિ ધારા;
 કહે જુજાખીરામ, કનક તે તકે કસાયે;
 વિદ્યુત સમ તજવાર, ચળકતી ચતુર દિશાએ. ૧૪
 પૂરણ માસીનો તનુજ, ભલે સગો કે ભાઈ;
 દળ સામાંમાં દેખિને, ચૂકે કદી ન ચ્હાઈ;
 ચૂકો કદી ન ચ્હાઈ, તાકિને તાડે તેને;
 થશે ન નિમક હરામ, હોય જ્હાણો જથ જોને;
 કહે જુજાખીરામ, સરસ મળશે સાખાસી;
 પળમાં પ્રાણે કરે, હોય સુત પૂરણ માસી.

પુનઃભાસ પ્રખ્યાય.

ઝૂલણાછંદ.

કાર તકરાર કરિ યુદ્ધમાં મેળવા, ભેળવા ભૂમિમાં ભવ્ય ભાથી;
આદરો કાર્ય આ ના ડરો ઊરમાં, સૈનમાં સંચરો સર્વ સાથી;
ખડ્ગ ખુદ્ધાં કરો, હામ હૈએ ધરો, ઊચરો મૂખથી વિજ્ય વાણી;
ધીર દૃઢ ધારિને, પાડિ કિકિયારિને, રીપુ ને મારિ કર ધૂળધાણી;
માગ સરવે મુકે મરણીયો યૈ મચે, વીચરે સૈનમાં ખડ્ગ ખુદ્ધે. ૧
ત્રાસવા તેમ રિપુ લાગશે નાસવા, ટેકનું તાનને માન ભૂલે;
વીરના નીરનું હીર જાહિર થશે, શીર સનમૂખ ધરિ ધીરે ધારે;
ગીત ગાશે કવી ગૂણનાં હીતથી, વિશ્વમાં વાધશે કિર્તિ ભારે; ૨
ખોષવા પેઠને વેશ ધાર્યો હશે, કોશવા તે કુદીનાશિ જાશે;
ક્ષત્રિનુ બીજ કે બીજ કાયર તણું, એ સન્ને એકદમ ઓળખાશે;
કાગ કે કોકિલા એ પરિક્ષા પુરણ, રાગ ગાતાં વસંતે જાણાશે;
મરદ કે નામરદ યુદ્ધની ગરદિમાં, ધનુષ ધરિને ધસંતે જાણાશે. ૩
મ્હા સુણી ગર્જના મેઘની નભવિશે, સીંહ અલક સુગર્ભેયિ ગાજે;
એમ શુરવીર ધસિ જાય કમ્મર કશી, શબ્દની સીમ પર સૈન્ય સાજે;
ખડ્ગ કર ખડખડે, તોપ પણ તડતડે, ગડગડે દશ દિશાએ દદામા;
હય ધણા હણહણે, ખખટરો ખણખણે, શર વળી સણસણે સામસામાં.
ફાલ ગણુ રીપુનાં હોય ત્યાં જાઈ ભરે, વીચરે ત્યાં કરે કેર જાતે;
ક્રોધ ધારે અધિક આંખમાં ઝૂંકથી ફાડી નાંખે અચિત મેર ખાંતે;
ચિંતવન ચિત્તમાં અચિત નમળે બિજુ, મરવું કે મારવું એજ મનમાં;
હોઠ ચાવી ચડાવી બમર ઊછળે, ભૂત જાણે ભરાએલું તનમાં. ૪
મધુર રણવાદનો નાદ અવણે શુણી, રૂદ્ય રૂડિ રીતથી વીર રાચે,
મોરલી સ્વર સુણી જેમ મણિધર અને, ઘોર ધનનો શુણી મોર નાચે;
ચૂપ યૈ છૂપતા રૂપ વીર રચિ, કાયરો દ્વેષના જેહ કાચા,
દીનકર દેખિને, અધિક ઊવેખિને, છૂપવે ઉલુકતો જેમ ડાચાં. ૫
(ભે)વહી શાખ આ વિશ્વમાં વિજ્યના, માન એથી બિજૂ કોણ માગે;

દાસ થઈ ગ્રાસે ગ્રહિ ધાસનો દસનમાં, આવશે આશરે તૂળ આગે;
 ને ફટાકે ફસે ફાતડા ફાળમાં, એ ધશીને કશી ધાડ મારે;
 હાક મુણિ પુર્વમાં ધાક ધરિ પશ્ચિમે, એજ નાપાક પંડે પધારે. ૭.
 ને ઠરે ઠેઠલગિ રથંભ સમ સ્થીર થઈ, એ વિજય આદરી ઘેર આવે;
 ત્રાશિને ત્રાશિ ને છૂપવા છૂટતા, શીશ સહ શૂભ કિરતી ગુમાવે,
 ના ફગે કે ડગે દીલમાં બ્હાફુરો, સૌ રગે યુદ્ધનું રક્ત દોડે;
 અધિક મસ્તાન થઈ યુદ્ધ મેદાનમાં, માનવી માતનાં માન મોડે. ૮
 આશા ડરિને અરોને નમ્યાની કરે, જનુનિ એવી રહી વંઝ સારી;
 મૂખપર મુંછ નહિ તુચ્છ પણ પુંછછે, લેશ નહિ દેશને હીતકારી;
 માનનું થાય નુકશાન સહુ જ્ઞાનમાં ધાન જૈને ધરે ધૂળ માંહી;
 પેદિ શતને લગ્નવે, ભગ્નવે ભુંડઈ, ઊઠિને આગિયો કૂળ માંહી. ૯
 શા વણસવા તણા ધારવા ભય દિલે, મરણછે એક દિન મિત્ર માથે;
 શીર સંગ્રામમાં વીર જો આ જશે, સંચરિશ સ્વર્ગમાં કિર્તિ સાથે;
 અપ્સરા આવિ વરશે ઉમંગે તને, પેઠી તરશે વળી પુનિત તારી;
 ઠીક ઠરશે જઈ ઠામમાં ઠેઠનું, કાર્ય સરશે સહજ જો વિચારી. ૧૦
 ભા ડેરપ દશમનો શું ધરે દીલમાં, કરપ ધરિયે સરપ સમ કુદીને;
 જોમ ધરિ કરિજ યાહોમ રણભામમાં, છેક છુંદો કરોને છુંદીને,
 એમ પ્રત્યેક જો ટેક ઉરમાં ધરો, બ્હેકવા, આપલા ક્યાંથિ પામે!
 કાંચળી મૂકિને જાયછે જ્યાળ જ્યમ, મૂકિ હથિયાર પળના વિરાગે. ૧૧
 આશ વિનતી ધરી રંકની રદ્યમાં, રણવિપે શૂરવિર રંગ રાગે;
 પુંક પાછી કરી ભીતિ નહયે ધરી, થરથરી નવ જરી નરમ ભાગે,
 માગવું રંક બૂલાખિનું મૂખથી, દૂખથી દાઝિને બાધ દાગે;
 કાયરો સાંભળી ઊર કંટાળશે, શૂરવિર યોગ્ય સહુ વેણ સાંજે. ૧૨

રણક્ષેત્ર.

ભુલંગી છંદ.

શણેણાઠ જ્યાં બાણનો શોર થાયે,

૧ પવૈયા. ૨ ફુગિયામાં. ૩ ગર્વ. ૪ સર્પ. ૫ આધિન-(આસો).

હણેણાટ ત્યાં વાળ્યો ધોર ગાએ;
ભણેણાટ ત્યાં ભારિ ભણૂકાર વાગે,
ધણેણાટ ધાત્રી તણો સર્વ ધાગે. ૧

તડૂડાટ ત્યાં તોપનો માર તૂટે,
ફડૂડાટ ત્યાં ઝંધુકે પહાર ફૂટે;
હડૂડાટ તે વાણિ આકાશ ઉઠે,
ધડૂડાટ જંજળળ આળી ન ખૂટે. ૨

ધુમાધૂમ ધોડા તણી ધેર વાળી,
રમારમ વીરો તણી ભવ્ય ભાળી;
ધમાધમ્મિ ત્યાં ધીર કેરી નિહાળી,
પુમાખૂમ કે કાયરોની કરાળી. ૩

કટોકટ ત્યાં કોપિને કાય કાપે,
ચટોચટ બેઢાય છે બાણ ચાપે;
ભટોભટ ત્યાં કાયરો ભાગિ છૂટે,
ફટોકટ માટી તણા કુંભ ફૂટે. ૪

ટપાટપિ ટેકી જનોની ટકેછે,
અપાઅપિતા અપરે કે અપેછે;
અપાઅપિમાં અંપલાવે અનૂની,
ધપાધપિથી ધારિએ લાગિ ધૂની. ૪

લઠેલઠ આવે બધોબચ બાઝે,
હઠેથી હઠેના હઠીલા ઈલાન્હે;
ચઝો ચોટમાં તે ન ચૂકે કદાપી,
પઝો કે પછી પાડશે તે પ્રતાપી. ૫

ગદા ગુપ્તિ બાલા ધર્યાં કેંક હાથે,
સજી બાણ સારાં ભર્યાં કેંક બાથે;
છરા સાંગ છૂટી છડી હસ્ત ધારી,

- કરે કીકિયારી ધરી કું કટારી. ૬
- ભૂશંડી તથા જંત્ર અંકુશ ઝાલી,
વડી ફેાજ જંજનજને પાસ વાળી;
જમૈયા ગુરજ વજૂ, ને ચક્ર ચાર,
હજે મૂશજે, ત્રીશુજે સૈન્ય હાથું. ૭
- અસી કશિ પિસ્તોલને લઘુ લીધા,
ચડીને ઘડીમાં રિપૂ ચુર્ણ કીધા;
ચતૂરંગી સેના ચઢી ચાર પાસે,
ચઢ્યો મેઘ આકાશમાં એમ ભાસે. ૮
- ચમંકે અસી જાણિયે વીજ વાર,
ધમંકે ધરા ગર્જના મેઘ ધારું;
અવે રક્ત પર્જન્ય તે જાણું આવે,
લડેયા લવે દાદુરો શું ડરાવે. ૯
- મુકાવે કંઈ મર્ણિયા માગ મારી,
ચુકાવે કંઈ ચોટ તો ઢાલ ધારી;
ઝુકાવે કંઈ કેશરી વીર કોડે,
જુકાવે રિપૂ રોજિને ધૂળ મ્હેડે. ૧૦
- બલા ભાલુથી કૈંકનાં ભાલ ભિદે,
કટારી ચકી કૈંકની કાય છેદે;
અસીથી હણે કૈંકના હાથ પાવ,
મચ્યો એમ જોદ્ધા તણો શું જમાવ.! ૧૧
- મચે હાથિયે હાથિ ત્તાં વીર સામા,
હોના હયોથી હયો તે નકામા;
ધસે ધાઈને ગાઈને સિંધુ ગાણે,
પ્રિછે ભાત ને તાત કો તેહ ટાણે. ૧૨
- ઝરે આંખમાં ઝરેની પૂર્ણ ઝાળા,
મરે મારિને વેર વાળી કરાળા;
પ્રહારે પદેથી મદેથી મચેલા,
વિદારે ભુજેથી મજેથી હડીલા. ૧૩

વહે વીરના અંગથી રક્તવારી,
છુટે શું કસુંબે ભરી પીયકારી;
રૂધીરે ગળતા દિસે વીર કેવા ?
વસંતે ખિલે આખરે કેશુ એવા. ૧૪

અડે વીર કેરા ઉમંગી અખાડા,
લડે લશ્કરે માર્ગમાં ક્ષત્રિ લાડા;
મએ વીણુ માયે, ગ્રહી ગુપ્તિ હાથે,
બદે કેમ ખાયે પળે લેઈ સાથે. ૧૫

વહે વાહની રંગથી રક્ત રૂડી,
કસુંબે ભરી રંગરેન્ને શું ફુંડી;
ઝરે રક્ત તોએ અરે ના ઉચારે,
કરે કીરતી કારણે કાર્ય ભારે. ૧૬

ફળો વૃક્ષથી પાકિને જમ ફૂટે,
અસીથી વિરોનાં શિરો એમ છૂટે.
અસીથી ધસીને અરી શીર તોડે,
કૃષીકાર જાણે લણે અબ કોડે. ૧૭

વપૂ કૈંક ભાલા વડેથી વિધંતા,
૨વડાં પૂરિમાં જમ સોયા તળંતા;
કટારી થકી કૈંકને કાપિ ખોળે,
જનો જેહવી રીતથી શાક મોળે. ૧૮

પડે ધાવ ભેદાય ભીતી ન આણે,
શિરે છોરે જો યદા ઝઘૌર ટાણે,
પુટે ક્ષણિકે કે નાસકોરી અમસ્તી,
કિડી કે જમધૂપી ડસે એવિ મસ્તી. ૧૯

કુહાડે કરે કૈંકને ચોરિ ઠાર,
યદા વાંસલે કાષ્ટ કાષે સુથાર;

૧ નદી. ૨ વડાં પૂરી તળતી વખતે તેમાં જમ સોયા ધોઅવામાં આવેછે તેમ ભાનાથી કૈંકના શરીર વિંધે છે. ૩ હજામત કરાવતાં અસ્ત્રો ઉઠે ને ગણગારે નહીં તેમ. ૪ બમરી.

- છલંગે છરાએ કરી છેદ દેહે,
 યદા લેખકો લેખણોને ધડેછે. ૨૦
- તહાં તોપ ગોળે જનોને નસાવે,
 યદા ગોકુણે એક પક્ષિ ઉડાવે;
 ગદાનો પડે માર તે કોણ ધારે,
 ૧૫૬ ઢીક કો નીજ વાંસે પ્રહારે. ૨૧
- તહાં તોપથી સૈન કેવું ઉડાવે,
 મણા ધાણિ હોળી વિષે શું બુંજાવે!
 ગદાથી કરે ગાત્રની ભાગતૂટ,
 કરે કોઈ જોવી રિતે ખારકૂટ. ૨૨
- (જેમ) કુરંગો પજે કેશરી ત્રાડ પાડે;
 કરે આંખ ફાટી થકી ફાળ મારી,
 પ્રલેકાળ રૂપે છાંપી પ્રાણ હારી. ૨૩
- રૂધિરેયિ રંગીત વસ્ત્રો શરારે,
 ધર્મી વસ્ત્ર રંગીત શું હોળિવારે,
 બહૂ જોશથી બોલ બેકેદ બોલે;
 યદા હોળિના ફાગ ગાનાર ડોલે. ૨૪
- દળે ફુજ કેરા દમામિયિ દોડે,
 છળેથી છુપે તેમને કેમ છોડે;
 પ્રતાપે કરીને ધુમ વીર પૂરા,
 મહેતો કરે સર્વ બ્રહ્માંડ ચૂરા. ૨૫
- ન ધારે ધિરા તે તકે ધીર ધ્યાને,
 મચે સાહસે ને હસે મોદ માને;
 તુટે હસ્ત તોએ ઢુંડે બાણ સાધે,
 પડે શીશ તોએ ધડે ધૈર્ય લાધે. ૨૬
- રૂચે આંખ રાતી તથા કાન્તિ રાતી,

યજી વચ્ચની કાંતિ રાતી જણાતી;	
વદી વાહવા ધા અરીનો વખાણે,	
અભીમાન ભૂમી તણું ઊર આણે.	૨૭
વડી ૧હાકળો વીરની નીર વાળી,	
દિગંતો ડરે ને ડરે નાગકાળી;	
બલા ભાટ ઉચ્ચાટને દૂર રાખી,	
રિઝાવે રસે વીરના ગૂણ ભાખી.	૨૮
રૂમે વીર વૈનાળ આદી વિશેષે,	
ભણી ભેગણી ભાગને અર્થ પેસે;	
પિયે રકતના પ્રેમથી પૂર્ણ ખાજા,	
રપિનાકી પરોવે તહાં રૂઢમાળા.	૨૯
સુરો સર્વ વૈમાનમાં બેશિ આપે,	
કરી વાહવા પુષ્પ વૃષ્ટી વધાવે;	
રૂડી અપ્સરા તાકી તાકી રહેછે,	
પડ્યો વીર સ્વર્ગે જાનને વરે છે.	૩૦
વખાણુ તને વીર ભામી શિ રીતે,	
નથી ચિત્ત ભેયું અમે આંખથી તે;	
પ્રભૂ ક્ષેત્ર એવું પ્રતાપી બતાવે,	
ખુલાખી ખુશી છે બહુ એ બતાવે.	૩૧

વિર વિજય.

સોમરાજી છંદ.

ધસે ધીર ધાડાં, હસે જેમ હાડા,	
કસે કાવ યુધ્ધે, વસે વીર મધ્યે.	૧
ડસે હાઠ ડાચે, રસે યુધ્ધ રાચે;	
જશે કેમ જીત્યો, હશે મહારથી તો.	૨
લડે લાવ લેતા, ચઢે શૂર કેવા;	

નડે રીપુ દાવે, પડે ટૂટિ ધાવે.	૩
અડે ન્યાં અખાડા, લડે ક્ષત્રિ લાડા;	
છડે શાળ જાણે, પડે માર ખાણે.	૪
ઘડે ઘેર ધાલે, વઢે વેર વાળે;	
ચઢે યુદ્ધ ચાળે, રવડે ભવ્ય ભાણે.	૫
કરે આંખ કાઠી, કરે કીકિયાટી;	
ધરે બીક શાની, અરે બોલિ વાણી.	૬
ભરે હામ ભારી, સરે સિદ્ધિ સારી;	
વરે દેવ નારી, ઠરે મોક્ષ બારી.	૭
વદે વીર વાણી, મદેયી ભરાણી;	
ન દે પાછિ પ્હાની, નહદે માનિ હાની.	૮
પદે પ્હાડ ડોલે, બદે કેમ બોલે;	
મદે પૂર્ણ માતા, કદે કષ્ટદાતા.	૯
કુદે કોપકારી, રૂદે રાસ ધારી;	
ઉદે ક્રોધ ભારી, ધુદે રોપુ મારી.	૧૦
બળે વીર વાળં, સળે શસ્ત્ર સાળં;	
તળે નેહ નારી, ભળે ટેક ભારી.	૧૧
ગળે દેવ ડોલે, રળે સૂર્ય રોળે;	
ભળે ના ભુંડાઈ, લળે કૃપમાઈ.	૧૨
મચે માન માટે, બચે કોણ વાટે;	
પચે કાળ પેટે, રચે યુદ્ધ બેટે.	૧૩
નમે ના નમાલા, ખમે ખર્જ ખુલાં;	
ગમે રોળ ગોળી, ક્યમે વૃત્તિ ષવિષ્ટી.	૧૪
ધુમે શસ્ત્ર ધારી, શમે શાંતિ સારી;	
રમે રાડ રોપી, દમે મ્હેર લોપી.	૧૫
વળે કોણ વાળ્યો, પળે યુદ્ધ પાળ્યો;	
રળે કીર્તિ રૂડી, મળે માન મૂડી.	૧૬

દળે દુષ્ટ દાવે. બળેથી બિહાવે;	
છળે છેદ ના દે, કળે વેદના દે.	૧૭
તકે ટેક રાખે, હકે હામ દાખે;	
જકે બાઝિ જાતે, ટકે યુદ્ધમાં તે.	૧૮
બકે ના બડાઈ, ચુકે ના ચડાઈ;	
મુકે મામ શાનું, લખેલું થવાનું.	૧૯
વહે રક્ત વારી, ગ્રહેછે કટારી;	
રહે ધૈર્ય ધારી, કહે કીકિયારી.	૨૦
પટે દાવ ખેલે, વટે શીર ખેલે;	
રટે રાગ સીંધૂ, હટે કેમ હીંદૂ.	૨૧
કટે શીશ કોટી, ઘટે ફેજ મ્હોટી;	
લટે ના લગારે. ભટે ભીડ ભારે.	૨૨
બળે બાહુ બીડે, ચળે મેર ચીડે;	
હલેથી હઠાવે, પ્રલેથી ખચાવે.	૨૩
દુખેથી ન ડોલે, મુખે માર બોલે;	
ભુખે કેમ ભાગે, મુખે સ્વર્ગ માગે.	૨૪
છુટે તોપ ગોળા, તુટે ગર્ભ બાળા;	
કુટે કુંદ ફેશી, ઉટે વાણિ આ શી!	૨૫
ખપે રાણિ જાયા, તપેથી તપાયા;	
છુપે ધંદ છાના, જપે જીવ વાના.	૨૬
રણે રમિ રાખી, હણે ફેજ આખી;	
ગણે ગૂણ ગ્રાંખી, ભણેછે બુઝાખી.	૨૭

પદ 'પૂર્તિ'.

કથન બોધ 'બત્રીશી.

મંગળાચાર્ણ.

“ગણેશ* તું પરમેશ”

*દોહરા.

લંબોદર લાયક નમું, વિદ્ય હરણુ વિચ્છેશ;
વિદ્યાદાતા ગજવદન, ગણેશ તું પરમેશ. ૧

ગ્રંથારંભે ગુણ ગણે, વિદ્વજનો વિશેષ;
સંકટ ટાળે સમરતાં, ગણેશ તું પરમેશ. ૨

૧ પદપૂર્તિ અને સમસ્યાપૂર્તિ એક ગણવામાં આવે છે-પણ મારા ધારવા પ્રમાણે એમાં કેટલોક ભેદ છે. સમજી શકાય એવા ચર્ણના સંબંધની ઐક્યતા કરવામાં આવે તે પદપૂર્તિ અને કઠિણ પદના સંબંધ ઉપર લક્ષ્યપૂર્વક રચવામાં આવેલ પદ લાલિત્યને સમસ્યાપૂર્તિ ગણવી જોઈએ. તેથી આ વિષયથી સમસ્યાપૂર્તિ એ વિષય જુદો રાખ્યો છે.

૨ આ કહેવત પદપૂર્તિની નવી યુક્તિ કવિ દલપતરામ “જોલે તેનાં બાર વેચાય” વિગેરે થોડી કહેવત ઉપર પ્રથમ અજમાવી છે. એ ધોરણ ઉપર આ રચના ઉઠાવી છે-પ્રથમ બાવની લખવાની હતી. પણ વખત ન મળ્યાથી બત્રીશી રચી છે. આ રચના પ્રજાને પસંદ પડશે તો ધારેલી યુક્તિ પર ઇલાહિદો ગ્રંથ રચી પ્હાર પાડીશ.

*આ મંગળાચાર્ણની કવિતામાં ગણપતિની મુતિરૂપે જોડલી ખુબી રહીછે તેટલી અગર તેથી વધારે ખુબી મંગળાચાર્ણ છતાં કહેવતરૂપે રહેલી છે એ રસત્ત પુરૂષો જાણશે. (પ્રસિદ્ધકાર).

*આવા દોહરા, ઓપાઈ જેવાં સાદાં વૃત્તોને બદલે તોટક શિખરિણી અને ભુજંગી જેવા છંદો મૂકી તમામ કહેવતો ઉપર કવિતા કરવા એક રસત્ત ગ્રહસ્થે મને ભલામણ કરી હતી. —

કહેવતો અસંખ્ય છતાં કવિતાના સંબંધમાં કેટલી આવી શકે, કેટલી કહેવતોના અનુપ્રાસ સાચવી શકાય, અને તેના સ્વરૂપનો યોગ્ય ફેરફાર ન કરતાં કેવા વૃત્તમાં મૂકી શકાય એની આવી ખુબી સમજનાર સલાહકારને ધન્ય છે !!!

- વેદ ભેદ વળિ નવ લહે, તો મુતિ શાનો શેષ;
અશેષ એવા ગુણ અધિક, ગણેશ તું પરમેશ. ૩
- શંકર સુત સોહામણો, હસતું વદન હમેશ;
સિદ્ધિ બુદ્ધિ પતિ શાભિતો, ગણેશ તું પરમેશ. ૪
- ઉત્પન્ન ઉભીયા અંગથો, ઉત્તમ અંગ ઉન્નેસ;
શિરોમણી સુર સમુહમાં, ગણેશ તું પરમેશ. ૫
- મૂષક વાહન મલપતો, કેવળ ચૂરણ કલેશ;
ત્રાણી ગૂણ શકે ન વદિ, ગણેશ તું પરમેશ. ૬
- મૂગા મુખ વદતા કરે, વરવા સુંદર વેશ;
પથચરને પંડિત કરે, ગણેશ તું પરમેશ. ૭
- મંગળ કાર્ય બને સહજ, પંડે યતાં પ્રવેશ;
રહે અમંગળથી અલગ, ગણેશ તું પરમેશ. ૮
- એક દંત ઉન્નવલ અનુપ, બુદ્ધિ જોની બેશ;
કષ્ટકદન કળિયૂગમાં, ગણેશ તું પરમેશ. ૯
- સાહ્ય હોય તહારી સરસ, પડે કાર્ય સૌ પેશ;
ગાજે મુસ્તક ગરિબને, ગણેશ તું પરમેશ. ૧૦
- રૂચી રૂઢ્યમાં આપવા, આર્યોને ઉપદેશ;
વરદાયક શુભ વાણિ દે, ગણેશ તું પરમેશ. ૧૧
- કથન ભોધ બિચારી કથુ, વિરતારી પદ લેશ;
બુલાખિને દે બુદ્ધિ તું ગણેશ તું પરમેશ. ૧૨
- ગુર્જરની ગણના ન કરિ, ધર્મો અધિક તે દ્વેષ;
ધટે ઝોળવી ઝોગણી, ગણેશ*તું પર મેશ. ૧૩

“મીળનોય પળ માંટી.”

ઓપાયાછંદ.

પતિને પરમેશ્વર ગણિ પૂજે, દે કળિયાને દારી;
ઉત્તમ અબળાની એ રીતી, મીણનોય પણ માંટી. ૧

* ખાસ કારણથી “ગણેશ” એ નામ ન લેવા નિયમ ક્યો

મુળી સાસરાની મુખકારક, મહિયરે પાલખિ માઠી;
 પુરો પ્રવિણ કાંઠીણકમાઉ, મીણનોય પણ માંટી. ૨
 લે પીટણિ પતિને પીઠ્યો કહી, પ્રથમ થકી લે *પાટી;
 એ રામાને રામ રિઝે કયમ, મીણનોય પણ માંટી. ૩
 ચાલ ચતુરના જેવી હોય કે, રાબા જેવી રાંટી;
 અભાવ ઉરમાં અલ્પ ન આણે, મીણનોય પણ માંટી. ૪
 પ્યાર ઉપરથી પુરો જણાવે, અમિત નજર મહિં આટી;
 કરે કામ એ કુલટા કામતિ, મીણનોય પણ માંટી. ૫
 ક્લેશ કરાવા સદા કંચને, કરે નિકટ કિકિયાટી;
 બળ્યુ જીવિત એ બાયડિ કેરું, મીણનોય પણ માંટી. ૬
 કોપે પતી કથન દુઝાં કહિ, અલ્પ ન રાખે આંટી;
 ફુહિતા એ દેવાંશી જનની, મીણનોય પણ માંટી. ૭
 સ્વામીની સંપતી પ્રમાણે, મળે બાજરી બાટી;
 અસંતોષ કે રોષ ન ધારે, મીણનોય પણ માંટી. ૮
 ઉચર પતિને પ્રસન્ન કરવા, ધણિક મધૂરી ધાંટી;
 દોષ કોષને દૂર કરાવે, મીણનોય પણ માંટી. ૯
 પતિને પેખીને પીડામાં, ઉભી ન થાય રવાંટી;
 ધિક્ક જીવિત એ ધર્મવાણિનું, મીણનોય પણ માંટી. ૧૦
 નાથ નમાણો નિરખી નિજનો, કરે કુંદમાં ફાટી;
 ફટ ફટ કહું છું એહ કુવડને, મીણનોય પણ માંટી. ૧૧
 પ્રભપતીનું પાત્ર નથી કે, નજર બદલવા નાઠી;
 ભુંડો બલો આ બવમાં એ પતિ, મીણનોય પણ માંટી. ૧૨
 બલે ભુષણ બરતાર ધડાવે, કે દે વચ્ચે સાટી;
 માલિક છે એ તન મન ધનનો, મીણનોય પણ માંટી. ૧૩
 હોદ્દે હોય ગવરનર કે પછિ, કાંતો હોય તલાટી;
 હલકો ગણિ હૈયું નવ બાજે, મીણનોય પણ માંટી. ૧૪
 વચન વિરહ કદી વરતે નહી, મતી ધરીને માઠી;

છતાં કહેવતદ્વારાંએ એ નામ સંભારવું પડ્યું છે ત્યારે મૂળનો ઉદ્દેશ
 જણાવવા આ શ્લોક દોહરો રચ્યો છે. *જમીણ.

મુગટ ગણે માયાનો પતિને, મીણનોય પણ માંટી	૧૫
સદા સંચરે સુનિતિ રસ્તે, અડે નહી ઉફરાંટી;	
કુળને કેમ કલંક લગાડે, મીણનોય પણ માંટી.	૧૬
કરે મરદને મદદ હમેશે, ચાર પ્રમરસ ચાટી;	
વાહ જુલાખી એ વનિતાને, મીણનોય પણ માંટી.	૧૭

“ચોરીનું ચંડાળે જાય.”

ચોપાઇ.

દાટે કંજુસ ધરમાં દામ, કદી શરીરને નાવે કામ;	
મુવા પછી મિલકત કોઈ ખાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય.	૧
કન્યાવિક્રયનો કરિ કેર, ઘણા રૂપેઆ લાવે ઘેર;	
લાગે પછી સદનમાં લહાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય.	૨
રડાવિને રાંકાનું રણું, ગણે અધરમી ઘટમાં ગણું;	
અરથ અકારજ તે અવટાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય.	૩
આદરિ કરમ અધીક અધોર, ચોરી કરિને લાવે ચોર;	
દરબારે બમણો દંડાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય.	૪
આછું વણીક તોજે અન્ન, ધ્યાન કપટ કરિ રણવા ધન;	
લાભ સહીત પછી લૂંટાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય.	૫
લાલચથી પરથમ લે લાંચ, કથજે તેમાં વાત કદાચ;	
ખોઈ નોકરી ગોદા ખાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય.	૬
વિશેષ લે આગળથી બાજ, દિલે રંકની ન ધરે દાઝ;	
મુડી સહિત મો'કણ મંડાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય.	૭
ખલપણ ખુબ ખેડૂ જન કરે, સાંચ નહી ભૂપતિને ભરે;	
પડે શલભનો પછિ સમુદાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય.	૮
કુકાળ કારણ દાનત ધરે, મોઘું અનાજ વેચી મરે;	
દાણો સડિ સસ્તુ વેચાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય.	૯
જઈ જુગટિયો જુગટૂ રમે, પડે પાધરો દા કોઈ સમે;	

- વિત વેશ્યા અંદર વપરાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય. ૧૦
 વેચે માલ વગળ બહુ કરી, વિશ્વાસે નવ લે કોઈ કરી;
 પછિ અરધી કિંમત અંકાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય. ૧૧
 ખોધ ખુલાખીનો ધરિ કાન, ભાવ ધરી ભજિ હ્યો ભગવાન;
 પુન્ય મારગે પરઠો પાય, ચોરીનું ચંડાળે જાય. ૧૨

બાઝિયાના બે ભાગ.

દોહરા.

- સજે અજ્ઞવધ શૂર પણ, વધ ન કરે જઈ વાધ;
 ન્યાય નહીં નિરખજી તણો, બાજિયાના બે ભાગ. ૧
 મૂષક ખોદીને મરે, જાય અહીં તે જાગ;
 જિંદગી અજાગા રહે, બાજિયાના બે ભાગ. ૨
 સારી હોય સભા જ્યહાં, મોટાને દે માગ;
 ગણગારે ન ગરીબને, બાજિયાના બે ભાગ. ૩
 સમિર જીવે જઈ સ્નેહથી, સજાગાવેદિ આગ;
 દરેક હરે દીપક તણો, બાજિયાના બે ભાગ. ૪
 વાયૂ શૈલ વિદારવા, લગિર ધરે નવ લાગ;
 તોડીને પાડે તર, બાજિયાના બે ભાગ. ૫
 મછવાને હરકત મહા, અર્જુન અંધુ ડાક્યાગ;
 નભાવિ લેછે નાવને, બાજિયાના બે ભાગ. ૬
 જે ગ્રહ પીડે ગરિબને, અધિક કરી અનુરાગ;
 રંક થયા રાવણુ સદન, બાજિયાના બે ભાગ. ૭
 કોયલ કેરો ભક્ષ તે, જાય પડાવી કાગ;
 કાંગી કોયલ શું કરે, બાજિયાના બે ભાગ. ૮
 માંખી મધ મયિને કરે, પંડે ચૂશિ પરાગ;
 બળે મનુષને ભાગ તે, બાજિયાના બે ભાગ. ૯
 ઉચકે સહુ જન અજ્ઞશિયું, નહિ છંછેડે નાગ;

આદિ અનાદિ રીત એ, અણિયાના એ ભાગ. ૧૦
 સોસે ઊનાળે સુરજ, તમામ નીર તડાગ;
 મુકે સમુદ્ર ન તેટલો, અણિયાના એ ભાગ. ૧૧
 મંડે થઇને મરણિયો, પાછો ન ધરે પાગ;
 રણુ અંદર જય મેળવે, અણિયાના એ ભાગ. ૧૨
 કણુ એતરમાં તેતરો, આવા ન લહે લાગ;
 નાશ તમામ તિડો કરે, અણિયાના એ ભાગ. ૧૩
 જપે ન દશરથ જનકને, જો બુલાખિ કોઈ જાગ;
 રટે નામ સહુ રામનું, અણિયાના એ ભાગ. ૧૪

“પેટ કરાવે વેઠ.”

દોહરા.

પીડા મ્હોટી પેટની, ભગવંતે કરિ ભેટ;
 જ્ઞાના મ્હોટા સરવને, પેટ કરાવે વેઠ. ૧
 અજણિયા બહુ બળ કરી, ઠરે વાંસપર ડેઠ;
 દોડે અધર દોરપર, પેટ કરાવે વેઠ. ૨
 વડા જ્ઞાણમાં વીચરે, સમુદ્ર રસ્તે શેઠ;
 જીવ નાંખે જોખમ વિષે, પેટ કરાવે વેઠ. ૩
 હરેક હરકત હોય પણ, પેટ થકી સહુ હેઠ;
 વડી આપદા વિશ્વમાં, પેટ કરાવે વેઠ. ૪
 આરોગે અરુચી છતાં, અન્ય જનોની ઝેઠ;
 ખરાં ખાસડાં પણ ખમે, પેટ કરાવે વેઠ. ૫
 પેટ અરથ પાખંડ રચિ, ભમે ભૂતની પેઠ;
 સહે માન અપમાન સહુ, પેટ કરાવે વેઠ. ૬
 કાશદ કે કુંગાળ નરે, નીચ ઊંચ જન નેટ;
 શેર અન સાર મથે, પેટ કરાવે વેઠ. ૭
 વતની વીરમગામનો, વસે જઈ ઉમરેઠ;
 રનેહ સગાં સૌનો તજે, પેટ કરાવે વેઠ. ૮

પરણી તજિને પરવરે, વરસે આવણુ જોડ;	
કામનિસુખ અળગું કરે, પેટ કરાવે વેઠ.	૯
ધર્મ તજી ધન કારણે, પંડે કરે પરેટ;	
લશકરમાં લડવા ચડે, પેટ કરાવે વેઠ.	૧૦
પરહરિ પરમ પવિત્રતા, છેવટ આભડછેટ;	
કરમ કરાવે કસાઇનું, પેટ કરાવે વેઠ.	૧૧
વસ્તી તજિને વતનની, સેવે ઉજ્જડ બેટ;	
કારણ બડું બુલાખિ એ! પેટ કરાવે વેઠ.	૧૨

બકરું કાઢતાં પેસે ઝંટ.

ઓપાઈ.

રેચ ઉનાળે લે અડબંગ, જરૂર કરે કોગળિયું જંગ;	
રહે મોકળી મુખને પૂંઠ, બકરું કાઢતાં પેસે ઝંટ.	૧
ફુંદ કરી દેવાળું ફૂંકે, મતા છુપી સ્નેહી ધર મુકે;	
જરે ઝોળવે વદી તે જૂઠ, બકરું કાઢતાં પેસે ઝંટ.	૨
કરા કને કૌવચનો છોડ, મચે કાઢવા કરિને કોડ;	
ચઢે અખીલ શરીરે ચુંટ, બકરું કાઢતાં પેસે ઝંટ.	૩
બલિચારી નવ કરે વિચારે, જઈ રમે પરસ્ત્રીથી જર;	
છમિલી લે છીનાળે છૂટ, બકરું કાઢતાં પેસે ઝંટ.	૪
જોડે જાન અસૂરી અને, વળાવિયા નવ રાખે કને;	
પડે પછી મારગમાં લૂંટ, બકરું કાઢતાં પેસે ઝંટ.	૫
માઆપો લેવાને લહાવ, બાળજાનના ખેલે દાવ;	
કરે કળેડાં પછિ શીરકૂટ, બકરું કાઢતાં પેસે ઝંટ.	૬
દરથી ઝંદર દમિને હસે, વળતી વિષધર આવી વસે;	
તદા થાય શાન્તીની તૂટ, બકરું કાઢતાં પેસે ઝંટ.	૭
બાપ લડાવે બાળાપણે, ભાગ્યે સૂત પછીથી બણે;	
તનુજ રહે જોવા તામૂત, બકરું કાઢતાં પેસે ઝંટ.	૮
કપણ અવલ ઝોપાદ નવ કરે, વળતી રોગ વડો વિસ્તરે;	

- ધસે પછીથી કરે સંપૂટ, બકરું કાઢતાં પેસે ઊંટ. ૯
- કાન શોભવા કારણ કોય, ધરે બૂધણુ ધરમાં જે હોય;
પડે કાનની ટૂટી બૂટ, બકરું કાઢતાં પેસે ઊંટ. ૧૦
- પાણીમાં પડછાયો શ્વાન, જોઈ રોટલો લેવા તાન;
ખુવે રોટિ નિજ કરિને રૂઠ, બકરું કાઢતાં પેસે ઊંટ. ૧૧
- સંપ નહી શીરબંધી સાય, મદ મનમાં રાખે મહિનાય;
ફટાયાનિ મહિં પેસે ફૂટ, બકરું કાઢતાં પેસે ઊંટ. ૧૨
- હજમ મતિ ઊંધીનો હોય, કાંગે જાય કઢાવા કોય;
ખજે બુઝાખી અંદર ખૂંટ, બકરું કાઢતાં પેસે ઊંટ. ૧૩

એક દુઃખ ને વીજૂં હાસ્ય.

ઓપાઈ.

- વશ્વયે પરણે જઈ નાર, વળતી નારિ કરે બલિચાર;
કરે કંથ તેનો કંકાસ, એક દુઃખ ને બીજૂં હાસ્ય. ૧
- રચે કળેડાંકેરા રાસ, ઉરમાં દંપતિ રહે ઉદાસ;
*પંડો ગાજો ખાય પચાસ, એક દુઃખ ને બીજૂં હાસ્ય. ૨
- દૈવત દીનતાણું દેખાય, વાદ વડાનો લેવા જાય;
થાય પછી દેવાનો દાસ, એક દુઃખ ને બીજૂં હાસ્ય. ૩
- આગળથી ટાળે છતખાર, વળતી ચહે વડો બ્યવહાર;
ઉભા નવ રાખે કોઈ પાસ, એક દુઃખ ને બીજૂં હાસ્ય. ૪
- મૂળે તો મર્કટની જાત, વીંછી કરડે તો શી વાત;
આરડિને કદે આકાશ, એક દુઃખ ને બીજૂં હાસ્ય. ૫
- ખંત કર્યા વિણુ એતી કરે, ભારે દર ભૂપતિને ભરે;
અનાજની નવ દેખે આશ, એક દુઃખ ને બીજૂં હાસ્ય. ૬
- લઠી અને લોકોથી લક્ષ, ઝાઝાં ઝેરી વાવે વૃક્ષ;
માગે પછિ ફળમાંથી મિઠાય, એક દુઃખ ને બીજૂં હાસ્ય. ૭
- માનવિ ઝેર પિધાયી મરે, ધ્યાને મૂરખ ઓધ ન ધરે;

- *પાન કરી ઇચ્છે અજમાશ, એક દુઃખ ને ખીન્નું હાસ્ય. ૮
 મન મૂંઝ્યા વિણ મૂંઝે કેશ, હૈયું માયાલુપ્ધ હમેશ;
 સુંદરિ ચહે સજી સન્યાસ, એક દુઃખ ને ખીન્નું હાસ્ય. ૯
 ધરઈ મળે ખાવા નવ ધાન, મંદિર દસ આવે મેમાન;
 કરે †મનોહરની ન કચાશ, એક દુઃખ ને ખીન્નું હાસ્ય. ૧૦
 હોય આજસૂનો સરદાર, લાગે લાલ્ય સદન મોઝાર;
 તોપણ ઉઠવા કેરો ત્રાસ, એક દુઃખ ને ખીન્નું હાસ્ય. ૧૧
 ત્રણ સાથે તરતીઅજ કરી, તેર તુટેછે તેમાં ફરી;
 ભવિષ્યનો નવ ધારે ભાસ, એક દુઃખ ને ખીન્નું હાસ્ય. ૧૨
 આજસુ ખનિને ખેચી રહે, યોગ નહી ઉદ્યમનો ચહે;
 સદન ચહે *અપળાનો વાસ, એક દુઃખ ને ખીન્નું હાસ્ય. ૧૩
 અતિ કંકાસ સ્વયં આદરે, ઘેલિ સાસરે નવ સંચરે;
 પઢે બોધ પોતે ડહિપાસ, એક દુઃખ ને ખીન્નું હાસ્ય. ૧૪
 દોસ્તી અંદર ધીરે દામ, લખે ન લેખ બુલાખીરામ;
 વળતી તેમાં સ્નેહ વિનાશ, એક દુઃખ ને ખીન્નું હાસ્ય. ૧૫

વાસીદે સાંભેલું જાય.

ઓપાઈ.

- આણી સ્વદેશનું અભિમાન, ધર્યું સ્વદેશીપર નહિ ધ્યાન;
 દેશ ડગારા તાજ થાય, વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૧
 બૂલ્યા ભૂપતિ શ્રીપતિ બાન, દે નહિ વિદ્વાનોને દાન;
 પાખંડી ગુરૂઓ પૂજાય, વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૨
 હુબરિ કોય સ્વદેશી હોય, કદર કરે તેની નહિ કોય;
 ગાય દોષ કુતરીને પાય, વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૩
 રાજનિતિને ન ભણે રાજ, તાનખાનિને ન કરે તાજ;
 ખળ પ્રધાન પછિ કૂટી ખાય, વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૪
 અખળાને રાખી અજ્ઞાન, વિશેષ કીધી નહિ વિદ્વાન;

- પ્રજા પ્રવીણ પછી ક્યમ થાય ? વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૫
- માનીને કુળની મ્હોટાઈ, શંખનિ સાથે સજે સગાઈ;
ચિતે ન શૂભ સુતાનું સ્થાય, વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૬
- ઉદ્ધમને અજગો કરિ અંગ, સદા કરે આજસનો સંગ;
જ્ઞાણું સુખનું ક્યાંથી વાય, વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૭
- હૈએ અધિક ધરીને હાંશ, પેએ પરજનના જઈ દોષ;
પગ નીચે બળતું ન જણાય, વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૮
- પત્નીસકોડની વરતી છતાં, ખૂબ રિતેથી આધા ખતા;
અલ્પ કરી ન શક્યા ઉપાય, વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૯
- કીધી દેશાટનની કેદ, બળાવિયો નવ પંર ભેદ;
વશી જ્ઞેમમાં ગોથાં ખાય, વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૧૦
- તૂત તણાં કરિને તોફાન, ધર્યું ન ધરણીધરનું ધ્યાન;
કાળ રહ્યો શિર ટાંપી કાય, વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૧૧
- નાશવંત આ સકળ શરીર, માંહી બુલાખી માંસ રૂધીર;
રાજુ યૈ ન રટે જગરાય, વાસીદે સાંભેલું જાય ! ૧૨

જેવા રાજા તેવી પ્રજા.

ચોપાઈ.

- શાણો હોય કદાપી શેઠ, ઠરેલને પ્હેચેલો ડેઠ;
બને દાસ પણ તેવા બિજા, જેવા રાજા તેવી પ્રજા. ૧
- ભડકણ ભારે હોય બુપાળ, મળે ન શૂરાતનનો માલ;
ડરે પ્રજા અવલોકી *અજા, જેવા રાજા તેવી પ્રજા. ૨
- પાપે પેટ ભરે પુરનાય, હેતે કરે અધરમો હાથ;
રૈયત રચે કપટની કળ, જેવા રાજા તેવી પ્રજા. ૩
- ભડતી તેવી જેવો ભાવ, જેવિ શક્તિ તેવો શિરપાવ;
શુભો જેવો તેવી સજા, જેવા રાજા તેવી પ્રજા. ૪
- ગાળું તેહયું જેવો ગોળ, મળ્યું જેહયું તેવો મ્હોલ;

ધામ જેહયું તેવી ધન્ય, જેવા રાજ્ય તેવી પ્રજા.	૫
જેવો મયૂર તેવી કળા, જેવો પ્રાચુણ તેવી પળા;	
જેવી ગમ્મત તેવી મળ, જેવા રાજ્ય તેવી પ્રજા.	૬
રૂપ જેહયું તેવો રંગ, ઢાળ તેહવો જેવો ઢંગ;	
જેવાં લક્ષણ તેવી લબ્ધ્યા, જેવા રાજ્ય તેવી પ્રજા.	૭
જેવો અહિ તેવું છે ઝેર, જેવો દુશ્મન તેવું બેર;	
જેવો નોકર તેવી રજા, જેવા રાજ્ય તેવી પ્રજા.	૮
તેવી માયા જેવું હેત, દૂધ જેહયું તેવું સ્વેત;	
ધ્વજાજ તેવો જેવી ધ્વજ, જેવા રાજ્ય તેવી પ્રજા.	૯
તેવા બેઠા જેવા બાપ, જેવો અસી તેવો તાપ;	
જેવાં મંદિર તેવાં છત્તાં, જેવા રાજ્ય તેવી પ્રજા.	૧૦
ધરે જન્મ ગોત્રાને ધરે, ક્ષત્રીવટ લાપે કઈ પેર;	
ભંજન કરે કુશકાનું ભળ્યાં, જેવા રાજ્ય તેવી પ્રજા.	૧૧
શિયાળણી ઉશ્કેરે સત, કરાકુંભ હણવા ક્યું તૂત;	
ધરે વિજયનાં ક્યાંથી ગત્તાં, જેવા રાજ્ય તેવી પ્રજા.	૧૨

“કર્યું ભગાના જેવું.”

ઓપાયા વૃત્ત.

અરધી ભિમ્મર વહીગઈ, ભગવતનું નામ ન લેવું;	
મનુષદિ'માં વાટ ઉઠાડી, કર્યું ભગાના જેવું !	૧
દીન જનોને દમિને કીધું, કામ કપટનું કેવું;	
અરે! અભાગી કશું કમાયો, કર્યું ભગાના જેવું !	૨
હિંસા ચોરી પરનિંદાને, તૂત બિચ્છુ કર્યું તેવું;	
સુનીતિ કેરો સંગ કર્યો નહિ, કર્યું ભગાના જેવું !	૩
ધંધરના આરાધનનું રહ્યું, મૂરખ માથે દેવું;	
કીટવવા તે ફિકર ન રાખી, કર્યું ભગાના જેવું !	૪
જન્મ કિંકરનું જન્મ મરણ પછિ, સંકટ પડશે સ્હેવું;	
પછિથી પસ્તાઈશ તૂં પાપી, કર્યું ભગાના જેવું !	૫

દીન જનોનાં દુઃખ નહિ કાપ્યાં, સ્ત્રીનું પડખું સેવ્યું;
 અધર્મનો અંપાર ભર્યો તે, કર્યું ભગાના જેવું! ૬
 દેખ્યું નહિ દોલતના છકમાં, આંખે તીમિર એવું;
 પાઈ ન ખરેચી પરમારથમાં, કર્યું ભગાના જેવું! ૭
 શીખ્યો નહિ સ્વપ્નાની અંદર, વપુ પરમાર્થે બેઠું;
 હરામખોરીમાં હેંશીલો, કર્યું ભગાના જેવું! ૮
 ધામ ધરા ધન ધર્યું રહેશે, પાછળ નાવે નેવું;
 ડગતાં ડગ તું ડગાઈ બેઠો, કર્યું ભગાના જેવું! ૯
 સંત મહંતની સેવા ન સજી, રૂઝ્યું રંગમાં રેવું;
 ધમ્યું સોનું તે ધર્યું ધૂળમાં, કર્યું ભગાના જેવું! ૧૦
 હીરા મોતી અળગા કરિને, “પથરમાં ચિત્ત પ્રોબ્યું;”
 ખોટ તણો ધંધો તે ખેડી, કર્યું ભગાના જેવું! ૧૧
 સાધન સ્વાત્માનું ન શક્યો કરિ, આ અવતરણ વગોળ્યું;
 બેડો તૂળ બુલાખી બૂડ્યો, કર્યું ભગાના જેવું! ૧૨

“વનો વ્હેરિને વશ કરે”

સોરઠા.

વિનય વડો ગુણ વીર, ધિરજ વાન ધરથી ધરે;
 તો પામે સુખતીર, વનો વ્હેરિને વશ કરે. ૧
 રે શુભ વિનય વિવેક, પુરૂષ ધરે પ્રત્યેક જો;
 હરકત હેડે હરેક, વનો વેરિને વશ કરે. ૨
 વિનય તણે વશ સર્વ, દાનવ માનવ દેવતા;
 પરમ નીતિનું પર્વ, વનો વ્હેરિને વશ કરે. ૩
 ઉત્તમ ગૂણ અપાર, વિનય વસે વપુમાં નહીં;
 પ્રજા ન પરેડે પ્યાર, વનો વ્હેરિને વશ કરે. ૪
 નભ ભૂષણ રવિ હોય, સર ભૂષણ જળ શોભતું;
 જનનું ભૂષણ જોય, વનો વ્હેરિને વશ કરે. ૫
 કડવી જીભે કોય, પાય પળી પાણી નહીં;

હરેક મ્હોટઈ હોય, વનો વ્હેરિને વશ કરે. ૬
 કોયલ કાળી મેંશ, વિનય વાણિ મીઠી વદિ;
 વહાલી યઈ વિશેષ, વનો વ્હેરિને વશ કરે. ૭
 જીભડિ ઝેરી હોય, વ્હેરી વિષ અધું કરે;
 અષ્ટ પડી પત ખોય, વનો વ્હેરિને વશ કરે. ૮
 શુક સારિકા સુહાગિ, વદિને મીઠી વાણિયે;
 અધિક અને અનુરાગિ. વનો વ્હેરિને વશ કરે. ૯
 સુંદરિ સુકે શરીર, વિનય *ઔષધી વૈદ દિધ;
 થયો કરાર રચાર, વનો વ્હેરિને વશ કરે. ૧૦
 એસે નહીં બદામ, ગણે વાહવા ગામમાં;
 કઠીણ સધાએ કામ, વનો વ્હેરિને વશ કરે. ૧૧
 શું અરપે કળ મોર, શું ખુઆવી ધુવડ લે;
 ચિતમાં લહે ચકોર, વનો વ્હેરિને વશ કરે. ૧૨

* એક ઘરમાં સાસુ વહુને રોજ કાજિયો થતો હતો. કંકાસથી વહુ સુકાઈ ગઈને માંદી પડી. પછી પોતાની સાસૂને વશ કરવા એક ગોરજ વૈદને ત્યાં ગઈ. સમય સૂચક વૈદે આ હકીકત સાંભળી એક લાકડાનું છોડિયું આપી કહ્યું કે જ્યારે જ્યારે તારી સાસુ લડે ત્યારે તારે એક ખુણામાં મુગા રહી આ છોડીયું તારે કરડવું. પછી જ્યારે સાસુ લડે કે વહુ આ પ્રયોગ અજમાવે! એમ કેટલાક દિવસ બિતા કેડે સાસુ સમજી કે વહુ હવે સુધરીને શાણી થઈ છે ને હું બોલું છું તે ખોટું કરું છું. એમ પરતાઈ તેણે તકરાર છોડી દીધી. કેટલેક દિવસે પેલું છોડિયું દાંતે કરડ્યાથી પુર થઈ રહ્યું ત્યારે વૈદ પાસે લેવા ગઈ. અને આ ઉત્તમ દવાના વખાણ કર્યાં. વૈદે તેને શિ-ખામણ આપી કહ્યું કે એ છોડીયું તો આસ્તા ખેસાડવા મેં તને અમસ્તુ આપ્યું હતું. એ તું મ્હોમાં રાખી તારી સાસુ લડતી ત્યારે તું બોલતી નહીં એનો તને ગૂણ મળ્યો છે. માટે હવે પછી જ્યારે પણ તારી સાસુ વેઠે કે તારે મૂંગા રહેવું. અને વિનય રાખવો. એ વાતની એ દોહરામાં ઉદ્દેશ છે.

“જે જાયું તે જાય.”

દોહરા.

- જે ઊઘ્યું તે આથમે, કૂલ્યું તે કરમાય;
એહ નિયમ અવિનાશનો, જે જાયું તે જાય. ૧
- અરે અબુધ એ આદમી, મનમાં શું મકલાય;
ઘાટ થશે શો ધડિ પછી, જે જાયું તે જાય. ૨
- ધૂળવતા ધમધમ ધરો, પડતા જેના પાય;
એવા નરે ઉપડી ગયા, જે જાયું તે જાય. ૩
- ફુંકે પરવત ફાડતા, કઠણ વજ્રસમ કાય;
ખાયા કાળના અપરમાં, જે જાયું તે જાય. ૪
- રાવણ સરખા રગડમલ, બળિયા બળિસમ રાય;
કાળે તેને કૂટિયા, જે જાયું તે જાય. ૫
- ભાજ સુ વિક્રમ ભૂપતી, ગ્રંથે ગૂણ ગવાય;
કાયમ એ કથને રહ્યા, જે જાયું તે જાય. ૬
- પરપોટો જ્યમ પાણિનો, કાચ કળશવત કાય;
વાર ન લાગે વણસતાં, જે જાયું તે જાય. ૭
- અરધી આવરદા ગઈ, હૈએ ન ધરિ હાય;
પછી થકી પરતૈશ તું, જે જાયું તે જાય. ૮
- કોઈ તને કરનાર નથિ, સરવેશ્વર વિણ સાહ્ય;
ખોળ તેહને ખાંત કરિ, જે જાયું તે જાય. ૯
- તરું તેહ બૂડે અમિત, ભરું તેહ ઠલવાય;
અહાં ભરસો કાલનો, જે જાયું તે જાય. ૧૦
- મરણ ફરેછે મજપતું, પરઠે જ્યાં તું પાય;
કરે ન તોય વિચાર અમ, જે જાયું તે જાય. ૧૧
- પ્રતીદિવસ તું પેખિલે, વાયુ મૃત્યુનો વાય;
બુલાખિ તુજ બળ કેટલું!, જે જાયું તે જાય. ૧૨

“વસૂવિના નર પશૂ સમાન.”

ઓપાદ્ય.

જરનું આ જગમાં છે જોર, તનમાં તનમનિયાનો તોર;
 મુખ્ય મેદનીનું મંડાણ, વસૂવિના નર પશૂ સમાન. ૧
 ડાહ્યો થઈ બોલે જો દીન, એને લોક કહે મતિહીન;
 હાંસી કરે હસી હેવાન, વસૂવિના નર પશૂ સમાન. ૨
 બોલે મિમંત ગાંડા બોલ, તોપણ લોક વખાણે તોલ;
 વદે વાહવા અખિલ જહાન, વસૂવિના નર પશૂ સમાન. ૩
 લદિમં થકિ લક્ષ્મીપતિ થયા, કુખ્ય દરિદ્ર દે'નાં સહુ ગયાં;
 ધનવિણુ ધેનું ચારી કંહાન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૪
 જર જોખન જનનું છે જાણ, પૈસોછે પૃથ્વીના પ્રાણ;
 મળે જરેથી ઝાઝાં માન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૫
 વયે ગુણે કે તપમાં એજ, પૈસો ધરે છે બરવા પેટ;
 શ્રાધે શ્રીમંતનું સંસ્થાન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૬
 મિમંતની સરસઈ શુભ થાય, ગાળ ગરિબને સહુકો ગાય;
 પ્રીછો એ પૈસાનાં તાન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૭
 પિત્રધમાં પૈસાવિણુ રહી, દિનતાથી રે'વું તન દહી;
 સેવવું એયિ ભલું સમશાન ! વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૮
 સરે ગરિબનો એક ન અર્થ, વડા વિચારો જનશે બર્થ;
 વળે ગરીબતાણું નવ વાન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૯
 ધનપતિ જો મનમાં કદિ ધરે, જંગલમાં જઈ મંગળ કરે;
 વાસે વસ્તિ તજી વેરાન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૧૦
 સજે મિમંત રૂડો શણગાર, ઉત્તમ વસવાને આગાર;
 ગરીબને ફુર્લભ અવદાન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૧૧
 રૂએ રૂપૈઓ પૈસો તજી, બાળ* વરસ બેનું છે હજી;

૧ ધર. ૨ ભોજન. * એ વરસનું નહાનું બાળક હોય તેના
 મોઢા આગળ એક હાથમાં પૈસો અને એક હાથમાં રૂપૈઓ ધરે તો
 તે લઈ પૈસો મૂકી દે છે એવો લક્ષ્મીનો પ્રતાપ છે !

ભાન દિધું એને ભગવાન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૧૨
 રંકનિ પાસ રૂપેઓ હોય, સોનામ્હેર ગણેછે સોય;
 ધનપતિનું તેપર નહિ ધ્યાન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૧૩
 હઠી ગએલો હઠિયો જોહ, લક્ષ્મિ પામ્યો લાયક તેહ;
 *સિંહ થઈ પામ્યો સનમાન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૧૪
 સો રૂપેઆ જો સંધરે, સવાશર શિરમાં મદ ધરે;
 મનમાં મરદ રહે મસ્તાન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૧૫
 લક્ષ્મી જીવન જનનું ગણું, ચસુ પણ લક્ષ્મિને ભણું;
 કરે જીલાખીશું બહુ બ્યાન, વસૂ વિના નર પશૂ સમાન. ૧૬

અતિ ડાહ્યો તે અતિ સ્વરડાય.

ચોપાઠ.

અતિ સ્ત્રીનું આણે અભિમાન, કરે ભરૂંસે તન કુરબાન;
 વનિતા તે પછિ વંઠી જાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૧
 અતિ જનનાં ઔષધ આદરે, અર્થ ન એમાં એકે સરે;
 ઉલટી પીડા અદકી થાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૨
 બોલ બોલ મુખથી બહુ કરે, પડી ટેવ લોકો ઊચરે;
 આખરે ગાંડામાં લેખાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૩
 અતિ મ્હેટા એડે વેપાર, વિશેષ મૂળ કરે ન વિચાર;
 વળતી લાભ સહીત હુંટાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૪
 કોઈયિ નવ પ્રીતી કેળવે, અતિસે ધતરાજી મેળવે;
 પછિ નિજનું મડકું ચુંથાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૫
 એક સ્થળે અતિ વાવે અન, મુરખો બોધ ધરે નહિ મન;
 કેવળ જોડ પછી કરમાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૬
 અતિશય વિષય વિષે અનુરાગ, જીવે કદી નવ જાગ કુળગ;
 પછિ નપુશક કાં લકવો થાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૭
 અતિ ભરેલું તે ઊભરાય, અતી તાણતાં તૂટી જાય;

* હઠિસિંહ કેસરીસિંહ અમદાવાદનો શાહુકાર.

અતિસે સાચો માર્યો માય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૮
 અતિસે અહર નિશાએ બણે, શરીર સંપત્તીને હણે;
 અમિત થઈ બઢકે બુમાંય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૯
 અતી ધંધું રાવણુ અભિમાન, દીધું બળિરાયે અતિદાન;
 સેશ ન રહિ તેની લગ્નયાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૧૦
 અતિસે હયના ઊપર ચડે, પ્રવિણ છતાં ક્યારે પણ પડે;
 આખી ઉમ્મર લૂલો થાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૧૧
 તળાવમાં અતિ તરવા પડે, ચિત્ત ચતુર શિક્ષા નવ ચડે;
 દેહ નીર અંદર ડૂબાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૧૨
 પચવાની પરવા નવ કરે, અહારથી ઊદર અતિ ભરે;
 અજીરણે પછિથી અકળાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૧૩
 અતિસે ઠેમ ધરે અંતરે, છળ છૂપી રીતે છેતરે;
 શીખ બુલાખીની સુખદાય, અતિ ડાહ્યો તે અતિ ખરડાય. ૧૪

“સાચે રામ રાચે.”

દોહરા.

અસત્યનો આદર કરી, બહૂ થાય બદલામ;
 એતો રીત અનાડિની, સાચે રાચે રામ. ૧
 સાચેથી શ્રામિ શરિર, નહિ શ્રંગારે નામ;
 સાખ વધે સંસારમાં, સાચે રાચે રામ. ૨
 સત્ય વડે આકાશ આ, કરિને રહું વિરામ;
 સ્તંભ નથી તેને તથા, સાચે રાચે રામ. ૩
 મર્યાદા ન દધી મુકે, આમન્યા ધરિ આમ;
 સૂર્ય શશી પણ ગતિ કરે, સાચે રાચે રામ. ૪
 શેષ ધરે શિરપર ધરા, હૈએ ન તજે હામ;
 સહુ પ્રતાપ એ સત્યનો, સાચે રાચે રામ. ૫
 વાય વાયુ સત્યે કરી, વાહની^૧ વહે તમામ;

- ડોલે નહિ દિગપાળ જો, સાચે રાચે રામ. ૬
 સત્ય ગયે સરવસ ગયું, હામ દામ ને ઠામ;
 એમાં અંગારો પડ્યો, સાચે રાચે રામ. ૭
 હરકત પડિ હરિશ્ચંદ્ર નૃપ, પણ મૂક્યું નહિ મામ;
 સંકટ સહુ શોષણ કર્યું, સાચે રાચે રામ. ૮
 સત્ય ન તણ સિતા સતી, બલિ દમયંતી ભામ;
 અમર રત્નાં આ લોકમાં, સાચે રાચે રામ. ૯
 પ્રહ્લાદે પીડા ખમી, ગર્યું અસત્ય હરામ;
 વિજય થયો પછિ સત્યનો, સાચે રાચે રામ. ૧૦
 સત્ય થકી સનમાન વધિ, સૌ જન કરે સલામ;
 પાંચે મળે પદારથો, સાચે રાચે રામ. ૧૧
 ખાંચે જ્યેષ્ઠ ન જૂઠના, વાંચે જો વિશ્વામ;
 માંચે બેશિશ મોજના, સાચે રાચે રામ. ૧૨
 અગ્નીની અંદર ધરે, પડે પિતળ તો શામ;
 બળે બુલાખી સ્વર્ણ નહિ, સાચે રાચે રામ. ૧૩

“ નશીબના મેઢ. ”

દોહરા.

- એક અતી અમ આદરી, કરે કાશદૂં ટેલ;
 બહેલ વિષે વિચરે બિજો, એ નશીબના મેળ. ૧
 હોળીઓળી કેશને, એક ધરે ધૂપેલ;
 તેલ બિજો પામે નહી, એ નશીબના મેળ. ૨
 છટાદાર થઇને ફરે, એક છતે બનિ છેલ;
 પેલધમાં બીજો ધુમે, એ નશીબના મેળ. ૩
 એક વડો વિદવાન નરે, ભાષા બબ્બ બણેલ;
 બેલ તુલ્ય બીજો રહે, એ નશીબના મેળ. ૪
 એક કરેછે અહરનિશ, સુખની અંદર રહેલ;
 રેલ રદન અંદર બિજો, એ નશીબના મેળ. ૫
 એક મહાભાગ્યે કરી, મનહર પામે મહેલ;

- *વેલનિ છાપરિ અન્યને, એ નસીબના મેળ. ૬
 એક દુશ્મલો ઓઢિને, પ્રેમ થકી પોઢેલ;
 ખેલ બિજાનો ખાખમાં, એ નસીબના મેળ. ૭
 આભૂપણુ અંગે અનુપ, એકે દિસે ધરેલ;
 રઝેલ ન ચોખાં અન્યને, એ નસીબના મેળ. ૮
 એક કરે આરામમાં, સુખની અંદર રહેલ;
 રજેલ બિજો સેવે જઈ, એ નસીબના મેળ. ૯
 એક અશન ઉત્તમ જમે, રસકસથી રાંધેલ;
 સડેલ નવ બીજો જમે, એ નસીબના મેળ. ૧૦
 એક વરે ઉમદા ત્રિયા, શાણીને સુધરેલ;
 મેજડિ ન મળે અન્યને, એ નસીબના મેળ. ૧૧
 છટાદાર નિજ શીરપર, એકે છત્ર ધરેલ,
 હેલ ઉપાડે એક શિર, એ નસીબના મેળ. ૧૨
 એક વાડિ વિસ્તારથી, સુખમાં સદા વસેલ;
 ખેલ^૩ રહીત બને બિજો, એ નસીબના મેળ. ૧૩
 એક ધરેછે અંગમાં, અતારે અને કુલેલ;
 મેલ ન ઉતરે અન્યનો, એ નસીબના મેળ. ૧૪

“રાણીનો સાઠો.”

ચોપાયા છંદ.

- રગડે રાંક જનોને રોજ, ડેર કરીને કાળો;
 કુંગાલનિ આંતરડી કાપે, એ રાણીનો સાળો. ૧
 માથામાં મગરૂખી રાખી, ઠાઠ રચેછે ઠાલો;
 દૈવતનું તે દીંટ મળે નહિ, એ રાણીનો સાળો. ૨
 હરેક રીતે હોય હરામી, વડાં તકુટોવાળો;
 દેખીને સૌ ડરે દીલમાં, એ રાણીનો સાળો. ૩
 અસત્ય વદી અનર્થ કરીને, જૂઠી મૂકે આળો;

* વેલાની. ૧ વસ્ત્ર. ૨ કેદખાનું. ૩ જોડ વગર.

કાળરૂપ ને કૃતાંત સરખો, એ રાણીનો સાજો. ૪
 ગરિય ઉપર અતિ ગજબ ગુજરે, અરપી અસત્ય ગાજો;
 ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય વરતાવે તેને, એ રાણીનો સાજો. ૫
 લાજ વગરનો લંપટ લુપ્તો, ભાંડ સરીખો ભાખ્યો;
 સરવેઉપમાલાયક શોભે, એ રાણીનો સાજો ! ૬
 જેને જખરા શકે ન જીતી, ભુંડો મહા ભમરાજો;
 એ ! આલમ ઓળખિને લેને, એ રાણીનો સાજો. ૭
 ભુંટે કુટે માત્ર લોકનો, ચોરે વૃત્તિનો ચાજો;
 સાલશાઈનું લક્ષણ ન મળે, એ રાણીનો સાજો. ૮
 આપે ઉન્નત યર્ધ અહોનિશ, કુચ્છિયી કંટાજો;
 નર્મી નિપૂણ જનો પણ ચાલે, એ રાણીનો સાજો. ૯
 ધાતકિ કામ ઘણાંક કરીને, ઘણો કરે ઘોટાજો;
 ખીક ન દેશપતિ જગપતિની, એ રાણીનો સાજો. ૧૦
 નિંદા નિપુણ જનોની કરિને, ઉલટો લોહિઉકાજો;
 કરાજવામાં કિરતી માને, એ રાણીનો સાજો. ૧૧
 જગતતણા સહુ જનના કરતાં, નિજનો પંથ નિરાજો;
 ખાજો એનું નામ ખુલાખિ, એ રાણીનો સાજો. ૧૨

“કોણે દીઠી કાલ.”

દોહરા.

અહ્ય આયુના આદમી, ચિતમાં ચેતી ચાલ;
 અરૂંસો નયિ ધડીભરતણે, કોણે દીઠી કાલ. ૧
 અવતરિ ઉત્તમ દેહમાં, તું જમણે કરું આલ;
 અંતે સાચું એહછે, કોણે દીઠી કાલ. ૨
 રટણ કરીલે રામનું, જૂઠી ગણિ જંગળ;
 કાળ રહ્યો શિર કૂદિને, કોણે દીઠી કાલ. ૩
 આડિ રાતની વાત શી, ખૂબ કરી.લે ખ્યાલ;
 જોતાં કે જાતા રહ્યા, કોણે દીઠી કાલ. ૪

- ગુણાતીત ગોવોદ ભજ, ગિરધારી ગોપાળ;
 એનો ધરજે આશરો, કોણે દીઠી કાલ. ૫
 આ કામી કાયા દિસે, જોવિ વેળુની પાળ;
 પ્રોહ પાણિમાં ક્યમ ટકે, કોણે દીઠી કાલ. ૬
 મારૂ મારૂ કરિને મુરખ, ગણે થયો તું ન્યાલ;
 તેમાં તે તારૂં નથી, કોણે દીઠી કાલ. ૭
 તેડૂ તુજને આવશે, લેઈ જશે બેહાલ;
 બલે હઠથ તું ભાંયરે, કોણે દીઠી કાલ. ૮
 સજવું હોય તે લે સજી, આગળથી તતકાળ;
 વળતી વખત નહીં મળે, કોણે દીઠી કાલ. ૯
 પીંપળ કેરા પાનપર, ઝાકળ ઝાકઝમાળ;
 એવું આ આધુન્યકે, કોણે દીઠી કાલ. ૧૦
 પગલું ધરતાં પ્રથિવપર, રનેહ થકી સંભાળ;
 ગુજરે ધડિ સોના સમી, કોણે દીઠી કાલ. ૧૧
 દેહે દુખ વેડીશ નહિ, કૃપણ બની કુંગાળ;
 ધન બુલાખિ રેશે ધનું, કોણે દીઠી કાલ. ૧૨

“હાજર તે હથિયાર.”

દોહરા.

- અણિરૂધ આઓ આંચમાં. ખાણામુરે દરબાર
 બલો લીધો જથ ભુગળે, હાજર તે હથિયાર. ૧
 આવો નેમો નિયમ તે, કદી ન પામે હાર;
 હૈએ હામ તને નહી, હાજર તે હથિયાર. ૨
 અસ્ત્ર શસ્ત્ર સહુ ઓપતાં, પણ મંદોર મોઝાર;
 કહેા એહ શાં કામનાં, હાજર તે હથિયાર. ૩
 દુશમન દેખી દાવમાં, તુરત યાવ તૈયાર;
 તુટી પડો રણમાં લઈ, હાજર તે હથિયાર. ૪
 બળદેવે બડિ પુંકિત રચિ, દર્બનિ કરિ દરકાર;

- સુતના પ્રાણ હયાં સહજ, હાજર તે હથિયાર. ૫
 સૈન હોય ને શત્રુનું, હાજર તેહથિયાર;
 ગભરઈ તનિ દૈએ નહી, હાજર તે હથિયાર. ૬
 ગણે કેંક ગુણિ આ સમે, હા જર તે હથિયાર;
 પણ મારો મત એજ કે, હાજર તે હથિયાર. ૭
 હરેક હરકત હોય પણ, તે જન ઉતરે પાર;
 લઈ અને લડવા મચે, હાજર તે હથિયાર. ૮
 ઉર્ગો ગિરખલઝ આંચથી, કરિ મૃતધાન પ્રહાર;
 કોપેલો કરિ પણ હઠ્યો, હાજર તે હથિયાર. ૯
 હક ડૂબેછે હિંદના, લાવી બાન લગાર;
 કલમઝ લઈ કૂદી પડો, હાજર તે હથિયાર. ૧૦
 જંજળો જખરી જરખ, તોપ તથા તરવાર;
 અરે આપણાં કયાં ગયાં, હાજર તે હથિયાર ૧૧
 બીમ કરણ બાથી રૂડા, પ્રતાપપાણીદાર;
 અલોપ આર્યતણાં થયાં, હાજર તે હથિયાર. ૧૨
 ગદા ગુરજ બાલો તથા, છેવટ છૂટી છાર;
 કાં પટથર કે પાટલો, હાજર તે હથિયાર. ૧૩
 શ્રી રામે વાનરતાણું સૈન કંપું તૈયાર;
 રાવણને રોળ્યો જઈ, હાજર તે હથિયાર. ૧૪
 પથ ને હોય ન પાણિથી, વિશેષ લો બવહાર;
 અકળઈ અમુઝાપું નહી, હાજર તે હથિયાર. ૧૫
 બોધ બુલાખીરામનો, કરને અંગીકાર;
 સાર વસ્તુતઃ સમજને, હાજર તે હથિયાર. ૧૬

૧ હે યાર ! શત્રુનું સૈન્ય હાજર હોય તેથી.

૨ હા ! કેટલાક ગુણવાન માણસો પૈસો છે તે હથિયાર ગણેછે.

૩ લૌઆની આ વાત પ્રસિદ્ધ બહુ ટિકામાં સુચવી નથી.

૪ આધુનિક કાળમાં હિંદુનું મનાવુ હથિયાર માત્ર એજ રહ્યું છે !

“જિવશે તે જોશે.”

ચોપાયા વૃત્ત.

- કુખના દીવસ જશે દોહલા, ખરી આપદા ખોશે.
સાક્ષિ સૂખતણી મનમાની, જે જીવશે તે જોશે. ૧
- વસવા છાપેરિની વિપતિ મટિ, વડી હવેલી હોશે;
અમનચમનના અનુદિન એવા, જે જીવશે તે જોશે. ૨
- વાંઠામ્હેણું ટળી વિશ્વમાં, માનુની સુંદર મ્હેશે;
વૈભવ વનિતા વિલાસનો વર, જે જીવશે તે જોશે. ૩
- પખાણતો જે પય ખીજના, તેહ તણા તે ધોશે;
ભાગ્યશાળિ ખનિ ભાગ વિવિધના, જે જીવશે તે જોશે. ૪
- વાંક વિહિન દંડાય કુષિત યર્ષ, મુક્ત અને નિરદોષે;
અધર્મિને આખર આપતિમાં, જે જીવશે તે જોશે. ૫
- કુશમન જેવા પણ દહેશતથી, વાળ શીરના હોશે;
વેર તણો સહુ વખત જશે વહિ, જે જીવશે તે જોશે. ૬
- રડતો આજ હશે અનસાર, એક કાલ તે ખોશે;
કરતો મદદ ખીજને કોટી, જે જીવશે તે જોશે. ૭
- સ્વપ્ને માનિ શકાય ન એવાં, હરેક કારણ હોશે;
જાગ્રત સ્થિતિમાં નિજની જાતે, જે જીવશે તે જોશે. ૮
- સૂખપાલમાં સદા સંચરે, કદી ન ચાલે કોષે;
એને અન ખાવા દિન એક ન, જે જીવશે તે જોશે. ૯
- લંપટપણમાં લાગુ રહિને, છાટ અધર્મનિ હોશે;
ટકી નહી શકશે તે તકમાં, જે જીવશે તે જોશે. ૧૦
- રગડી રંકજનોને રાચે, રૂઢ્ય તેમનું રોશે;
એમાં શંકા અહ્ય ન આણો, જે જીવશે તે જોશે. ૧૧
- કરે નહીં ઉદ્ધમ કોઈ કાળે, બેશી ભવિષ્ય બરોસે.
ખહુ પામશે પીડ બુલાખી, જે જીવશે તે જોશે. ૧૨

“ભુંગલ વિના ભવાઈ.”

દોહરા.

- વૃક્ષ વયે વનિતા વરે, કરે વિચાર ન કાંઈ;
જાર કરમ જીવતી રમે, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૧
- ચડસ રચે ચોરી તણા, પછી જાય પકડાઈ;
ચોટે ચાહન ચાયછે, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૨
- અસત્ય ઉચરે અહર નિશ, બાગી જાય બલાઈ;
એ પણ જગમાં એકછે, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૩
- કલેશ કુટુંબ વિશે કરી, કળિયે મરે કપાઈ;
જગત અધું જોવા મળે, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૪
- બાળપણમાં બાળની, શ્નેહે સજે સગાઈ;
વાગે એ વર વહુતણી, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૫
- અયોગ્ય આદરિ અચ્ચેતે, મન માને મ્હોટાઈ;
અંતે જાગે એમની, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૬
- અનઆવડ આપનિ છતાં, સદા કરે શેખાઈ;
યાય પરિક્ષાની વખત, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૭
- મારિ તમાચો મૂખપર, લાલ ધરે લાલાઈ;
પણ પડદો ફૂટે બને, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૮
- એક ઉપર બીજી કરે માનુની મન મકલાઈ;
મંદિરમાં તેના મચે, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૯
- વરો કરે વચો સદન, ફૂલ વિષે ફૂલાઈ;
દેવાળે ડૂલે બને, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૧૦
- લાયકિ તજિ લોકો થકી, લાખો રચે લડાઈ;
દરબારે દેખાવ દે, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૧૧
- અશક્તતા અતિ નીજની, સજે સૌચિ સરસાઈ;
જનમાં જાહેર થાય પછિ, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૧૨
- જેમ તેમ મુખ જલપતાં, જ્વાહિર જાય જણાઈ;
રચાય એની રાતદિન, ભુંગળ વિના ભવાઈ! ૧૩
- આપધાત કરવા પડે, કૂવે અધિક અકળાઈ;

અચવા પછિ ખરકા કરે, ભુંગળ વિના ભવાઈ!	૧૪
આર્યદેશની આ વખત, લક્ષ્મી ગઈ હુંટાઈ;	
એની થાય યુરોપમાં, ભુંગળ વિના ભવાઈ!	૧૫
શુરો તો સમશર વિણ, મરદ વિના મરદાઈ;	
એ ત્રૈણે શાભે નહીં, ભુંગળ વિના ભવાઈ!	૧૬
પનિહારી શિર ધટવિના, વચ્છ વિનાની ગાઈ;	
શાભે એ સારાં નહીં, ભુંગળ વિના ભવાઈ!	૧૭
ગોળ વિનાની લાપશી, માયા વગર મિઠાઈ;	
ભાવ વિનાની બામની, ભુંગળ વિના ભવાઈ!	૧૮
દરદ વિહીન દવાઈને, દારૂ વિના દવાઈ;	
કૌતક વિના નવાઈ જ્યમ, ભુંગળ વિના ભવાઈ!	૧૯
ઠોગિ ધર્મ ગુરને સદન, ધસે પ્રથમથી ધાઈ;	
વૈષ્ણવની વળતી બને, ભુંગળ વિના ભવાઈ!	૨૦
પૈસા સંચયમાં કરે, બહૂજ બેપરવાઈ;	
ભજે પછી એ બાઈની, ભુંગળ વિના ભવાઈ!	૨૧
વિત્ત છતા વિદ્વાનને, દે નહિ રાતી પાઈ;	
બાટ આરણો બજવતા, ભુંગળ વિના ભવાઈ!	૨૨
દિવસ નિર્ગમે દુઃખમાં, કરિને કંજૂસાઈ;	
દક્ષ જનોમાં થાયછે, ભુંગળ વિના ભવાઈ!	૨૩
અણિધનું હયિયાર શું, નારદ વાદ્ય સવાઈ;	
મુર્ખજનોની મોજ તે, ભુંગળ વિના ભવાઈ!	૨૪

“ફૂલામઈની ફૂલ.”

ચોપાઈ.

ગજ થકી ગાજે જે ઘણો, તોલ કરે નહિ શક્તી તણો;	
બાધ નહીં ધારે બિલકૂલ, એતો ફૂલાબઈની ફૂલ.	૧
અફડ થઈને ફફડ ફરે, એક પાઈ પણ નવ સંધરે;	
હરે ફરે પટકી પટકૂળ, એતો ફૂલાબઈની ફૂલ.	૨

આભૂષણ ખોટાં ધરિ અંગ, ઉરમાં કરે અનેક તરંગ;
તાનં મૂખ ધરે તાંબૂલ, એતો કૂલાભઈની કૂલ. ૩
બડાઈ બહુ હાંકે ખારણે, અયોગ્ય કિરતીને કારણે;
આપ રહે હરનિશ અનુકૂળ, એતો કૂલાભઈની કૂલ. ૪
ખુશી ખુશામત અંદર રહે, લુચ્ચાનાં લક્ષણ નવ લહે;
માનવિનું પ્રીછે નહિ મૂલ, એતો કૂલાભઈની કૂલ. ૫
ઓછું જ્ઞાન છતાં અંતરે, અભિમાન પંડીતનું ધરે;
અંતે હાંસી થાય અતુલ્ય, એતો કૂલાભઈની કૂલ. ૬
વરા વાડિ વરઘોડા વિષે, ડોળ જોઈનો જૂદો દિસે;
કરી એમ શોભાવે કૂળ, એતો કૂલાભઈની કૂલ. ૭
પત્ર પુર કરમાં નવ હોય, મિથ્યા માન ધરીને તોય;
મએ મતે પકડ્યું મેં મૂળ, એતો કૂલાભઈની કૂલ. ૮
ડોળ બતાવા દેવા વડે, કિનખાખનિ અંદનિયો કરે;
જરિની ઉપર બાંધે ઝૂલ, એતો કૂલાભઈની કૂલ. ૯
લાખ વગર લેખાં નવ કરે, ધરણી ઉપર પગ નવ ધરે;
ધામ વિષે પણ ન મળે ધૂળ, એતો કૂલાભઈની કૂલ. ૧૦
કરે ન નિજ શક્તીનો ક્યાસ, ખાથ ભરે જમને આકાશ;
કહેણ કરે હિતનું ન કબૂલ, એતો કૂલાભઈની કૂલ. ૧૧
ખૂટીને ધન થાય ખુવાર, તોએ અલ્પ કરે ન વિચાર;
થાય દૂનિયાં અંદર ડૂલ, એતો કૂલાભઈની કૂલ. ૧૨
ઉર ધરિ પંડિતનું અભિમાન, ખોડ જીવે પરની નાદાન;
ભાળે નીજ તણી નહિ ભૂલ, એતો કૂલાભઈની કૂલ. ૧૩

“પાખંડી પૂજાય.”

દોહરા.

સંત તણું સનમાન તો, ક્યારે કદી ન થાય;
આ કળિકાળતણો નિયમ, પાખંડી પૂજાય. ૧
આદિ ધર્મ સુખદા અનુપ, ઓયાનાં અથડાય;
થાય પ્રપંચતણા પ્રગટ, પાખંડી પૂજાય. ૨

દયાળુ થઈ દિલમાં ડરે, તે નિરમાલ્ય ગણાય;	
“પાકો” પામે આખર, પાખંડી પૂજાય.	૩
નીતીની રીતી ધરે, તે જન ગોદા ખાય,	
પાપી પેટ ભરે સુખે, પાખંડી પૂજાય.	૪
બલો હોય તે ઓલિયો, ગણે હમેશ હસાય;	
પોચેલો પેચો ઠરે, પાખંડી પૂજાય.	૫
વાંકાને વંદે સહૂ, જીવો ચંદ્ર દ્વિતિયાય ^૧ ;	
પુનમચંદ્રને નવ પુજે, પાખંડી પૂજાય.	૬
વેશ ધરી વિદ્વાનનો, ભરી સભામાં જાય;	
ટટૂ નમે ત્યાં સુધી, પાખંડી પૂજાય.	૭
કાગળની સહુકો કરે, શૂક બળી ન સુહાય;	
પશૂ, પક્ષિ, કાં મનુષ્યમાં, પાખંડી પૂજાય.	૮
મૂકે પોક પુરાણિયો, બણિને કાવ્ય કથાય;	
મઝા કરેછે માણભટ, પાખંડી પૂજાય.	૯
સુ કવિમો સંતાયછે, માન વિના મહિમાય;	
કલોલ કરતા કૂકવી, પાખંડી પૂજાય.	૧૦
રજની કેર રાજ જહિં, ત્યાં ચોર મકલાય;	
માન મળે વળિ ધુવડને, પાખંડી પૂજાય.	૧૧
કપટીકેરૂં કપટ તે, વિશેષ નવ વરતાય;	
એ કારણથી અવનિપર, પાખંડી પૂજાય.	૧૨
ખરા જોષિને વૈદને, ક્યાં સનમાન અપાય;	
ગરો, ^૨ નાઈ ^૩ ધુમતા કરે, પાખંડી પૂજાય. !	૧૩
સાચા બોલા સજનને, મોંઘો નખ દઈ માય;	
બુલાખી બધિ ફુનિયા વિષે, પાખંડી પૂજાય.	૧૪

“અક્કરમીના પડિયા કાળા”.

પાદાકુલ વૃત્ત.

જો જમયા અક્કરમી જાશે, વળે વાણિ કે અપચો થાશે;

૧ ખીજમો.

૨ ગરોડા.

૩ હજામ.

- ભયં જય સમજી લઈ ભાણાં, અકરમીના પડિયા કાણા ૧
અકરમી ને પરણે નારી, મળે કડકશા કે બિભિચારી;
હરવાનાં ન મળે ઠેકાણાં, અકરમીના પડિયા કાણા. ૨
અકરમી ને ઘોડે ખેસે, પડે પછીથી ધરમાં પેસે;
લૂલાની અંદર લેખાણા, અકરમીના પડિયા કાણા. ૩
ભલે અકરમી અમકરિ ભારે, છુડકી રત્નાકરમાં મારે;
પણ આવે તેને કર પહાણા, અકરમીના પડિયા કાણા. ૪
જડે અકરમીને કું જ્યારે, એણે ચોરી કરી ઉચારે;
પડે સેવવાં પોલિસ થાણાં, અકરમીના પડિયા કાણા. ૫
અકરમી ગાયક ને ગાયે, તારે તાણતાં તૂટી જાયે;
ગમ્મત વગર ગણાયે ગાણાં, અકરમીના પડિયા કાણા. ૬
અકરમી ને ધંધો ધારે, એને લાભ થયે ન લગારે;
એસે બોઈ ગાંઠનાં નાણાં; અકરમીના પડિયા કાણા. ૭
ભણ્યો ભણી અકરમી ભાસે, પણ પંડિતમાં નહિ પોસાસે;
મુર્ખ સકરમી ગણાય શાણા, અકરમીના પડિયા કાણાં. ૮
અકરમીનું દળદર કાપી, સંતોખ્યો જુપે ધન આપી;
તે ચોરી અંદર ચોરાણાં, અકરમીના પડિયા કાણા. ૯
અકરમી ને સદત બતાવે, અગ્નિ રેલની આકૃત આવે;
વહી જય વાસ્તુનાં વહાણાં, અકરમીના પડિયા કાણા. ૧૦
અકરમી સૂઘો દા એલે, તો પણ બાજી તેની રેલે;
એને ધશનાં નહિ ઉપરાણાં, અકરમીના પડિયા કાણા. ૧૧
સવજી કદિક અકરમી બોલે, તોલ તદા અવજો જન તોજે;
કહે જુલાખીરામ ઉખાણા, અકરમીના પડિયા કાણા. ૧૨

“વીતી હોય તે જાણે.”

ચોપાયા વૃત્ત.

અનુભવ ઉરમાં હોય ન જોને, તે અંદેશા આણે;
આ ફુનિયાની એવી રીતી, વીતી હોય તે જાણે.

- પ્રસુતા કેરી પીડ પરમ તે, પ્રસુતા નારિ પિછાણે; ૧
 વિગત વાંઝણીને શી તેની, વીતી હોય તે જાણે. ૨
 રંભામાં જે રસ રહ્યો અનૂપમ, રાગે વિર રમખાણે; ૩
 કદર કશી કાયરને તેની, વીતી હોય તે જાણે.
 કામ કેલિ રસ રચિર હૃદયમાં, રસ ભાગી નર માણે; ૪
 નપુસક નરને નહિ માલમ તે, વીતી હોય તે જાણે.
 દાદુર કેરે દરદ પિછાણે, દાદુર દુઃખને ટાણે;
 કપટી કાગ લહે શું કદિયે, વીતી હોય તે જાણે. ૫
 ગરિબતણા ગુજરાન તણિ સ્થિતિ, પ્રતીણ તેહ પ્રમાણે;
 કુટ જનો તો દમ જલદા, વીતી હોય તે જાણે. ૬
 જેણે સાકર જોઈ નસ્વને, રિઝે ગોળ ગુણ ગાણે;
 દેખ્યા વિણ શા દોષ તેમનો, વીતી હોય તે જાણે. ૭
 હયની પરિક્ષા હોય તેમને, જે પ્રતિદિવસ પલાણે;
 કાચદને કળ હોયજ શાની, વીતી હોય તે જાણે. ૮
 કરે કામ કિંકરી કરોડો, પ્રયાસ કરી પરાણે;
 શેઠાણીને શી ગમ તેની, વીતી હોય તે જાણે. ૯
 રસોઈ કરિને રૂડી રિતની, ભોજન પિરસ્યાં બાણે;
 પાકશાસ્ત્રનો શા પરિશ્રમ છે, વીતી હોય તે જાણે. ૧૦
 વડિલે વિત્ત વિશેષ સંચિને, ન્યાલ કિધા જે નાણે;
 કંટ કસરથી સહું કેટલું, વીતી હોય તે જાણે. ૧૧
 પંડિત કેરી પામરિ પામી, ફરે સદૈવ સુવાણે;
 આપતી અભ્યાસ તણી તે, વીતી હોય તે જાણે. ૧૨
 લહિયાને લાધે જે મ્હેનત, પુસ્તકમાંજ લખાણે;
 શકે અબણ શું તોલ કરીને, વીતી હોય તે જાણે. ૧૩
 કાવ્યકનક રસ કસની કસોઠી, કવી ઝથેરિ વખાણે;
 અરસિક અને અપ્પુધ શું જાણે, વીતી હોય તે જાણે. ૧૪
 અરપે ઉત્તમ બોધ બુલાખી, આનંદથી ઉખાણે;
 અણવીંધાયો અપટ ન સમજે, વીતી હોય તે જાણે. ૧૫

“હેલું સુખ તે જાતે નરા.”

ઓપાઈ.

- સાંભળજો રનેહી સૌ કોય, હૈયું હાથમાં જેના હોય;
અભાગ્ય જેનાં સુણિ બીસર્યા, હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૧
- મળશે મેના મળશે માન, સાંપડશે સુંદરિ સંતાન;
હીક શરિર જેનું તે ઈર્ષ્યા, હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૨
- મળશે મોતી માણક માલ, મળશે શાલ કુશાલ વિશાળ;
મળશે ધામ તથા વળિ ધરા, હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૩
- કદિ આરોગ્ય હશે નિજ અસ્ત, વસુધામાં મળશે સૌ વસ્ત;
મળવાનું પછિથી નયિ મર્યા, હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૪
- ચમડી તન તૂટે તો ખેર! દમડી નહિ છૂટે કોઈ પેર;
એવા વિમાસશે જેતરા, હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૫
- જો શરીરને સુખનો જોગ, બાપે ખાનપાન વૈભાગ;
ગમે ગાનતાનજ તંબુરા, હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૬
- ન ગમે નાણું ન ગમે નાર, ન ગમે પુત્ર તથા પરિવાર;
ગાર વિશે કુખના જો ગર્યા, હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૭
- પૈસો, પ્રમદા, પુત્ર, ન હોય સંકટ એજ ગણો નહિ સોય;
(કેમકે) હીક શરિર જેનું તે ઈર્ષ્યા, હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૮
- વિચ હયાતી સૂધી વસે, આપ મુચ પછી ડૂબી જશે;
સંત મહંત મુખે ઉચર્યા, હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૯
- પેદા કરિને પૈસા પાંચ, લીધો નહિ ઉપભોગ કદાચ;
ક્રોકટ ચોરાશીમાં કુર્ચા, હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૧૦
- અમુલ્ય આ ઊત્તમ અવતાર, ચાર દિવસનેજી ચળકાર;
અતિ બાગ્યે આપણુ અવતર્યા, હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૧૧
- ખાઓ પિપોને ખૂબી કરો, રડા દેહનું રક્ષણ ધરો;
ધન બંડારો રેંશે ધર્યા, હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૧૨
- જાત જાળવી કરજો કામ, હાડ તણા નવ થશે હરામ;
ખાધ બુઢાખીનો સુણિ જરા, હેલું સુખ તે જાતે નરા. ૧૩

“આપ ભલા તો જગ ભલા.”

સોરઠા.

- આંખે કમળો હોય, પેંખે તે પીજું જગત;
નિયમ વિશ્વનો સોય, આપ ભલા તો જગ ભલા. ૧
- જેવો કરે અહાર, ઓડકાર તેવો થયે;
વિશ્વ તણો બચહાર, આપ ભલા તો જગ ભલા. ૨
- દાના દેખે દક્ષ, જીવો તો જીવ જીવે,
લુચ્ચા લુચ્ચે લક્ષ, આપ ભલાતો જગ ભલા. ૩
- બલઈ ભુંડેનો બાવ, છે સહુ હાથ હરેકના;
ફુનિયાનો છે દાવ, આપ ભલા તો જગ ભલા. ૪
- વાવે જેવું બીજ, ફળ રતુએ તેવું ફળે;
પેંખો ધરી પતીજ, આપ ભલા તો જગ ભલા. ૫
- નિજ ઉર ઇચ્છા જેહ, તે અંતરમાં અન્યના;
એમાં નહિ સંદેહ, આપ ભલા તો જગભલા. ૬
- અહે અન્યનો પ્રેમ, રહા ચિતમાં તેને પ્રથમ;
તને ન રહાશે કેમ? આપ ભલા તો જગ ભલા. ૭
- જેને વાયૂ થાય, વિશ્વ સકળ ફરેતું જીવે;
મટતાં રોગ મનાય, આપ ભલા તો જગ ભલા. ૮
- સાકરમાં કડવાશ, કદી ન કાને સાંભળી;
જા જીવરે દરદી પાસે, આપ ભલા તો જગ ભલા. ૯
- દિલમાં ફુશમન જેહ, તેનો તું ફુશમન સદા;
તુજપર ક્યાંથી નેહ? આપ ભલા તો જગ ભલા. ૧૦
- ભલો બિજને રહાય, ભલો આવલ તું બાઈ થાય
તુજને તુરત જણાય, આપ ભલા તો જગ ભલા. ૧૧
- પેંખે બાળક બાવ, કુદી દોડિ આવે કને;
બલે અમિર ઊમરાવ, આપ ભલા તો જગ ભલા. ૧૨
- રહે ન ધરિએ રોશ, વાંકુ વદન જણાય જો;
દર્પણનો શો દોષ, આપ ભલા તો જગ ભલા. ૧૩

જેવાં વેણુ વદાય, દેવળ કાં સરવર તટે;
તેવો પ્રતિદ્વનિ ધાય, આપ ભલા તો જગ ભલા. ૧૪
ચિતમાં જેની ચાહ, તેના દિલમાં *દાહ તુજ;
વદે ખુલાખી વાહ, આપ ભલા તો જગ ભલા. ૧૫

નવરો નરવોદ ઘાલે.

ઓપાયા છંદ.

આગળથી ઉદ્યોગ સજે નહિ, અદે ફુજ પછિ ચાલે;
પડે પછી સંકટમાં પૂરા, નવરો નખોદ ધાલે. ૧
કાંતો નિજ કામનિને કૂટે, કાં કિશોર પડતાળે;
કાં તો કપાળ નિજનું કૂટે, નવરો નખોદ ધાલે. ૨
પંચાતોમાં પટેલ બનિને, માથૂ ભારી મ્હાલે;
નાત જાતની નિદ્યા કરિને, નવરો નખોદ ધાલે. ૩
સાચાં જૂઠાં એક બિજનાં, કર્યા વિના ક્યમ ચાલે;
લગાડિને લઢવાડો લાખો, નવરો નખોદ ધાલે. ૪
દરવાજા ઊઘાડા રાખી, ડૂચા મારે ખાળે;
સબ્બ અગર અવસબ્બ ન સમજે, નવરો નખોદ ધાલે. ૫
કાં તો જૂઠા લેખ બનાવે, ખોટિ પ્રતિજ્ઞા પાળે;
કાં તો માંખો મારે મૂરખ, નવરો નખોદ ધાલે. ૬
મોડે રસ્તે નીજ મતાને, વગર વિચારે વાળે;
અંધારામાં અથડાને પછિ, નવરો નખોદ ધાલે. ૭
વડ ભાગીને કરે ઉટિપણાં, ઘટના ગુણિયા વાળે;
ભાગ ફેડ ફેડટની કરિને, નવરો નખોદ ધાલે. ૮
ખાસો ખાટ ઉડેલી નાંખી, વહાણ ભરે ફરિ વહાલે;
બ્યતિત કરે રજનીને વાસર, નવરો નખોદ ધાલે. ૯
ઉમરા થેકી એક બીજના, અતિ કંટાળા ચાલે;
કાં તો ખેડો ગાય રાગડા, નવરો નખોદ ધાલે. ૧૦
ખેડો ખેડો પાય હલાવે, કે મુંછે વળવાળે;

ફેડિ ટાચકા ખાઈ બગાસાં, નવરો નખોદ ધાલે. ૧૧
 વેચી સાઠી ખાય વતનને, ભવિષ સામુ નવ ભાળે;
 કુળને એમ કલંક લગાડી, નવરો નખોદ ધાલે. ૧૨
 ગામ તણી લાવી લઢવાડો, ગપ્પામાં દિન ગાળે;
 ખુલાખિ બહૂ અરિયા હોરી, નવરો નખોદ ધાલે. ૧૩

વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ.

ઉપજ્ઞતી વૃક્ત.

સિતા સમાણી સતિ કોણુ શાણી,
 પતી પ્રતિજ્ઞાય સદા પ્રમાણી;
 કુરંગ હણવા મતિ બ્રજ કીધી,
 વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધી. ૧
 કેવા હતા કૌરવ કાળ સ્થાની,
 કુસંપમાં પાછિ કરી ન પ્હાની;
 કપૈ મુવા દ્વેષ સહીત ક્રોધી;
 વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ. ૨
 નિપૂણતા ન્યાય વિષે ધરાવી,
 નળે શુ કિર્તિ જગમાં જમાવી;
 ગુમાવિ ગાદી દ્યુતના વળુંધી,
 વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધી. ૩
 રૂડો હતો રાવણુ શસ્ત્રવેત્તા,
 નવે ગ્રહો નીકટમાં રહેતા;
 હરી સિતા કજ લલ્લું કુબુદ્ધિ,
 વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધી. ૪
 પતાઈ પાવાગદનો પ્રતાપી,
 જનરી બિધે જગત જનૂનિ જાપી;
 સ્વદેહ સાથે ગત સર્વ સ્મૃદ્ધી,
 વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધી. ૫

કેવો હતો કંસ મહાન ક્રોધી,
દોહિત્રને નાશ કરેજ શ્રાધી;
કારાગૃહે દેવકિ બ્રહેન રૂંધી,
વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધી. ૬

યદૂપુરી યાદવ યાદ આણો,
સુરા વિશે શ્વાદ બલો બરાણો;
મુવા મુકી સર્વ શરીર શુદ્ધિ,
વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ. ૭

દયાળુ જે દશરથરાય નામ,
દિષો જીવો દશવટો સુરામ !
એવી સુજી સ્ત્રીવશ બુદ્ધિ જાધી,
વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધી. ૮

“લોભે લક્ષણ જાય.”

દોહરા.

મૂરખ માણસને નહીં, મનમાં વાત મનાય;
પણ પરિણામે પેખળે, લોભે લક્ષણ જાય. ૧
લોભી લોભ ધણો કરી, ધનને કારણ ધાય;
મરે નિકર માંદો પડે, લોભે લક્ષણ જાય. ૨
લોભી માણસને લગિર, ચિરતા ચિરે નવ થાય;
બ્રાહ્મો એવો આયત્તે, લોભે લક્ષણ જાય. ૩
અલ્પ આગર એહની, જગમાં નહીં જાણાય;
હરેક જન હાંશી કરે, લોભે લક્ષણ જાય. ૪
લોભી લાયક વસ્ત્ર તે, કદી ધરે નહિ કાય;
આય પુર નહિ પેઠ ભરિ, લોભે લક્ષણ જાય. ૫
ચમડી તૂટે ચાલશે, દમડી નહિ દંડાય;
ઠોર પેઠ ધંધો કરે, લોભે લક્ષણ જાય. ૬
પીવા નવ પામે પુર, ખાંત કરી નવ ખાય;

- સુવા ન પામે સાયરો, લોભે લક્ષણુ જાય. ૭
 મ્હેમાં ધુંકે પણ મળે, લક્ષ્મી તો લોભાય;
 એનો એ પછિ થાય શ્વે, લોભે લક્ષણુ જાય. ૮
 પા મળતાં અરધું ચહે, પછી અખિલ ઈચ્છાય;
 નાશ થાય પછિ સમુજગું, લોભે લક્ષણુ જાય. ૯
 ૧શ્રીકૃષ્ણપર લટકી રહ્યો, તોય કરી તૃણાય;
 પછડાઈને પૂરો થયો, લોભે લક્ષણુ જાય. ૧૦
 લપોડશંખે લાખની, રાખ ધરી ધરમાંછ;
 ધસતો કર ઘેલો થયો, લોભે લક્ષણુ જાય. ૧૧
 લાજચુ લીલી ચારનાં, બકરાં જઈ બંધાય;
 કતલ થાય કર કસઈના, લોભે લક્ષણુ જાય. ૧૨
 ગલને કૂળ ગણિને ગળે, પ્રીતિ પૃથુરોમાય;^૧
 મરે માછિના હાથથી, લોભે લક્ષણુ જાય. ૧૩
 એ રીતે લોભી મનુષ્ય, લાલચથી લપટાય;
 ઠરવા ઠામ રહે નહી, લોભે લક્ષણુ જાય. ૧૪
 પતંગ દીપકપર પડે, પ્રલય બળીને થાય;
 દેખી લો દૃષ્ટાંતથી, લોભે લક્ષણુ જાય. ૧૫
 અંદર એને લક્ષ્મીની, બડબડ બળતી લાલ્હ;
 કશા થકી ઓલાય નહિ, લોભે લક્ષણુ જાય. ૧૬
 સંબંધિઓમાં સ્નેહ કદિ, લોભીને નવ થાય;
 બહુ બુલાખી શું કહે, લોભે લક્ષણુ જાય. ૧૭

જૂઠે રામ રૂઠે.

શંખનારી વૃત્ત.

જુડે ઝાળ લાગે, જુડે બાર ભાગે;

ભમે મૂખ જુડે જુડે રામ રૂઠે.

૧

૧ લોભિયાની વાત સં ગુ. ઓથી ઓપડમાં પ્રસિદ્ધ છે તેના દ્રષ્ટાંત ૩૫ આ ફુલેછે. ૨ માંછલાં.

જીરું કિર્તિ જાશે, ખરી ગાળ આશે;	
નહી હશ ત્રૂટે, જીરું રામ રહે.	૨
જીરું જલપવાથી, કદાપી કળાથી;	
મળે દ્રવ્ય મૂટે, જીરું રામ રહે.	૩
જીરું જીભ જાપી, રચે પેચ પાપી;	
એનો દીન ઊઠે, જીરું રામ રહે.	૪
છતૂ છૂપુ થાશે, હરામી હસાશે;	
પિડા થાય પૂંડે, જીરું રામ રહે.	૫
જીરું કાચ જોવા, અરે, તોલ એવા;	
ફરે નાક જુઠે, જીરું રામ રહે.	૬
વદે વાણિ આડી, લહે તે લગાડી;	
ફસે બાગ્ય ફૂટે, જીરું રામ રહે.	૭

નવરાની નીશાની.

ઓપાયા છંદ.

કાન, દાંત, કે બાંધ ખોતરે, પાય હલાવે પહાની;	
કાંતો બેઠો તરણાં તોડે, નવરાની નીશાની.	૧
કદિ લમણે નિજ હસ્ત લગાવી, એસે બનિને પ્યાની;	
કદિક ટચાકા કરના મોજે, નવરાની નીશાની.	૨
આમતેમ મારે કદિ આંટા, તાન ધરી તોફાની;	
ધરનાપર કદિ કાઢે ધાંટા, નવરાની નીશાની.	૩
લખે લિટા નખપરે કાગળપર, લીંતે બૂપણ માની;	
બેઠો બેઠો ઘડે વતરડા, નવરાની નીશાની,	૪
ગમ્પાની ગમ્મતમાં ગોઠે, પાછી ન ધરે પહાની;	
એજે અવસર અમુલ્ય ગુમાવે, નવરાની નીશાની.	૫
રાતી પઈ રણવાને માટે, સત્તા ધારે શાની;	
વતન વડિલનું આય વેચિને, નવરાની નીશાની.	૬
ટીચે કદિ બાજી સોગડાં, રમે પશૂ ન્યમ રાની;	

- સેતાની મંડળિયો શોધિ, નવરાની નીશાની. ૭
 કુચલી કરવે કદી ન થાકે, પ્રીતી પરનિંદ્યાની;
 અવલોકી લો એવી રીતે, નવરાની નીશાની. ૮
 વિસ્તારીને કરે વરેડું, વાત નલાયક નહાની;
 સગાં શ્નેહિમાં સંપ તજવે, નવરાની નીશાની. ૯
 ઠીલાં ટપકાં કરી નિરર્થક, ઠાઠ કરે અભિમાની;
 અનિતિ કેરા ગ્રંથ ઉકેલે, નવરાની નીશાની. ૧૦
 એદી બનિ જીવે દિન આપ્પો, હરેક ન જીવે હાની;
 દે શીખામણુ તેને દૂણે, નવરાની નીશાની. ૧૧
 ઇલમ કીમિયાના અજમાવે, ચલમ પિયે કદિ છાની;
 કાં તો આવે કલમ* છુલાખી, નવરાની નીશાની. ૧૨

નામ તેહનો નાશ.

દોહરા.

- અમર નથી અવની અને, અમર નથી આકાશ;
 અમર નથી આ અંગ પણ, નામ તેહનો નાશ. ૧
 પશૂ પક્ષિને પ્રાણિયો, સરવ કાળના આસ;
 છળ કરિ કોઈ ન છૂટશે, નામ તેહનો નાશ. ૨
 અચળ નથી ઇંદુ અને, વૃક્ષ વેલનો વાસ;
 પહાડ પાણિ પાવક પવન, નામ તેહનો નાશ. ૩
 નેરને મેદનિ મહા, ઘાટ ઘટાને ઘાસ.
 અરણ્ય તથા અરણુ એ, નામ તેહનો નાશ. ૪
 કાયા માયા ક્ષણિક આ. વિશેષ શો વિધાસ;
 ભરસો કરે ભગવાનનો, નામ તેહનો નાશ. ૫
 જે જીયું તે આયમે, અરે ખિલ્યું તે ખાસ;
 જન્મ્યું તે નાશે મરે, નામ તેહનો નાશ. ૬

* શુન્ય વિચારસા કેટલાક માણસોને સીસાપેન અગર દાત-
 ણુ કરડતાં મેં ઘણીવાર જોયા છે.

- માન્ધાતાં સરખા મુવા, વળ્યા વાલ્મિકિ બાસ.
રામ સરીખા નવ રહ્યા, નામ તેહનો નાશ. ૭
- આજ હંદ્રપુરિ જ્યાં અનુપ, વળતે દિન ત્યાં વાશ;
નાખતારે જન નવ રહ્યા, નામ તેહનો નાશ. ૮
- જરાસંઘ જેવા ગયા, પ્રૌઢી ઐકી પાસ;
એવા જન ઊડી ગયા, નામ તેહનો નાશ. ૯
- કુપાંધન કુપ્યંત નૃપ, દિલિષ દામણા દાસ;
કાળ કરાળ નિકટ થયા, નામ તેહનો નાશ. ૧૦
- આ ગંદીકાયા તણા, ભરસાનો શેા બાસ;
સંત મહંત મુખે કહે, નામ તેહનો નાશ. ૧૧
- આજ કાલ કેં ઉપડશે, કાંઈક માસ છમાસ;
દર્શી વિશી પછિ કેંકજન, નામ તેહનો નાશ. ૧૨
- ચૈતન સહુ ચાલી જશે, ગત શરીરનો આસ;
બંધ થશે બહાર સહુ, નામ તેહનો નાશ. ૧૩
- મારે મારે માન્ધી મુરખ, કરે બર્થ કંકાસ;
તેમાં કશું તારું નથી, નામ તેહનો નાશ. ૧૪
- ધૂમાડાના બાચકા, મૃગ જળની મીઠાશ;
એવા આ સંસારમાં, નામ તેહનો નાશ. ૧૫
- આગ ગાડિ સ્ટેશન જીવન-યોગ-વિયોગ-વિલાસ;
બજ જુલાખિ બગવાનને, નામ તેહનો નાશ. ૧૬

ઉપજાતી હંદ.

આ પૂરતી પદ્ય તણી કરી છે,
યથામતી શક્તિ અનૂસરી છે;
બલા સુખોષ્ઠે બહિને ભરી છે,
ધિમંતને ખંત કરી ધરી છે.

શિખરિણિ છંદ.

કવી કાળીદાસે, રચિત પુરતી કેશવ કવી;
ભલી ગંગે ભાટે, સરસ પુરતી શામળ^૧ નવી;
રસે અર્થે એવી, રસિક રચવાની મતિ નથી;
યથા શકતી આજે, કયન તણિ મેં પૂરતિ કથી. ૨

પસંતતિલકા છંદ.

આ આંખ જરૂર તણિ યોગ્ય દવા થવાને,
હું રનજી નજીક અત્ર રહ્યો નિદાને;
એ રન રહેમ થકિ રન રૂડાં બચ્યાં બે,
બત્રીસ રન પદ પૂરતિનાં રચ્યા મેં;

૧ તેણે રચેજો મંદોદરી સંવાદ નામે ગ્રંથ કાવ્ય દોહનમાં પ્રસિદ્ધ કયોછે તે આખો પદ પૂર્તિનોજ ગ્રંથ છે.

* સને ૧૮૮૩ ના ડિસેમ્બર માસમાં માહારી આંખે એકાએક ભગીરથ દરદ થવાથી હું ભારે ધાર્મીમાં આવી પડ્યો. એ તકે મેં અત્રેના ઘણા ઘણા દાકતરો અને દેશી વૈદોની દવા કરી, પણ કો-ઈથી કરાર થયો નહી. છેવટે મારા એક સન્મીત્રની સલાહથી અમદાવાદ બ્રેથરિસ્ટ ડીસપેન્સરીના ડાકટર સાહેબ મહેરબાન રત નજી હોરમજીની દવા કરી. એ કાબેલ દાકતરની દવા અને રહેમી-યતથી મને જૂજ વખતમાં આરામ થયો એથી એમનો હું ઘણો આભારી છું—એ દુરસદના પ્રસંગે અમદાવાદમાં આ પદપૂરતી મેં રચી છે.

સૃષ્ટી સૌન્દર્ય.

* શૈલશોભા.

વસંતતિલકા છંદ.

પ્રીતેયિ વિશ્વપતિને કરિને પ્રણામ,
હેએ મુશૈલ વરંણ્યાતણિ ધારં હામ;
વિશ્વેશ ંહાલધરિ વાણિ રસાળ આપે,
પૂરા મનોર્થ યઈ મોદ અમાપ બાપે. ૧

* સંસ્કૃત કાવ્ય મેઘદૂત અને હંસદૂત ઉપરથી આધુનિક કવિવર્ય દલપતરામ ભાષ્યએ સમુદ્ર વર્ણનનો વિષય રચીને પ્રસિદ્ધ કર્યોછે. એ નીતિના વિવિધ દૃષ્ટાંત સાથે કુદરતનું જ્ઞાન આપનારે આખ્યાન મને તેમજ મારા મુમિત્રોને અતિ રસિક લાગ્યું. એ પ્રમાણે કુદરતનું બીજું વર્ણન કરવા તેઓએ ફરમાવ્યાથી યથામતીથી આ વિષય લખવા મેં કોશીશ કરીછે.

અગર જો કે એક નજીવું કાર્ય આરંભ કરવાના પ્રસંગે તેની મુગમતાના દૃષ્ટાંત તરીકે “એમાં તે શું પથરાનું દૈવતછે ! અગર શું પથરાનું વર્ણન કરવુંછે”!!! એવી લોકોને ખાલવાની આદત પડી ગઈછે. પણ એજ પથરાનું વર્ણન વિષય આરંભ્યા પછી મને તો ઘણુંજ ગહન લાગ્યું. પથરા જેવી નજીવી બાબતનો વિચાર કરતાં અનેક પેટા વિષય આગળ થયા.

પહાડોમાં વસનારા અનેક જનવરોને ખાતલ કરતાં તેમાં ફક્ત સિંહનું અને મુખ્ય મુખ્ય દરેક વૃક્ષના ગુણદોષનું વર્ણન એ વિષયોજ માત્ર મોટા ગ્રંથરૂપ થઈ પડ્યા. અને તેમાં કોનું વર્ણન કરી કોને ખાતલ કરવા એ વિચારવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. છેવટે એ સમજી બાબતોને કોરાણે કરી પ્રાધાન્ય વર્ણન ઉપર નજર રાખી અપૂર્ણતાનો દોષ ન આવે તે બચથી નામાવળી તરીકે સહેજસાજ ઝાહડોના નામની ટીપ આપી મુખ્ય વિષયનું વર્ણન યથામતીથી કર્યું છે.

સોહામણો જરૂર શો દુરથી જણાય,
પાસે જવા પરમ હોશ મનસ્વિ થાય;
(જેમ) દાંભિક પૂર્ણ તણું ડોળ વિશેષ ભોધ,
ભાળા મનૂષ્ય ભરમાયજ ભાન ખોધ. ૨

મેં પંડે આખૂ અને આરાસુર તેમજ દક્ષણના કેટલાક પ્હાડ જોયાછે. તેથી કેટલાએક અનુભવ અને અનુમાનથી આ ગ્રંથ લખ્યોછે. ગ્રંથમાં જૂદી જૂદી રીતુઓના દેખાવનું વર્ણન છે. એટલુંજ નહીં પણ દૂરના દેખાવ, પાસેના દેખાવ, ચઢાવ, મધ્ય પર્વત, શિખરની શોભા, અને ઉપરથી નીચેના દેખાવનું અનેક તરંગથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. આમાંનાં ઘણાં ખરાં દૃષ્ટાંતો તાર્કિક તેમજ કેટલાંક મનોરંજક લોક અવહારી પ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાંતો પણ લીધાં છે.

પુષ્કળ સાવચેતી રાખ્યાં છતાં માંદા માંદા ક્યવચિત શૃંગારીક દૃષ્ટાંત આવી ગયાં છે, તે વિશ્રામ તરીકે તેમના તેમ કાયમ રહેવા લીધાં છે.

આ વર્ણનના છંદની ૧૨ મી કડીમાં “કે શંભુનો શું સસરો ગિરિરાજ થાય” (હિમાલય) વળિ ૧૧૪ કડીમાં “આત્મા અગસ્ત તણિ અંતરમાં ઉતારી” (વિંદ્યાચળ) તથા ૯૦ મી કડીમાં “યોદ્ધો અગાસુર ઉમ્મા લહું શું અખાડે” એમ વર્ણન છે. એ એકએકને વિરોધ કરતાં છે એમ સમજવાનું નથી. કેમકે આ વર્ણન અમૂક પર્વતનું નથી, પણ સામાન્ય પર્વતનું વર્ણન છે તેથી કોઇપણ પર્વતના સંબંધની (વિશેષે હિંદુસ્તાનના પ્હાડોનીજ) હકિકત લખવી ખોટી લાગી તે જણાવી છે.

કેટલાક પ્હાડોમાં કેટલાંક કૃષ્ણરૂપ ઝાડ થતાં નથી અને આમાં કૃષ્ણાદ વર્ગિરે ઝાડોનું પણ વર્ણન છે. પણ એવી શંકાની બાબતમાં એવે ટેકાણે વસનારા મારા મિત્રોથી મેં વિશેષ ખાતરી કરી છે કે આખૂ જેવા અલૌકિક રમણીય પ્હાડ ઉપર તમામ પ્રકારની વનસ્પતિ થાય છે અને આ વર્ણન સામાન્ય પ્હાડનું હોવાથી કોઇ વાતનો આ લેખ ન લેતાં તે દાખલ કરેલ છે.

દૃષ્ટીયિ દૂર પણ નીજ સમીપ બાસે,
 તોએ નજીકજ જતાં તન છેક ત્રાસે;
 તે જેમ સ્નેહ ધનવંતતણા જણાય,
 તોએ ન લેશ ઉપયોગ તથાપિ થાય. ૩

જૂદી જુદી રૂપ વિષે અવલોકનેથી,
 જૂદો જુદો વણિ જણાય ખુમી વડેથી;
 છે નાટકી જન ઇચ્છા બહુરૂપિ જાણે,
 એથી વિચીત્ર મનરંજન સ્વાંગ આણે. ૪

વર્ષારૂ મહિં લિજા તરથી લચેલો,
 લીજો કદ્દાર થઈ મરત બની મચેલો;
 તે જેમ પહેલિ વિશિનો સુખિયો *જીવાન,
 ઉભો મદ્યે બનિ અકડ તે નિદાન. ૫

દેખાવ એવિ તકમાં દુરથી પ્રમાણ્યો,
 શું લીલિ સાટિનતણા શુભ તંજુ તાણ્યો;
 કે નેટ ૧નીલમણિપુંજ પ્રકાશ પામ્યો,
 જંગાલનો જરર કે ઢગર શૂભ જામ્યો. ૬

સીતોદકેયિ તન સ્નાન નિદાન નિત્ય,
 કીધેથી કંપ પ્રગટ્યો તનમાં અચીત;

આ વિષય કચ્છના દિવાન સાહેબ મે. રા. બા. મણીભાઈ જસભાઈની પ્રસન્નતાર્યે રચી સ્વદેશવત્સલ નામના માસિક પત્રમાં સ. ૧૯૩૯ ની સાલમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે.

વિષય નવિન હોવાથી તેમ તેને યથેષ્ટ ખિલવવા ગુજરાતી બાપામાં એકાદ પણ તેવા વિષયપર પુસ્તકરૂપ સાધન ન હોવાથી એમાં રહેલા દોષને પંડિતો રહેમ નજરથી દરગુજર કરશે એમ આશા રાખવામાં આવી છે.

* કોઈ જીવાન માણસ મરણ પામે તો જીવાન પહાડ જેવા મરણ પામ્યો એમ કેહેવામાં આવે છે. તેથી તેના અકડ દેખાવને પહેલી વિશિના જીવાનની ઉપમા આપી છે.

૧ લીલમનો ઢગલો.

૨. ગંજ.

એથી અખીલ શરિરે સજ થે સમેટી,
 લીલી ફુથાલ ચરમી અરથે લપેટી. ૭
 વૃક્ષાદિ પામિ પરિવાર લિલા કરેછે,
 (થું) હેતુ લિલા* સુભગ રંગયિ સૂચવે છે;
 કે ઊર્વિ રૂપિ અમળા ઉર કૂચ આ છે ? !
 વસ્ત્રે લિલેયિ વર વેષ્ટિત+ થું કર્યા છે. ૮
 વાંકાંચુકાં સરપ આકૃતિના સુમાર,
 આ પ્લાડનાં ઝરણુ દર્શિત છે અપાર;
 નાચે ધિરે રહિ નમી નમિ ઊતરે છે,
 જાણે સુખોધ ગરવી જનને કરે છે. ૯
 પર્જન્ય ત્યાં પ્રથમ આપ જઈ પુગેછે,
 સંભાળ અન્ય તણિ તેહ પછી કરેછે;
 તે પોષ્ટનો સિપઈ જ્ઞેમ મિમંત ઘેર,
 પોચાડિ પત્ર પળથે પછિ અન્ય ડેર. ૧૦
 કે કાડથે સ્વઅણિયે કરિ આભ આપ્તું,
 તાપેયિ તમ નગનું જવ રૂપ આપ્તું;
 એથી ડરી થું મધવા ધરિ બીતિ બાન્તી;
 પર્જન્ય પ્રેરિ કરી થું નમકેરિ શાન્તી. ૧૧
 કે શંભુનો થું સસરો ગિરિરાજ યાય,
 આં સ્વાગતા પ્રથમ તે થકિ ત્યાં રચાય;
 હાકેમ જો નિજ જમાત મળે કદાપી,
 પામે મસૂર સુખ સાદ્યમિ મૂખ માગી. ૧૨
 પર્જન્ય તેમ વણિ પર્વત સશિ એક,
 સન્ધિ થું સ્નેહ તણિ બેનિ થઈ વિશેક;
 પર્જન્ય એથિ પ્રથમે પ્રિયઘેર આવે;

* પર્વત ગ્રાહાડ વીગરે પરિવાર પામીને લીલા (વિલાસ) કરેછે.
 એવો હેતુ જાણે લીલા રંગ ધારણ કરી સૂચવતો ન હોય (સુદ્ધમાલંકાર)
 + વીરિલા.

ભેટી સુખેટ દધને વળતો સિંધાયે. ૧૩
 આ આશપાસ અતિસે ઝરણાં વહેછે,
 દેખી વિતકું કવિ કો ઘટમાં કરેછે;
 જાણે અમીત બનિયો અતિ ગીરિરાય,
 આ સ્વેદ^૧ સર્વ તનયી વહિ ચાલિ જાય. ૧૪
 આ શિખરેયિ સરિતા જળ શું વહેછે,
 કુંભસ્થળેયિ મંદ હૃદય કે ઝરેછે;
 અંબાડિ આ ઉપર દેવળ કે દિપેછે,
 આતે રગરીજ ગિરિ કે જલરાજ એછે. ૧૫
 આ ગુહ્ય અમ્બ શિખરો તણિ શું ઘટા છે?
 કે જીર્ણ જાટ શુભ રાજિત એ જટાછે,
 આ ઝણું ઘોષ (કે) શિરગંગ વિરાજતી છે;
 આ તે ગરિજ ગિરિ કે પગિરજપતી છે. ૧૬
 ક્યારેક નોળ આહિ કેરિ લડાઇ ખાઝે,
 ક્યારેક અંગપર સર્પ સિંહો વિરાજે;
 વંશી સમાન ધુનિ મોરલિ કાન આવે,
 આ *ગીરિકે કહું મદારિ વડો સુહાવે. ૧૭
 ભિળી વનસ્પતિ કરેલિ આરાઠ ભાર,
 ને જાત જાત તણિ ઐસધિ બે સુમાર;
 ને રોજ રોગિજનના સુખની ભરીછે,
 આ ગીરિરાજ કહું કે ધનવંતરી છે. ૧૮

૧ પરસેવો. ૨ મ્હોટો. ૩ ધોળાં, ૪ વાદળ. ૫ મહદેવ. ૬ વાંસળી.

* આ વૃતમાં પર્વત અને ખાજુગરની તુલના કરીછે. તે એવી રીતે કે જોની પાસે કોઈ વખતે સર્પ અને નીળવાની લડાઈ મચે છે; કોઈ વખતે પોતાના શરીર ઉપર સર્પ અને સિંહોને નચાડે છે; અને ત્યાં વાગતી વાંસળીઓના (ગોવાળીયા પાવા વગાડે છે તે) નાદ મોરલીના જેવા કોઈ કોઈ તકે કાનમાં આવેછે તેથી આ તે પર્વત છે કે ખાજુગર છે? (સિંદ્ધા બંકાર.)

વર્ષા સિતાદિ સરવે મુખ દૂખ સાંખે,
 ધ્યારે ન કોપ દિલમાં રતિમાત્ર રાખે;
 ઊભા અખંડ રહિને તપ આદરેછે,
 આ ગીરિરાજ કહું કે મુનિરાજ એછે. ૧૯
 આ ધીનમાંહુ ગિરિયે બહુ લીલ જામે,
 ટોચે જવા ન જન પાપ ટકાવ પામે;
 તે લાંચિયા જરૂર રાજાનિ માંહુ જેમ,
 દર્શાન દે ન ગરવા વિણ મળિં તેમ. ૨૦
 મૂશીખતેયિ ગિરિનાપર જે ચડાય,
 પ્રોઢો પ્રયાસ પડિ ધ્યાસ મુખે બરાય;
 તે જેમ શ્રેષ્ઠ પદ મેળવતાં અપાર,
 પામે મનૂષ્ય અમ તો કહું નીરધાર. ૨૧
 વર્ષા ધણાંયિ પલળે વરસાદ માંહી;
 ભેદાય કે નહિ બિજાત તથાપિ કાંહી,
 તે જેમ અસજનને શુક બોધ આપે;
 તોએ ન જ્ઞાન ધટમાં રતિમાત્ર બાપે. ૨૨
 છે લીલિ ચારે વપુ દીપતિ રોમ પ્રાણ,
 હોગાં સમાન છબિ છોડ તણી ચિરાણ;
 જે વાવટા સમ સુ વૃક્ષ વડાં ઝલિસે છે,
 સર્વત્ર છત્ર* કહું કે નજરે પડેછે. ૨૩
 આ ગ્રાડનાં સજડ જૂથ જણાય કેવાં,
 સંપે વસે સજનનાં શુભ શ્હેર જેવાં;
 તે માંહુ પક્ષિ કિલકાર રડાં કરેછે,
 જાણે શિલોપચય પ્રભૂ સ્તુતિ ઊચરેછે. ૨૪

† ચોમાસામાં.

- ૧ પર્વત ઉપર લીલી ચારે ઉગેલી તે રોમાવળી જેવી જણાયછે.
 ૨ તેના ઉપર ઉગેલા છોડ હોગાં ખોશ્યાં હોય એવા જણાયછે.
 ૩-૪ મોટાં ગ્રાડ વાવટાના જેવાં અથવા છત્ર જેવાં જણાય છે.
 ૫ પર્વત

ઢોળાવદારે ઊંચિને નિચિ સૌ જગોએ,
 રાજે ખિચોખિચ અથાક તર કદોએ;
 મેં માનિ એમ મનમાંહ્ય ખચીત લીધું;
 આ શું વનસ્પતિનું સંગ્રહસ્થાન કીધું? ૨૫
 આંખા અનાર વણિ આંખલિયો અપાર,
 જાંબુડિ જામફળિ જામુદિ ખેસુમાર;
 બીલી અને બદરિ તેમ બદામડીછે,
 શેતૂરને શિશમ સાગ સિતાફળીછે. ૨૬
 બીજેરિ બોરસલિ બાવળવૃક્ષ દીપે,
 સૌ શોકનાશક અશોક તર સમાંપે;
 અનાસ* અંજિર અખોડ અસુંદરાછે,
 પૂંગી પપનસતર સહ પાંપળાછે. ૨૭
 અસીણિ એર વણિ કોય સ્થળે અજૂરી,
 છે પારિજાતક પલાશનિ પંકિત પૂરી.
 ગુલાબને ગુલમહેર હજારિગોટા,
 હડે બયા હરિતાનાં તર હોય મ્હેટાં. ૨૮
 વેલા લવીંગ અહિવલ્લિ સુ દ્રાક્ષ કેર',
 મ્હેકે તર તજ ઈલાયચિનાં ઘણેરાં.
 કુંવાર કેતકિ કરેણુ કરીર આ છે,
 અંપેલિ અંપક અણોઠિ મદે બંચીછે. ૨૯
 લીમૂડિ ખાટિ મિઠિને વણિ લીમડાછે,
 નારંગિ નાળિયરિ નૌતમ નીવડયાં છે;
 આ મોગરો મિંઢળને મચિછે મરેડો,
 એરંડિ ગૂંદિ વડ ગૂંદિ તથા અરોડી. ૩૦
 કાંટી કદંબ વણિ કાચકિ કાકડોળી,
 ગુલ્યાસને ગુલછબૂનિ છબીલિ ટોળી;

*આ ફળાઉ વૃક્ષોના ખુલાસા બદલ વિષયના આરંભની
 શીપમાં જુવે.

- આ રામ કૃષ્ણ તુલસી વનછે વડેરાં,
છે શીમળા સરગવા છતમાં ધણેરા. ૩૧
- કે વૃક્ષ છેકે વધિ ખમ ઊંચે ગયાંછે,
નીચો સ્થિતી કબુલ કેક કરી રહ્યાં છે;
કે આડે અજ કળનાયિ ઝુમી રહ્યાં છે,
કે આડે તો પવનનાયિ ધુમી રહ્યાં છે. ૩૨
- કે આડે અંદરયિ કોકિલ કીલકારે,
કે ચારે ચાતક ચક્રાર મુખે ઉચારે;
કે પક્ષિ એક તરે ટોચયિ ઊડિ બીજે,
બેથી અને રૂઢ્યમાં બલિ વીધ રીઝે. ૩૩
- ક્યારે કપોત ખુલખૂલ સુ બોલ બોલે,
ક્યારે કળા કરિ કલાપિ પ્રતાપિ ડોલે;
કે રસારિકા શુક વિવાદ સુખે કરે છે,
મંજૂ મધૂપ કુંઈ નાદ મૂખે કરે છે. ૩૪
- સૌ પક્ષિના મધુર નાદનું ગાન જામે,
શું અપ્સરાનું વદનું ગાયન તેનિ સામે;
આહા ! સુણ્યા ન મુતિ મુંદર નાદ જોણે,
એળે ગુનાવિ અવતાર દિધલ એણે. ૩૫
- ડોલે તરે પવન જે તકમાંજ આપે,
રાજ યજ્ઞસ્વથિર શું રચિયી હલાવે;
મૂરખિ કે સમિરને મનથી મણે છે,
એથી પ્રણામ નમિને શું નિચે કરે છે. ૩૬
- આ વાયુ જે જરે આડ સહૂ હલાવે,
ફેદયિ પહાડતણિ આગળ તે ન ફાવે;
તે જેમ સૌ ગરિબને મદથી પિડે છે,
મોટા જનોયિ હજકી ડરતા હિંડે છે. ૩૭
- આવે જ્યહાં પવન કે તરે એ નમી છે,

પાછાં ટટારે યઈ અફડ તો રહેછે;
 તે જેમ રીપુ દળ દાવયિ માતુ દેખી,
 લાચારિયી લટિ પડે જન જે વિવેકી. ૩૮
 જે વૃક્ષ કૂલ કૂળવાળુ નિચું નમેછે,
 ને અન્ય વૃક્ષ યઈ અફડ તો રહેછે;
 તે જેમ મૂર્ખ મદમાં છકમાં છકેછે,
 વિદ્વાન તો વિનય સાધિ સદા ટકેછે. ૩૯
 વાળ્યાયિ વૃક્ષ* કુમળું જલદી વળેછે,
 મોટું યએ અધિક તે જડતા ધરેછે;
 વૃત્તી કિશોરવયમાંહિ વળે સુ રીતે,
 મોટા યએ મરિજનાં નવળે કદી તે. ૪૦
 આ વૃક્ષ માત્ર ઉગિયાં તહિં જે સુકાય,
 સ્વસ્થાન છોડિ સ્થળ અન્ય ન જે શકાય;
 તે આર્થવૃત્ત તજિ અન્ય વિદેશ માંધ,
 મૂસાફરિ કરિ શકે નહિ આર્થ બાધ. ૪૧
 કે વૃક્ષનાં કૂળ મધૂર સુધા સમાણાં,
 ને કેકનાં કેહું હળહળશાં પ્રમાણ્યાં;
 તે જેમ કેક જનના શુભછે સ્વભાવ,
 ને આરિલા કંઠકના ઉરના ઉઠાવ. ૪૨
 આનંદ ધારિ કદિ આશય જેહ આવે,
 વિશ્રામ આપિ તનતાપ સહુ સમાવે;
 દે ભોજનાર્થ કૂળકૂલ સમા પ્રમાણે,
 વીવેકિ વૃક્ષ યકિ કોણ વડો વખાણે. ૪૩
 આંખા પછાડિ મચિ કંટક વાડ કેવી, ?
 શ્રીમૈતને સદન આરખ્ય મોકિ એવી;
 જે વાડ હોય કુમળાં તરૂ જીછે છે,
 પાલી* વિના શિશુ જીવો રવડી મરે છે. ૪૪
 લાજાણિ* આ લલિતનો કદિ યાય સ્પર્ધ,

* બોધવચન. ૧ વારસ, ૨ જે છોડને લક્ષમણા કહેછે તે,

સંકોચ પામિ શરભીદિ બને સહર્ષ;
 તે જન્મ કોય મુગધા તન રૂપર્ષ કીવે,
 થે કોકડું પડિ રહે નિજ સોડ મધ્યે. ૪૫
 શોભાયમાન કંઈ કૂલ જણાય સારાં,
 મૂંગધિના વિહિન તેહ દિસે અકારાં;
 તે જન્મ કોય જન હોય રૂપે સુ વેશ,
 વિદ્યા તથા વિહિન ગૂણ દિપે ન લેશ. ૪૬
 વર્ણુ અનાર સહકાર તણાં વખાણુ,
 સેતુરિ કે શુભ સિતાકિનિનું બયાન;
 કોને હું પ્રીય ગણિ આગળ લાવી ગાર્જી,
 કોને કનીટ ગણિ પાછળ છોડિ જાઉં. ૪૭
 બ્યાં કૂલ કે કળતણો સુ જમાવ દીસે,
 ગુંજર ત્યાં કરિ રમધૂપ ઘણાક હીસે;
 શ્રીમંતનું સદન જાણિ બરાય ભાટ,
 તે જન્મ કાવ્ય રસનો મયવે ઘુંઘાટ. ૪૮
 પુષ્પો રૂપી બહુ પ્રિયા રસ *ભંગ લૂંટે,
 મૂકી અને શિયળવૃતજ એક ખૂંટે;
 એવો અધર્મ લહિ શિક્ષણનાજ સાટે,
 કાજો કંઈ વદન ઊપર રંગ માટે. ૪૯
 પૂડો ગુણો મધતણો અહિયાં બરાયો,
 માંખોતણો સમુદ પારવિના જમાયો;
 બ્યાં હોય લાલચ કહું ધનની અપાર,
 ત્યાં લેભિયા જન બરાયજ એ સુમાર ૫૦
 આ સૂગરાં લટકતાં તરએ ઝુમીએ,

૧ આંખો. ૨ ભમરા.

* પુષ્પ રૂપી ઘણી સ્ત્રીઓનો રસ શિયળ વૃત છોડીને ભમરાઓ
 લૂંટેછે. એવો અધર્મ જાણી એ વ્યભીચાર વૃતિની શીક્ષા કરવા
 માટે 'ધક્ષા'એ જાણે તેનું મુખ કાળુ કર્યું છે. (હે તુ ઉદ્વંશા લંકાર.)

એને કુવેડ કવ્ય તુલ્ય કવી કહેછે;
 ક્યાં આતુરી સુગરિ ક્યાં કવ્ય તે કુ નાર,
 હું તો †અયોગ્ય ઊપમા ગણું તે અપાર. ૫૧
 એ સૂગરાં લટકતાંજ જણાય કેવાં,
 ટાંગેલિ ટોપિ મુગલાઈ ખમીત એવાં;
 કે છવ દેવતાણું હોય કવી વખાણે,
 કે ઉર્ધ્વ હોય શિવઈચ્છન*ધારિ જાણે. ૫૨
 †વારાહ રીંછ વણિ રાહ વિષે અડચાંઈ,
 શીકારને પકડવા તલપી રહ્યાં છે;
 કે કાળિયાર ત્વમ કગતુરિયાદિ કોડ,
 ટોળે મળી રમતિ રમ્ય મૃગોનિ જોડ. ૫૩
 શીયાળ શાહુડિ અને સસલાં અપાર,
 ગોડા તથા મહિશ વાનર બેસુમાર;
 મધ્યસ્થજે સ્થળ નચીત કરી વસે છે,
 સંતોષમાં દિવસ નેહથિ નિર્ગમે છે. ૫૪
 ભારે ભુજંગકર કો સ્થળ રાફડા છે,
 કોઈ સ્થળે ઉઘર્ષના વણિ ટેકરા છે;
 કોરેલિ પ્લાડ મહિં કોઈ સ્થળે ગુફા છે,
 જાણે કખાટ નગમાં રચિયાં રૂડાં છે. ૫૫
 એવી ગુફા મહિં તપસ્વિ જઈ રહેછે,
 એહીક સૂખ તજિને તપ આદરે છે;
 એવે સ્થળે રઅશન વસ્ત્ર તપસ્વિ પામે;
 ધારી સુધ્ધાન “પ્રભુના” પદમાં વિરામે. ૫૬
 એ પ્લાડના ઉપર મ્હેલ જણાય પેલો,
 ચાંદી સમાન ચળકે ખુમિથી ચણેલો;

† કારણ કે જે સફાઈ અને સ્વચ્છતા એ સુગરીના માળામાં રહીછે. તે સફાઈ અને સુધડતા કુવડના કેશમાં નથી સખખ.

* શંકર ઉપર અભિષેક કરવાનું પાત્ર. ૧ કુંકર. ૨ ખોરાક.

શું એ અટા સુભગ ધધરિની દીસેછે,
 વાર હવેલી વર ઇંદ્રનિ વીલસેછે. ૫૭
 જાંચે અધીક અગ ઉપર જો જવાય,
 તો પાતળી ખુમ હવા તમ તે જણાય;
 હોદ્દે મહાન કદિ કંજુસ જો ચડેછે,
 તો પાતળી નજર તેહતણો બનેછે. ૫૮
 આ પહાડના ઉપર વાદળિ ઊતરીછે,
 તે ગર્વધેલિ પ્રમદા શિર શું ચડીછે ? !
 ત્યાં ધુમ્મસેથિ અવલોકન કે ન થાય,
 સ્ત્રીનું જ્યહાં ચલણ ત્યાં ન સુજે જરાય. ૫૯
 આ ધીચ આડિ મહિં સૂર્ય નહી જણાય,
 સૌ દીન રાત્રિ સઘળાં સરખાં ગણાય;
 અંધેર રાજ્યમહિં જેમ વિના પ્રકાશ,
 રૂઠોકારે ચોરે સહુ એક ગણાય રાશ. ૬૦
 રે! પેલિ આછિ યુભ આડિ મહીં ધ્રુપાતો,
 આ ચંદ્ર ભાસે દધને વણિ મ્હું ભરાતો,
 તે જેમ કોય મુગધા નિજ નાય આગે;
 લાજી અને પદરમાં મૂખ ઢાંકિ ભાગે !
 આડીનિ માંહ્ય શયિ ભચ્ચ ભરાય જ્યારે,
 કેવો જણાય કિરણોદય પૂર્ણ તારે;
 ગર્ભાનિ ગાગર વિષે જ્યમ દીપ રાખે,
 એવો પ્રકાશ અવલોકિ લિયે સ્વપ્નાખે. ૬૧
 બાએલ વાધણતાણું પય કોઈ ઠામ,
 આમી અહો ઠરિ ગએલ દિસે તમામ;
 ચક્તં જણાય વણિ પથર માંહ્ય કેવાં,
 ચાંદી, કપૂર, દધિ, શ્રીફળપાક જેવાં. ૬૨
 કોપેથિ કોપિ જવ કેસરિ ત્રાડ પાડે,

૧ જે ગાગરને આશપાશ કાણાં પાડ્યાં હોયછે. અને નવ-
 રાતરમાં જેમાં દીપા મૂકવામાં આવેછે તે. ૨ કોપરાપાક.

એ સૂણિ પક્ષિ પશુ ધીરજ સર્વ છાંડે;
 તે જેમ યુદ્ધ તકમાં વિરહાક વાગે,
 ચાલી શકે ન તવ કાયર પાય આગે. ૬૪
 પહાડોની ટોચ પર જૈ જન જે વિરાજે,
 દેખાય દૃષ્ટિયકિ એમ વિલોકિ આજે;
 મારા જરૂર મનમાં અનુમાન આવે,
 અંઆડિ માંહ કરિની જન શું સુહાવે. ૬૫
 પાતાળલોક પૃથ્વી તળમાં રહેછે,
 ને સ્વર્ગલોક સ્થળ ઝંચ વિગે વસેછે;
 આ આપણે સ્વરગ અંદર વાસ સંજો,
 જોયે ચક્ષુથિ અતિ હર્ષ જણાય એવો. ૬૬
 દેખાય દૃષ્ટિ થકિ માનવિનો સમૂહ,
 છે વૈંતિયાં મનુષ્ય કેરિ વિચિત્ર વ્યૂહ;
 સ્વૃદો નિચે સુગમિનાં તરણાં ચરેછે,
 દેખાય બાળ સુખદા હરણાં કરેછે. ૬૭
 પેલાં લિલાં છમ જણાય સુ જ્ઞેવનીયાં,
 જાણે બિચ્ચાવિ દિધછે જુમિમાં ગલીયા;
 જંગાલથી સરસ ચોસર ચિત્રિ જાણે,
 પાને મદ્દલિ કવિ રંગબુમી પ્રમાણે. ૬૮
 આ પેલિ વાંકિ ચુકિ જો નદિયો વહેછે,
 દેખાય દેખિ દિલ લોભધને રહેછે;
 કોરેલિ શું સડક કાચ બિલોરની છે! ?
 કે ચોખિ ચાંદિ પતરાં થકિ શું જડી છે. ૬૯
 દારો પણે સ્વશિર નીચું ધરી ચરેછે,
 પ્રીતે થકી નમન શું પ્રભુને કરેછે;
 કે આધને પરતાણું થયું આશિઆજું,
 શર્માધને સજડ બાવથિ નીચું બાળ્યું. ૭૦
 છોટથી છેક શુભ ગામ જણાય પેલું,

જાણે સુચિત્ર દિસતું શુભ ચીતરેલું;
 બકી કુંભારતાણિ પેલિ પ્રકાશમાન,
 દેખાય દિવ્ય વણિ તાપણિના સમાન. ૭૧
 જે મોટિ મોજ ઉરવીપરથી જણાય,
 એ છેક સૂક્ષ્મ ગિરિ ઊપરથી મુહાય;
 હોદ્દો મહાન જ્યમ દુર્જનને મળેછે,
 ખીજા જનો નજરમાં હલકા દિસેછે. ૭૨
 દેખાય છે સદનના દુર કોઈ દીપ,
 શું આગિયા ચમકતાજ હશે સમીપ;
 આ જ્ઞાન શબ્દ શરૂવા કરણે પડેછે,
 તોએ ન તેહ નજરે જરિયે ચડેછે. ૭૩
 કીજે અવાજ ચડિ ઊપરથી કદાપી,
 સર્વત્ર જાય પડધા પડિ શબ્દ વ્યાપી;
 તે જેમ મેષ્ટ જન કેં મુખ ઊચ્ચરે છે,
 ખીજા જનો સહજ ખાલ ઉપાડિ લેછે. ૭૪
 નીચેયિ જ્યાં નજર પોચતિ લેશ ન્હોતી,
 ઊંચેયિ યોગમ અને દુર છેક પ્હોતી;
 ઊંચા સમાગમયિ જાભ અલભ્ય આવે,
 નીચા પદે ન નરને કશિ રીત ફાવે. ૭૫
 ઊંચે ચડી નજર નીચે કદી કરાય,
 તો પ્રૌઢિ બીક નિજ અંતરમાં પમાય;
 હોદ્દે ચઢી નજર નીચે કરો ન ક્યારે,
 શું એમ દાખિ કુદરત જનો ન વારે ? ! ૭૬
 જે દૂરખીત થકિ નીરખિયે હુલાસે,
 દેખાવ હોય દુર તેહ જણાય પાસે;
 તે જેમ જ્ઞાન દગ જે નિજના પ્રકાસે,
 જે દૂરનો જન નજીક સંબંધિ ભાસે. ૭૭
 આ સુક્ષ્મદર્શક વડે નગ જે વિલોકો,
 તો માપ તેનું -હૃદયે કશિ રીત રોકો;

ભારે તદા રૂપ ભયંકર પૂર્ણ ભાસે,
 માયા *દશાનનિ કારમિ શું વિલાસે ? ૭૮
 પ્હાડોનિ ટોચપર જૈ વિજળી પડેછે,
 ચે કાટકો શિખર ભિદધિ આપડે છે;
 તે મર્મ ખાણુ ન્યમ કો જન આંગ વાગે,
 તો કાટકો મગજમાં મજબૂત લાગે. ૭૯
 આછી ઘટાનિ મહિં રાજીત ઝુંપડાઓ,
 પેલાં જણાય વચમાં વિર જો રૂડાં આ!
 પેશીત પાત્ર નવરાત્રX તણું અંબેરે,
 ખૂબી ખરેખરિ વિલોદ્ભુંભું તેનિ પેરે. ૮૦
 આ જોઈ હારે દુર *શૈલનિ લાંબિ આડી,
 જાણે ઉભી જરૂર હોયજ આગગાડી;
 જ્વાળામુખીનિ અગરે ધુણિ નીકળે છે,
 ઇંજનમાં ઇંધણુ શું બહુધા બળે છે. ૮૧
 આ ગોટ વાદળિ તણા અતિથે જણાય,
 તોએ ન તેહ કરમાં જરિએ ઝલાય;
 સંસાર મોહમય મિષ્ટ મહાન ભાસે,
 તોએ ન સત્ય કશું તેહ વિષે પ્રકાશે. ૮૨
 ક્ષીતીજ્ઞ+ બાળુ અવલોકન જો કરાય,

* રાવણની.

X આછી ઘટામાં છવાએલાં ભલિનાં ઝુંપડાં, તે નવરાત્રના
 અવારાની વચે મુકેલો કળસ અવારાથી વીંટાયો હોય તેવાં પ્હાડ ઉપ-
 રથી જણાય છે.

* આ છંદમાં પ્હાડને આગગાડી સાથે સરખાવ્યો છે. પર્વ-
 તની આડી અને લાંબી હારને વેગળેથી જોઈને કવિ કહે છે
 કે જાણે આ આગગાડી ઉભી હોયની !! અને એ પર્વતના મોખરે
 એક જ્વાળામુખી પર્વત છે તેમાંથી નીકળતી ધુણી જાણે ઇંજનમાં
 લાકડા બળવાના યોગે ધુમાડો નીકળતો હોયની શું !!!

+ દિગાંત લિટી.

સંયોગ પૃથિવિ અવકાશ તણા જણાય;
 આકાશ કાંત પૃથવી પતનીયિ રાત્રી,
 રત્રી થકી રમિત શું રતિ મિત્ર સાત્રી. ૮૨
 હંકાયલો હિમ થકી ગિરિ હોય જ્યારે,
 કેવો જણાય નગરાજ ખુબીયિ ત્યારે,
 આ ઇંદ્રનો શું અધરાવત અધિવોએ,
 કે આદિનો અળકલો દગલો કયોએ. ૮૩
 બહેતા પ્રવાહ વરષાહતુ માંહય હોય;
 તે સ્થિત આંચ થકિ અંધર્ જાયતોય,
 તે જ્વલ કો અબડદાર વિશેષ હોય,
 ખારીસ્તરોયિ ઝટ અંધર્ જાય તોય. ૮૪
 એ બર્ફને હું ઉપમા વડું વીર કેવી,
 રૂપેરિ હોય સતરંગિ બિછાવિ એવી.
 કે સાખુ ધાલિ ગિરિયે નિજ એગ ચોળ્યું,
 આખું શું ફીણ કરિ એ થકિ સર્વ ધોળું. ૮૫
 એ બર્ફના ઉપર સૂર્ય યદા તપે છે,
 તો પીગળી બરફ નાર રૂપે વહેછે;
 તે માનુની સમિપ જ્વલ મહાન મદ્દ,
 જો પીગળી નિજ ગુમાવિ દિએ સુ ગિદ્દ. ૮૬
 ત્યાં ઝાડના ઉપર ઝાકળ જે પડેછે,
 તેનાં સુ બિંદુ નિરએ નજરે ચડેછે;
 શ્વેત પ્રસન્ન થઈને ઉર ધારિ ભાવ,
 મુકતા તણા શું અખર્યો શુભ શીરપાવ. ૮૭
 જે રમ્ય પ્હાડ વરષા રતુમાં જણાય,
 ભારે ભયાનકજ ગ્રીહમ તકે ગણાય;
 તે શાંત કો સજનને બહુ જો સતાવે,
 આઝૂં થએ તપિ મિનજ જરૂર આપે. ૮૮

પોથાક સર્વ ગ્રિષમે કહું લૂંટિ લીધો,
 કોપી ભયાનક શું એ થકિ સ્વાંગ કીધો;
 કે કાઠિને સુતક સ્વચ્છ કર્યું શરીર,
 આ વૃક્ષ રોમ હત ક્ષૌર^૧ કરાવિ ધીર. ૮૬
 મેદાનમાં મમત આદરિને આડ્યોછે,
 પોતે ટકાવ દૃઢ પૂર્ણ કરી પડ્યોછે;
 આ અસ્ત્ર શસ્ત્ર સહુ વૃક્ષ રૂપી પછાડે,
 યોદ્ધો અગાસુરે ઉભો લહું શું અપાડે. ૮૭
 ઝણીંનું પાણિ તહિં કોતરમાં મવેછે,
 તે જાણું રકત વપુ અંદરથી હેછે;
 આ ઘોષ માંહય જીવજંતુતણે જણાય,
 સંગ્રામનો સરસ કે ધ્વનિ એ સુહાય. ૮૮
 ભારે ભયાનક ઊંડાં કંઠ કોતરાંછે,
 શું ધાવ વીરે વપુમાં લડતાં પડ્યાછે;
 આ તાડ કે અજીરિ આમર કે ધર્યાંછે,
 આ કેળના તરે જયદ્વજ કે કર્યાં છે. ૮૯
 આ વાંસ કે અચિત એહ ધરેલ ભાલા,
 આ મિલ્લ કોઠ રૂળ તોપતણા શું ગોળા;
 આયું વડું સ્વરૂપ કેમ ગિરી વધાર્યું,
 શું વામને સ્વરૂપ નીજતાણું પ્રસાર્યું. ૯૦
 કે પૃથ્વી પત્ર મહિં ગૂણ પ્રભૂ લખાયા,
 છે શાહિ ઓધ ઉદધી અડિયે સમાયા;
 કે કાળજી અધિક કામનિની કરી એ,
 આ પૂંજ કાળજી તણા રચિયા વિધાએ. ૯૧
 આડા પડેલ અગ સેતુ^૨ સમાન નેછે,
 શું ઉર્વિ રૂપિ તરણી ઉર હાર એ છે;
 ને છેક દૂર થકિ અદ્રિ નિહાજિ નેશો,
 તો ઓધ વાદળ તણા ગણિ છેતરાશો. ૯૨

નિર્ણય થવા જમિનની હદનો નર્ચીત,
 ને માપણી વખત બાણ રચે મહીપ;
 આ પર્વતો ધરણિ ઊપર છે ધરેલા,
 બાણો લલીત બહુધા ભુમિમાં કરેલાં. ૯૬
 બન્યાં ધોધબંધ હતું બહેતુ અપાર નીર,
 ત્યાં પેળ આજ ન મળે નિરખે લગીર;
 આવે અધીક ધન તો ચડતી દશામાં,
 તે જાય છે સમુજગું પડતી દશામાં. ૯૭
 મધ્ય સ્થળે કુંઠક હોય ઝરાનું પાણી,
 પીવા સુખંકિત ત્હિં પ્રાણિતણી ભરાણી;
 દૂષકાળ વર્ષ મહિં જેમ વિલોકિ દાતા,
 ઊત્સાહથી સદન તરય જનો ભરાતા. ૯૮
 જે રાતરે સળગતા દવ તો જણાય,
 એની શું અદ્ય ઉપમા મુજથી અપાય;
 લાગે કુંઠક ભયભીત તથા રૂપાળા,
 દેદિપ્તમાન રચિ રમ્ય શું દીપમાળા. ૯૯
 લાગેલિ ૧લંક પુરિ અગ્નિ થકી શું હોયે,
 કે હોળિકા રૂપ કરાળ ધરેલ રોષે,
 એક સ્થળે થઈ અલોપ બિન્ને ચરેછે,
 બીજે સ્થળે થકિ ત્રિન્ને સ્થળ જૈ અડેછે. ૧૦૦
 ભાળા જનો કદિક દૂર થકી નિહાળે,
 ભૂતાવળી લહિ ડરે ઉર તેહ કાળે;
 ફેલાય યોગ મ પ્રકાશ તહાં અથાગે,
 શુદ્ધિ સમાન વદમાં સુ પ્રકાશ લાગે. ૧૦૧
 જે ઠામ ઠામ દવ જે તકમાંદ્ય લાગે,
 ભીતીયિ જનવર તે તકમાંદ્ય ભાગે;
 દોડે, પડે, વળિ ઉડે, બળિને બરાડે,
 એ સૌત્ર ભીતિમય શક્તિ ન કોય પાડે. ૧૦૨

લાગી દવો જ્ય સુકાં તરૂઓ બળે છે,
 ત્યારે લિલા તરૂનિ તેવી દશા બને છે;
 તે દુર્જનો સમિપ સજ્જન જો રહે છે,
 નિદોશિ દોપિ બનિ ૧આપદ તો સહે છે. ૧૦૩
 ૧સીતાંગ ગીરે વરસાદ સમે રહે છે,
 એ ગ્રિહકાળ અગ્ની રૂપથી તપે છે;
 જેવી રચાય કદિ સોબત રૂડિ ભૂંડી,
 આપે કહું અસર એહપિ અંગ ઊડી. ૧૦૪
 વાસો પરસ્પર વળી અથડાય જ્યારે,
 અગ્ની ઝરી જરૂર થાય વિનાશ ત્યારે;
 તે જેમ કોઈ નિજ જાત વિષે લડે છે,
 બને ખરાબ થઈ આકૃતમાં પડે છે. ૧૦૫
 વાંસોનિ માંદા વળિ વાયુ યદા ભરાય,
 તેનો સતાર સમ નાદ મધૂર થાય;
 ગાંધર્વ ગાન સમ ગેબિ ઉચ્ચાર લાગે,
 તે સાંભળ્યાયિ તન કષ્ટ તમામ ભાગે. ૧૦૬
 કોરે કઠીણ પણ વાંસ મધૂપ આંવા,
 રૂડાં રચે સદન તેહ વિષે સમાવા;
 કોરી શકે તદપિ પંકજ તે ન પ્રાણી,
 રૂડી પ્રિતીનિ ખુબિ એવિ તરે રચાણી. ૧૦૭
 ઘોંઘાટ ઝાડ મહિં પ્રાણિ ઝિણાં કરે છે,
 તે રેંટિયો કસજ જેમ ધ્વની બણે છે;
 ઝાડો પરેયિ જીવ સુદમજ ત્યાં આવે છે,
 પર્જન્ય આન્તિ કહું તે તકમાં પડે છે. ૧૦૮
 કેં રેલ માર્ગ કિંધ પર્વત પેટ ફાડી,
 તે માંદા જાય ઝટ નીકળિ આગગાડી;
 તે જેમ કોય વડિ નાગણ જોસ ભરે,

દોડી ભરાય નિજ રાફ વિષે સુ પેર. ૧૦૬
 છટા છુટા કાંઈક છોડ છતે છવાયા,
 તે ભાઈ ભાગ લઈ જેમ જુદા જમાયા;
 મ્હેરોનિ માંહ જ્યમ વસિત જનોનિ જાણી,
 અન્ને વન્સપતિનિ એમ પુરી રચાણી. ૧૧૦
 જે આશરે નમિ ગિયો નિજનાજ આપે,
 તે વેલને હૃદય નીજ તણે ચડાવે,
 પોષી સ્વતુલ્ય અદકી પ્રિતથી વધારે,
 *સૂતે સવાઈ કરિ તું થકિ શૈલ ભારે. ૧૧૧
 જે સર્પ ચંદન સમીપ સદા રહેછે,
 ક્યારે સ્વમૂખ થકિ ઝેર કદી તજે છે;
 જે સજ્જનોનિ કદિ સોગત હોય સારી,
 તોએ તજે કપટ ના કદિ દુર્વિચારી. ૧૧૨
 સંગ્રામ પહાડિ ધટ અંદર જે સધાવે,
 થોડા જનો તદપિ ફેજા વડી હઠાવે;
 મોટા તણો સમગ્ર આશ્રય જેહ લેછે,
 થોડી સ્વશક્તિ તદપી જય મેળવે છે. ૧૧૩
 જે સેવનાર કહું 'શૈલ સદાય રનેહે,
 ખોરાકને ગરમ વસ્ત્ર હમેશ ટેવે;
 કૂટીલના સમિપ સીતળતા ધરે જે,
 એતો અજાણ રવડી રખડી મરેતો. ૧૧૪
 આત્મા અગસ્ત તણિ અંતરમાં ઉતારી,
 આડો પડ્યો નમન આદરિ ગીરિ ભારી;
 એવા સુશિષ્ય દુનિયાં મહિં આ વસેછે,
 આ આટલો તદપિ ભાર ધરા સહેછે. ૧૧૫
 બંધાઈને વચનથી કદિ જે ફસાયા,
 સોસે પ્રમાણિકપણે જન કષ્ટ કાયા;
 સામા જનોનિ કરિ ખાતરિ આદ્ય સારી,

* તારા ઉપર જન્મ પામેલા ઝાડ જેવા તારા સુ પુત્રોએ. ૧ પર્વત.

અંધાવ ત્યાર પછિથી વચ્ચનો વિચારી. ૧૧૮
 પીડી પ્રજા સ્થળ અનેક ઉડી સ્વશક્તિ,
 પાંખો^૧નિદારિ નગની સુણિછે જનોકતી,
 જે વાપરે નિજ હકૂમત બ્યર્થ વેશે.
 સત્તા અને અમલદારિ ગુમાવિ ખેસે. ૧૧૭
 કીડી સમાન પણ પ્રાણિ સુ પંખ પામી,
 માંડે ઘણો ફડફડાટ જીવો નકામી;
 તો પ્રોઠ પ્હાડ વપુ પાંખ યદા ધરેલી,
 તો ભૂમિ કેમ બચભીત નહીં કરેલી. ૧૧૮
 જે ઉદ્ધિનિ^૨ મહિ કોય ગિરી સુહાય,
 એ દૂરથી વડિલ વ્હાણુ સમા જણાય;
 ઝાડો લિલા શઢ સમાન નિદાન જાણે,
 ત્માં દાંડિ દીપ તણિ સ્થંભકુવા^૩ પ્રમાણે. ૧૧૯
 આ પ્હાડ તુલ્ય અતિ વીકઠ^૩ કાર્ય આજ,
 ભાખી જવા મુજ કને નયથાર્ય સાજ;
 મેં મારિ શક્તિ અનુસારે રચ્યું તથાપી,
 જેવી મને જગતપાલક બુદ્ધિ આપી. ૧૨૦
 જે ગૂજરાત તણિ શૂભ ગણાય ગાદી,
 એ રાજનય મહિ વાસ વસું અનાદી;
 સેવી મિમેંતજ્જતા^૪ રાજ સ્વદેશિ સાંઝે,
 નૌસારિમાં^૫ નિવસિ વર્ણન કીધ ન્યાંઝે. ૧૨૧
 છે શાલ વિક્રમતણી શુભ આડન્નીસ,
 ને વદિ માગસર આઠમ બૂધ દાંશ;
 આખ્યાન આ પુરણ પ્રેમ થકી કર્યુંછે;

૧ પર્વતને પ્રથમ પાંખો હતી એવું પુરાણોક્ત વચન છે.

૨ સમુદ્ર. † કુવાસ્થંભ

૩ કહેવત પણ છે કે આ કામ તો પ્હાડ જેવું માહાબારથછે,

૪ મોર્મેત સરકાર શેના ખાસજેઝ સમસેરે બાહાદુર ગાયકવાડનું.

૫ આ વર્ણન રચ્યું ત્યારે નવસારી સુભા હાફીસમાં હું ક્લાઈ હતો.

દૃષ્ટાંત નીતિ પ્રસતાવિકથી ભર્યુંછે. ૧૨૨
 ભાકતા લહી પુરણ ભાવિક ભેદ સાતા;
 દેદિપ્ય કાન્તિ દિલમધ્ય દયાગુ દાતા;
 નીપૂણતા સુભગ શાસ્ત્ર વિષે ધરાવી,
 ઝાઝી મુકીતિ જગ અંદર આ જમાવી. ૧૨૩
 જાહીરછે જનકનું જશભાઈ નામ,
 તેના મનોહર મણીભઈ મૂર્તિ કામ;
 વિદ્વાનને વિનયપાત્ર વિવેકવંત,
 સંતોષિ શીલગુણિ શુદ્ધ સ્વધર્મિ સંત. ૧૨૪
 આ કાવ્યના કનકનો કિધ હાર સાર,
 જ્યારે જડાય મણિ તે મહિ *તેજદાર;
 આ હાર રૂપિ લઘુ પૂરતક માન પામે,
 જ્ઞેતાં જડયો શુભગ તે જસભાઈ ધામે. ૧૨૫
 શોભા જ્યહાં સુભગછે મણિની વિશેષે,
 ત્યાંતે પ્રભા પથરની ક્યમ માન લેશે;
 તોએ વડા વડઈ અન્ય તણી વખાણે,
 મેં એમ માનિ લખિ મોકલ્યું દિવ્ય ટાણે. ૧૨૬
 હેતૂંયિ હુનરિ કળા અતિશે જનાયે,
 ખેળી પ્રદર્શન અને પછિ ત્યાં પઠાયે;
 છે શારદા ગ્રહ રૂડૂ મણિભાઈ કેરું,
 ત્યાં પાઠવ્યું કવન મેં વરણી સુ મેરું. ૧૨૭
 સંસાર ચિત્ર રૂઢિ વીધયથી રસેલું,
 સામાન્ય સર્વ જનને -હૃદયે રચેલું;
 તે ધ્વિરી કુદરતી રચના વખાણુ.
 લેખી શકે કવચિત તત્ત્વ તણી પિછાણુ. ૧૨૮
 છે સત્ય દત્ત દલપતનણી પ્રસાદી,

* પાણીદાર. ત્યાં આ પથરાની (પર્વતનું વહ્નન એવા આ ગ્રંથની) શોભા શું વધવાની છે.

આ સાદિ કાવ્ય રચના રચિ નિર્વિવાદી;
દ્વી વેદિ દ્વીજ અવદીચ્ય ચક્રૂ તનૂજે,
રંકે બુલાખિ રચ્યું વર્ણન આ રમૂજે. ૧૨૬

કાવ્ય *ચરચા શતક.

મંગळा ચર્ણ.

શ્લેષાલંકાર ઠવિત્ત મનહર.

રાયને બનાવે રંક, રંકને બનાવે રાય,
મોટી જોના કૃત્ય તણી, ખુખીઓ મુદ્દામ છે;

* કુકવિયોનો ઉદય આજ કાલ ઘેર ઘેર થવાથી ઘણા વિદ્વ-
જ્ઞનો કંટાળેછે, તેથી રાજકોટ ટ્રેનિંગકોલેજના પ્રિન્સીપાલ મે. રા.
૧૧. નવલરામભાઈએ આ વિષય ઉપર છટાદાર લખાણથી ઘણી
ઘણી ટિકા ચલાવીછે ને ચન્નાવેછે. તેમજ કવિ દલપતરામે પણ
કોઈ કોઈ ટેકાણે આવા લેભાગ્ય કવિયોને માટે ધિક્કાર બતાવ્યો-
છે. તોપણ આ વિષય ઉપર પુસ્તક રૂપ રસાલો ન હોવાથી યથા-
મતિ મારા પોતાના વિચાર જણાવ્યાછે.

હાલને વખતે કોઈ પણ માણસ કવિતા લખવાને પાત્ર નથી;
અને મહારીજ કવિતા ઉત્તમછે એમ મનાવાને માટે આ વિષય
લખી હું દાવો કરતો નથી.

મેં અનુભવ્યું છે કે ભાટ ચારણો શિવાય કવિતાની ઉત્તમ
શક્તિ ધરાવનાર છુપેલાં રત્નો આ ગુર્જરભૂમિની ખાણમાં માંદા
માંદા ખૂણે ખોચરે ચમકે છે.

પ્રસિદ્ધ આદેર કવિયોને બાતલ કરતાં સારી શક્તિ ધરા-
વનાર તરણ ગૂર્જર કવિ વર્ગમાં મૂકવા લાયક રા. સવિતાનારાયણ;
રા. અનંતપ્રસાદ; રા. નંદલાલ (નડિયાદ કોર્ટમાં વકિલ છે)
રા. પ્રતાપરાય ને શ્રેષ્ઠ વલ્લભ વિષે મારો મતછે. અગર જો કે

૧વારી રવાત હેરત, કરે છે અવલોકતામાં,
જનહીત કાર્ય જેનાં, જાહીરે તમામ છે;
મનહર જલજીત પવિલાસ છંદમાં મચેલો,
મેર જેવાં મ્હેંટાં કામ બાંધવામાં મામ છે;
ઐશ્વર્ય અપાર, વિશ્વ વંદન યુગ્માપીરામ,
ધર કે કવિધર એવાને પ્રણામ છે. ૧

કવિતા સ્વરૂપ.

કવિતા અને સ્ત્રી. શ્લેષાલંકાર.

મનહર છંદ.

દસથી રીઝાવે જન જેહ અંગીકાર કરે,
બાવમાં ભીજાવે એવાં પ્રૌઢ વેણુ પ્યારનાં;
અલંકારે અંગમાં આપાવે નવરંગ નેટ,
ભેદી નાંખે ભીતર અવેવ માંહ બહારનાં;

એઓ પૈકી કેટલાકોના વિચાર આ સમયને પૂરતા અનુસરતા નથી, તોપણ કવિતામાં જનસ્વભાવનું ચિત્ર પાડવાની તેમની શક્તિ બદલ મગર થવા જેવું છે. રસ અલંકારની ખરી ખુબી સમજવામાં નંબર ૧ લાની અને શ્લેષ સમત્કૃતિની કાવ્ય રચનામાં નંબર ૨ જાના અહ-સ્થની શક્તિ પ્રસંશાપત્ર છે.

૧ પાણી અથવા ઉપદેશીને. ૨ પવન અથવા ગોષ્ઠી. ૩ મનને હરણ કરનાર અથવા તે નામનો છંદ. ૪ સુંદર અથવા તે નામનો છંદ. ૫ અયાશ અથવા તે નામનો છંદ. ૬ વેદ અથવા વૃત્ત. ૭ મેર (પર્વત) અથવા કવિયો વર્ણુ મેર વીગરે બાંધે છે તે.

૮ કવિતા એટલે આજકાલ જોડકણા તરીકે ઠેર ઠેર લખા-તી કવિતા નહી, પણ કવિતા નામ યોગ્ય છે એવી જાતી પદ્ધતીની કવિતા. નકારો કવિતા વિષે જુદે પ્રસંગે બોલાશે.

૯ કાવ્યરસ અથવા પ્રેમરસ.

સરલતા, ગંભીરતા, સ્વચ્છતા શિવાય સારા,
જેહમાં વિશેષ ગુણ વિહિન વિકારના;
દુઃખ તેમ દિલગીરી દૂર કરેછે બુલાખી,
સુ કવિતા વનિતા છે એકજ પ્રકારનાં. ૨
કવિતા અને નદીની તુલના શ્લેષાર્થ.

પુનઃમનહર.

સેવા સજે સ્નેહ થકી તેને આપે મિષ્ટરસ,
તનનો ઉતાપ તો તમામ ટાળે પુનિતા;
મળને સકળ હરી કરે નિરમળ અંગ,
ઉપજવે લહેર તે હરેક પીડહરીતા;
પૂરમાં પડેલો મગદૂર દૂર થૈ ન શકે,
સુંદરને સીતળ સદાય સુખકરિતા;
બુખીદાર એહવી ખરેખરી આ ખલકમાં,
ભાસેછે બુલાખી મને કવિતા કે સરિતા. ૩

કવિતા અને સૂર્યની તુલના.

શ્લેષાર્થ.

પ્રકાશ કરેછે પરીપુરણ પ્રભાવ સુધા,

૧ એ બાબત બે મત છે. કેટલાક કાઠિયાથેને પસંદ કરી
પોતાના લાભમાં કહેછે કે “કુર્ગ કાવ્ય કુસુમાંકુ કુચ, બિખ કઠોરત્પા
સાર; (કિલ્લો, કવિતા, કહોળું, ઉરોજ, ને શેલડી કઠણ સારા) અને
કેટલાકનો મત હીરાચંદ કવિના કહેવા પ્રમાણે” “શબ્દ શુદ્ધ
રચના સરલ, પ્રગટ અર્થ વર રીતિ; અલંકાર ગુનસોં બરી, સુનતહિ
ઉપજે પ્રીતિ (સુંદર રીતની ખુશ્ખા અર્થવાળી, સરળ અને શુદ્ધ શબ્દ
રચનાની અલંકારના સમુદયી બરેલી કવિતા પ્રીતિ ઉપજાવેછે,”
આમ છે. મારો મત એ બંનેથી નોખો છે તે એવી રીતે કે કવિતા
સમજવામાં સરલ પણ અર્થમાં તો ઊંડીજ જોઈએ.

૨ પાણી અથવા કાબરસ. ૩ ઉજણતાનો ઉતાપ અગર પરિતાપ.

૪ પ્રભા વસુધાનો (પૃથ્વીની શોભા). અગર પ્રભાવ સુધાનો
(અમૃતનો ઝરો).

૧ દીન સરીખાની દિધી તેનાથી દેખાય છે;
 જાંચે સ્થળે ૨ આબલામાં, રાગને આનંદ આપે,
 ૩ સોમનુ તો તેજ જેને દેખતાં દખાય છે;
 વસૂમતીજને વધારે અધીક આખાદ કરે,
 ૪ નલીનને નેહથી ખિલાવી ખુશી યાય છે;
 ૫ દ્યુતીવાન દેખવામાં મૂળને બુલાખી આવે,
 કવિતા, સવિતા સૌને સુખદ સુહાય છે. ૪

કવિતા અને માની સરખાઈ.

શ્લેષાર્થ.

૧ મિષ્ટરસ અરપીને મનને મગન કરે,
 સંભાળ પ્રજ્ઞની લેવા કાળજીમાં કેવી છે;
 દીલમાં ડરાવી અને અનિતિથી દૂર રાખે,
 કુખ દુર કરવામાં તતપર તેવી છે;
 પુણ્ય પદ પરમ, એ, મરમ વિરલા લહે,
 કરમ કલ્યાણકારી, દૈવતમાં દેવી છે;
 એવી ખુબીદાર, સેવી તો સરસ કૃણ આપે,
 જેવી તેવી નથો કવિતા જનીતા જેવી છે. ૫

સુકાવ્ય પ્રસંશા.

સંદેહાલંકાર.

૧ રત્નાકર રસતણા રડો કવિતાને કહું,
 સુજસનો વાવટો કે સ્નેહથી ઉચારીએ ?
 અમૃતનો અઢળક ૧૦ અંબાર સુ કવિતા કે?

૧ દીન (દિવસની) અથવા દીન (દીન દરવેશ કાન વાગેરે
 નામના કવી થયાછે તેમની). ૨ આબલામાં (આકાશમાં)
 અગર આ બલામાં (આ સારા વર્ગમાં.) ૩ ચંદ્રનું અગર
 કંઠસનું. ૪ પદ્મનિ અગર દ્રવ્ય તથા બુદ્ધિને. ૫ કમળ
 અગર મૂર્ખને (ન લીન). ૬ પ્રકાશીત. ૭ કુધ. ૮ પગ
 અથવા કવિતાનું પદ-ચરણ. ૯ સમુદ્ર. ૧૦ ઢગલો.

સુભાગીની સૂખડી સરસ એ વિચારીએ;
સ્વદેશની શોભાતણું સુકવિતા નાક છે કે ?
શ્વાકદેવીનું વદન ધ્યાનમાં કે ધારીએ ? !
કહેછે જુલાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે,
શોધી ઉપમા શી સારી કાવ્યને શૃંગારીએ. ૬

સારાલંકાર.

ગળપણ વિચ્છેડ ગણેછે શુદ્ધ દુધ માંદા,
દૂધ થકી મદ ગળ્યું વિષમાં વદાય છે;
મદ થકી શેલડી સરસ ગળી સહુ કહે,
સેલડીથી ગોળ મધ્યે મિષ્ટતા મનાય છે;
ગોળથી ગળીએ ખાંડ ખલક વદેછે એમ,
ખાંડ થકી શર્કરાનાં સુ વખાણ થાય છે;
શર્કરાથી અમૃત ગળ્યું ગણે જુલાખીરામ,
અમૃતથી ગળી પણ કવિતા સદાય છે. •

યુત: સ્ત્રી, સોભુ, કૃષ્ણ, કિર્તિ અને કવિતાની ગુણના.

રૂઢય રિઝાવનાર, શોકને સિઝાવનાર,
બીતરે બીજવનાર સૂખનો વિરામ છે;
હોય જો સુ વાસમાં તો, અધિક હુલાસ આપે,
દૂર હોય તારે દીલ દહન તમામ છે;
સકળ સંતાપ હરે, આપનો પ્રતાપ ઓર,
કુનિયામાં દુખો એવા કોણનો દમામ છે;
કિરતી કનક કામની, કુસુમ ને કવન,
કેવું એહ પાંચવાનાંતણું રમ્ય કામછે. ૮

અનન્વયાલંકાર.

માણીકથી મૂત્ર બારે, તરણીથી તેજ બારે,
મધથી મિઠાસ બારે, સુકાવ્યની સારી છે;

૧ સરસ્વતીનું. ૨ સાકરનાં. ૩ ધરેની અંદર અથવા સુગંધીમાં.
૪ યુત. ૫ કવિતા. ૬ સૂર્ય.

ભલકો ભાલાથી ભારે, વેદ્યકી ભેદ ભારે,
 કુંજથી કુમાશ ભારે, માત્ર મોહકારી છે;
 વીજથી અસર ભારે, સીતળ શશીથી ભારે,
 અગ્નીયકી આંચ ભારે, પ્રેમદાર્યા^૧ પ્યારી છે;
 હીનુથી હીતેચ્છુ ભારે, મ્હેટાઈ મેરથી ભારે,
 કવિતા તે કવિતાજ! એની શોભા ત્યારી છે. ૬

કાવ્ય ઉત્પત્તિ કથન.

અહિર્ણાપિકા કવિત.

૧કનકનો અગ્ર ભાગ, કાન્તિ આણવાને લીધો,
 ડસવિતાનો મધ્ય ભાગ સુ પ્રકાશ અરથે;
 ઝગીતા તણો અંત ભાગ, સાન આપવાને લીધો,
 કવિતા ત્રિવર્ણ કરી કામા કો સમર્થ;
 આપું નામ આપવામાં, અરથ સમાયો ભારે,
 તેની કેમ હોય આવી તૂલના તે વ્યર્થ;
 મોજતાણું મંદિર એ, સુંદર કવિતા સારી,
 કુખી દુઃખ અંદર દુઃખી કવી તદરથે. ૧૦

કલ્પના શક્તી.

મગજથી ઉત્પન્ન થઈ તું મતીમંતતણા, •
 બીજના મગજમાં વશી આનંદ આપેછે;
 સારે રસ્તે સંચરીને બીજને સુખોધ આપે,
 છબીમય છાપ છટાવાળી તારી છાપેછે;
 કવિએને પન્ડિતોની કદર કરાવી કેવી,
 અમર કરીને તેનો સ્થીર યશ્વ સ્થાપેછે;
 આશકતી ભકતીમાં તારી કલ્પના શક્તિ મેં ધારી,

૧ બેધુકો મન બેધહી, વે કામનિ કવિએર. (પ્રવિણ સાગર)
 ૨-૩-૪ કનકનો અગ્ર ભાગ એટલે “ક” સવિતાનો મધ્ય ભાગ
 “વિ” ગિતાનો અંત ભાગ “તા” એ લખને કવિતારૂપી ત્રણ બ-
 ણીની ખુબ સુરત સ્ત્રી કરી છે,

આદ્યશક્તીથી વિશેષ શક્તિ તારી બાપે છે. ૧૧

ઉલ્લેખાલંકાર.

દવા જેવી દરદીને ગંડુને સુ ગુરુ જેવી,
ભુતળમાં ભાગીને તો બામનીના જેવી છે;
સમશ્વેર સરખી તે શૂરને સુહાય સારી,
કવિને તો કલ્પ વૃક્ષ, દયાળુને દેવી છે;
અદાતાને અરી જેવી, ધન જેવી ધરમીને,
સરોવર ગણી ઝીલનાર જને સેવીછે;
ભીતરના ભાવ તુલ્ય દરસન દે જનોને,
બુલાખી કવિતા એતો બહુ રૂપી તેવી છે. ૧૨

કવિતાનો ઉપયોગ અને કવિતા

ઉપર કવિનો પ્યાર.

સુકવિતા સાંભળવા સ્વપ્નાએ કર્યાં છે કાન,
ગરદન આપી રીઝી રાગને હલાવવા;
સુકવિતા ગાવા કાળે ગ્રીવામાં રસના રચી,
આપ્યા કર તાળ તેના મારીને ખુશી થવા;
સુકવિતાં દર્શનને કાળે આદરીછે આંખ,
એમ જગદીશ્વર અવયવ આપ્યા જુજવા;
માનવ થઈને ઉપયોગ નવ એનો કરે,
દાનવથી માનવ એ બુરા બહુ માનવા. ૧૩
પંકજમાં *ષટ્પદ પૂરણ પ્રમોદ ધરે,
ચંદ્રતણી ચાહ ચાર ચીતમાં ચકોરછે;
મીન મન મોહ માને, મેઘ પુષ્પ મળે મહા,
દીપ ખુશી દાખે નટ દેખી દિવ્યદોરછે;
વસંતવિહારને વિલોકીને વાસંતી રીઝે,
ઘાટ ઘટમાં મયૂર ઘટા ધનધોરછે;
કામીના કલેવરમાં કામની કરેછે વાસ,
કવિતા તો કવી કેરા કાળજની કોરછે. ૧૪

કવિ અને સોનીની તુલના.

શ્લેષાલંકાર.

સરસ સરસ સુ વરણના* શૃંગાર રચા,
 મમતથી મચે નિજ ધંધામાં સવારનો;
 ગુંથી ગુંથી ગુંથણી અનેક ઘાટ ધડ્યાં કરે,
 હરીપર હેત પંથ દાખવે ઉધારનો;†
 સૃષ્ટિને શોભાવા ને લોભાવામાં હો ન પાછો,
 સારા સારા છંદ‡ રચે સ્વતંત્ર વિચારનો;
 કહેછે બુલાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે,
 એક છે ધરમ કાવ્યકાર સ્વર્ણકારનો¶. ૧૫

કવિ અને ચિતારાની તુલના.

ચિતરે ચિતારો છપ્પી કોઈ સરદાર તણી,
 નામ હામ જોયા વીણ રહેજ ઓળખાયછે;
 એમ કાવ્યકાર વરણન કરે જનનું કો,
 વાંચી વરણન તેની મૂરતી વંચાયછે;
 ચિત્રકાર આંખતેજ આનંદ પમાડે કંકત;
 કાવ્યકાર થકી મન શાન્ત તો પમાય છે;
 કીધ નીરધાર મારા મનના મોઝાર, ચિત્ર-
 કાર કાવ્યકાર એક હારના ગણાય છે. ૧૬

કવિ અને સૂર્યની તુલના-રૂપકાલંકાર.

પુરેતક રૂપી પ્રકાશ પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધ કરે,
 અંધાર અનિતીનું તમામ દેશનું હરે;
 કીરતીનાં કીરણ ફેલાવે કોટી જન મધ્યે,

* સોનાના અથવા સારા અક્ષરના.

૧ અનેક દાગીનાની ગુંથણી અથવા કવિતાની ગુંથણી.

૨ સોનું અથવા ધ્વજ. ૩ ખરચનો અથવા મોક્ષનો.

૪ એક જાતની ન્હાની આપની ચૂડિયો જેને છંદ કહેછે તે;
 અથવા વત્ત. ૫ સોનીનો.

તિવ્રતાનું તેજ જેના મુખ પર તો તરે;
 જ્ઠેમી જુના રાહુ અવલંબી^૧ અવરોધ^૨ કરે,
 તેની જોડે બાહુ બીડી દેશતથી ના ડરે;
 આમ જેનાં કામ આઠ યામ છે બુલાખીરામ,
 રવિરાજ^૩ થકી કવિરાજ શામાં ઉતરે.!! ૧૭

કવિ અંતે તપસ્વિની તુલના.

કવિત્ત મનહર.

એક ચિત્તે કવિ જ્યાં વિચારમાં ગુંથાયો હોય,
 ધ્યાનીની સમાધી તેને ધારૂંધું હું ધ્યાનમાં;
 ગાડી જ્ઞાન ગગડાટ, ગરજના તોપતણી,
 તેનું પણ ધ્યાન નહીં જેને રહે તાનમાં;
 પૂજે કોઈ પુરુષથી કે ^૪અસીથી વિદારો કોઈ,
 બાહ્ય દૃષ્ટી બંધ કરી એડો ભોભાનમાં;
 દરશન કરવાને મૂળને કો લેઈ જાઓ,
 એવા મહામુની કવિ જનના મકાનમાં. ૧૮

કવિ અંતે વકીલની તુલના.

કુદરેતતણા કાયદાઓના કાનુન વાંચી,
 ભાષણ ભણેછે ભલુ લોક લાભ કારણે;
^૫અસીલના ઊપર તો આદરે અધીક પ્રીતિ,
 લુચ્ચાને લફંગા જનો દેખી ડરે બારણે;
 સ્નેહથી સ્વતંત્રતાના પેશાને પસંદ કરે,
 કીરતીની કોરટમાં ધુમે ધીર ધારણે;
 કહેછે બુલાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે,
 વાર વાર જાઈ એ વકીલ કવિ જ્યારણે. ૧૯

કવિ અંતે શૂરવીરની તુલના.

સરસ હરથ થકી સુધારાનું સૈન સજી,

ધીરજને હિમ્મતની ઢાલ ધરી ધ્યાનમાં;
 વિવેકનો વાવટો સુજસનો ડંકો વગાડે,
 નીપુણતા રાખે વળી ન્યાયના નિશાનમાં;
 સત્યતાનું અખતર, ટેક તણા ટોપમાંથે,
 દળવા કુચાલ દૈત ધુમે ધમશાનમાં;
 કલમની રકરવાલ પકડી બુલાખી જય,
 કરે દ્વંદ્વ યુદ્ધ કવિ કાગળ મેદાનમાં.

૨૦

કવિ અને રાજા.

સંવાદ કવિત.

રાજા કવિરાજને વિવાદ એક દીન થયો,
 કવિ કહે તમો થકી હું અજ્ઞ તો સવાયોધું;
 તું પ્રબળ રોષતાણું, હું પ્રબળ શ્લોકશ તાણું,
 રતીનો તું જાણો તો હું મતીનો ગવાયોધું;
 ખીવરાવે બંધ થકી, તો છળાવું છંદ થકી,
 તું સુવિત્તથી તો, હું, કવિત્તથી પંકાયોધું;
 કુશળ તું દાવમાં બુલાખી તો હું કાવ્યમાંધું,
 જો તું મહિરાજ કવિરાજ હું કહાયોધું.

૨૧

કવિ અને ખેડુતની તુલના.

મનુષ્યના મનરૂપી ખેતરને કેળવીને,
 હીતતાનું હળ તેની અંદર તો ધારેછે;
 વિવિધ વિદ્યાનાં બીજ, વાવે તેની માંદા રૂડાં,
 સુનિતિનું સિંચી જળ વૃક્ષને ઉધારેછે;
 અનિતિ ઉધેધ ખેસે, તેને છાંટે બાધ ક્ષાર,
 આશપાશ સુવિચાર વાડને પ્રસારે છે;
 અવચુણ રૂપી અન્ય સુડાને ઉડાડી મેલે,
 સુકવિતો શ્રદ્ધાધિકારની ગરજ સારેછે.

૨૨

૧ લઢાઈ.

૨ તલવાર.

૩ શબ્દકોષ, અમરકોષ,

હિમકોષ વિગરેનું.

૪ ખેડુત.

કવિ અને ધક્કા.

ધડી ધડી ધાટ ઠીક ઠાઠ માઠ આદરીને,
કલ્પનાનું કલેવર કવિયો બેસારેછે;
દેખી દેખી દેહનાં કુષણ સહુ દૂર કરે,
સારા સારાં ભુષણ તે શરીરમાં સારેછે;
આપીને આશીરવાદ અમર કરેછે તેને,
સજ્જન એને કવીતા નામથી રિવકારેછે;
વિધીનાથી બુદ્ધિના નિધાનની બુલાખીરામ,
કવિએની કાંઠા પણ કળા નુન્ય ક્યારેછે.!! ૨૩

સુકવિસ્થળ.

માયાના તો છાયા જ્યહાં મનપર પડે નહી,
શાંતતાતણો સમીપમાં સદા સુવાસછે;
પરવા ન પોતે ધારે પામર શ્રીમંતતણી,
પરમ જ્યાં સ્થાન તણો પૂરણ પ્રકાશછે;
નિવૃત્તીનાં નિશાનો, નમી નમી કરે પ્રણામ,
પોતે મહા ધ્યાનમાં ન હુલાસ ઉદાસ છે;
ઉત્તમ ઉદ્યાનમાં કે સુંદર સરીતા ત્રે,
સુકવિ કે સુખદ મુનીતણા અવાસ છે. ૨૪

કવિ કોને કહેવો.*

વંશીરૂપી નાદ કવિરાજનો વિષાદ હણી.

* આ કવિતમાં કવિ કોને કહેવા તેની વાખ્યા છે. તે એવી રીતે કે જનામાં વંશીધર એટલે વાદીનો, અમકનો, સુરજનો અને પારસમણીનો એ ચાર ગુણ હોય તેને કવિરાજ કહેવો. વાદી જેમ પુંગી વગાડી સર્પને ડોલાવેછે, તેમ પોતાની કવિતા રૂપી મોરલીથી લોકો ના દીલરૂપી નાગને ડોલાવી શકે; અમક જેમ હોડાને આકર્ષણ કરેછે તેમ લોકોના હૃદયરૂપી લોહાને કવિતારૂપી અમકથી આકર્ષે; જેમ સૂર્ય કમળને પ્રકલિત કરેછે તેમ લોકોના હૃદય કમળને સ્વરૂપી સૂર્યથી ખીલાવે; અને પારસમણી લોહાને જેમ સોનું કરેછે તેમ લોકોના અસાનતા રૂપી લોહાને ગુણરૂપી સુવર્ણથી (સોનું અગર સારાવર્ણના બાધથી) પ્રકાશીત કરે એવી ચાર જનામાં શક્તિ હોય તે કવિની ઉપમાને યોગ્ય છે.

સાંભળતાં લોક ઘોક જ્યારે ડોલે નેહથી;
 ચોટ લોહ ચોત ઝડ, ઝમક ચમક માંહી,
 સુર્ય સ્વર કુંજ કાળજને ખોલે નેહથી;
 પરસા પારસમણીરૂપી રૂડી નીતિ નેઠ,
 સુવરણ કરે પ્રજા લોહ ગુણ ગેહથી;
 વંશીધર, ચમક, સુરજ, પારસમણી એ,
 ચારે ગુણ જાણ કવિરાજ કહો નેહથી. ૨૫
 વિચરી બરી સબામાં બરીત સરસ રસ,
 વીનોદ કરેછે કવી કર્વીતાની વાણીએ;
 સાંભળતાં ઓતા જનને રિઝાવે રહેજ માંહી,
 હરખમાં ગરક કરે કવિ પિછાણીએ;
 ધરે નહી ધ્યાન અને કાન કવિતાની માંહી,
 અરસિક ઓતા તણે એતો વાંક માનીએ;
 કાન તેમ ધ્યાન ધરવા છતાં જુલાખીરામ,
 ડોલે નહી ડોકતો કવી શાનો વખાણીએ? ૨૬

કવિ શક્તિ વર્ણન.

કોઇ સન્ન પાતાળમાં પ્રવેષ કરેછે પંડે,
 રસાતળ સુધીની ખજાર ખોળી લાવેછે;
 આકાશમાં આગમન કરેછે જુલાખી ક્યારે,
 સુર્ય શશી કેતુની, શ્રાબા તે જોઇ આવેછે;
 ગિરિ ગહવર વન, અરણ્યવને અરણ્ય,
 પલકમાં પેખી પંડે ખીજને બતાવેછે;
 જાદુઆઇ જાલમ એ માલુમ કવિની કૃતિ,
 જાણીને ઝાણીને તે નવાઈ પ્રગટાવેછે. ૨૭
 ખરેખરા પાણી તણા ખોટા ઉડતા જ્યાં હોય,

૧ શ્રેષ્ઠસર્પીયર અને કેટલાક ઇંગ્રેજ કવિઓ પણ કવિની
 આવીજ વાખ્યા આવેછે કે જેમાં કાંઈ નથી તેમાંથી કાંઈ પણ
 કરી શકે છે તેનું નામ કવિ. આપણા શામળ એ વાતને ટેકો આપી
 કહેછે કે, “કવ્યું કયેતે શાનો કવી.” મતલબ કે તબું કરવાની જેના-
 માં શક્તી હોય તેજ કવિ છે !

પાણીથી ભરેલા ત્યાં સમુદ્ર તો બનાવેછે;
 ઉજ્જડ વેરાન જ્યાં, અરણ્ય બવબીત હોય,
 વાસી સ્હેર માનવીની વસ્તી ત્યાં વસાવે છે;
 આકાશમાં બાંધેછે ઇમારતો અનેક મોટી,
 રેતી તણા દડ મધ્યે, નાવને ચલાવે છે;
 જાડુઆઈ જાલમ જે માણુમ કવિની કૃતિ,
 જાણીને પ્રાણીમે તે નવાઈ પ્રગટાવે છે. ૨૭

મ્હોટા મ્હોટા સુવર્ણના* મ્હેલ બાંધે સ્નેહ થકી,
 સ્ફટિકને મોતી થકી બીંતો શણગારે છે;
 માણેક તણા મિનારા, પુંખરાજના કુવારા,
 અને હીરાના ઝોવારા, બનાવી બેસારે છે;
 હિંદ્ર બુવનથી આણી મુકે અપ્સરાઓ રૂડી,
 ક્યારેક વૈકુંઠ આણી અક્ષર ઉતારે છે ! !
 પૈસા કે પ્રબળનો ન પડે ઉપયોગ તોય,
 ભારતિની ભાવના થી કવિપર ભારે છે!!! ૨૮

આકાશમાં આગમન કરેછે જરૂર પણ,
 પાંખ કે વૈમાન એને જોઇતાં નથી વડાં;
 પાતાળમાં પ્રયાણ કે પ્રવેશ કરેછે જ્યારે,
 પંડે કામમાં ન લે કોદાળી કોથ પાવડા;
 ગીરીવર ગમનને સાફ નવ સીડી શાધે,

* શામળ જેવા લ્હેરી ને ઉદાર કવિએ તો આબું સોનું રૂપ અને સ્ફટિક પોતાની કવિતાના મકાનમાં મખલક હાથે ઉદારતાથી વાપર્યું છે. લંકાનું વર્ણન જુવો. “સાત સોનેરી કોટ અધિક એક જોજન ઊંચા” “સ્ફટિકમણિની પોળ” વીગરે; વળી નંદદાસ કવિ કહેછે કે “જાંબુ નંદકી બીંતિ અફ, માનિક ગય છબિ દેત; જ્યહાં ત્યાં નરનારે સખ, ઝાંઝ ઝુકી ઝુકિ લેત.” ૧ એ પ્રમાણે આવાં બધાં મકાનો કરવા છતાં પણ તેવા કામમાં કવિએનિ પૈસાનો કે જોરનો તદ્દન ઉપયોગ પડતો નથી!!!

મથવા સમુદ્ર નહીં માગે ખોટ નાવડાં;
 વાણી દેવીની વિશેષ મ્હેરબાનીથી બુલાખી,
 કવિ સ્હેજ કરવા સમર્થ કાર્ય આંવડાં. ૨૯

રજની ખતાવે દીને, દીનમાં ખતાવે રાત,
 સાંજરે ખનાવી તે સવાર દીલ દારે છે;
 ખપોરે પ્રભાત બલી બાત તે ખતાવે વળી,
 ઉનાળે ચોમાસુ કરી અંદેશો નીવારે છે;
 રજનું ખતાવે ગજ, ગજ તાણું રજ કરે,
 રાશબનું માણસ રૂંડું કરી ખસારે છે;
 કહેછે બુલાખીરામ સાંબળો સાહેબ તમે,
 જનકુમર થકી કવિ તાણું જોરે ભારે છે. ૩૧

“જ્યાં ન પહોંચે રવી ત્યાં પહોંચે કવિ.”

કવિત્ત મનહર.

કાલીંદીમાં^૧ કૃષ્ણ તણો કુંડુક^૨ પડ્યો તે કાળે,
 અંપલાબું જગજીવને^૩ તે જળમી મહી;
 પેશાને પાતાળ માંહી ભાળ કાઢી બ્યાજ^૪ તણી,
 નાગકન્યા નવલ ધવલ દિંગ ચૈ રહી;
 વીરચું છે વરણન એ તકે કવિયે^૫ વાહ !
 નીરખ્યા વગર ખરી કલ્પના કરી ત્હીં;
 અવલોકી ખાતરી થઈ બુલાખીરામતણી,
 કવિની મતીની પાસે રવિની ગતી નહીં. ૩૨

સુકવિ મહત્વ.

વીરચે જો વીર રસ, વ્યંજનને શૂર ચડે,
 આદરે શ્રંગાર તો વેરાગી રાગી થાય છે;
 બયાનક બદ તાણું, ચિત્ત ભડકાવે બદ,
 હાર્ય રસે રોવુ માનવી તે હરખાય છે;

૧ જીમનાં નદીમાં. ૨ દડો. ૩ કૃષ્ણ. ૪ શેષ નાગની.
 ૫ પ્રેમાનંદ કવિએ (નાગ દમણમાં).

રૂપ કરણીથી વૃક્ષ, રૂદ્ર રસે બાપે કોધ,
વર્ણવે બિભત્સ તો કંટાળી ચિત્ત જાય છે;
અદ્ભૂતથી નવાઈ નિધિમાં નહવાય જ્યારે,
એતે કાવ્ય અને કવિ બુલાખી કહાય છે. ૩૩

નભ રૂપી રાજધાની મન માની નિર્મણે,
છંદુર ભૂપ ગાદીએ ચઢ્યો રવી હરાવીને;
ભ્રાન્તી ભાગી ભુતળની, કાન્તી શશીની સોહાવી,
ઠીક ઠંડા કરે આશપાશ તો ઠરાવીને;
આશપાશ ઉડગન^૪ અન્ય છે બુલાખી એતો,
જાણે આશપાશ ફ્રાજ દીધીએ જમાવીને;
ચિત્ત ચહો પમંગળ સુખુધ^૫ ગુરુ^૬ એવા ગ્રહ,
સેવામાં તેડાવ્યા કવિ જેવાને ખોલાવીને. ૩૪

શરીરનો શણગાર, એતો સારી સુંદરી છે,
રૂડો શણગાર નભ-તણો તેતો રવી છે;
દેવળનો શણગાર, દેવ તણી પ્રતીમા છે,
નૃપ તણો શણગાર, રાજ્યનિતી નવી છે;
નરતણો શણગાર એતો રૂડી નમ્રતા છે,
જાણે ન અજાણ જાણે જેહ અનુભવી છે;
કહેછે બુલાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે,
સ્વદેશનો શણગાર એતો સારો કવિ છે. ૩૫

ભારતનું ભરત કરત કોણ કવિ વિના,
રસનું ભરેલું રામાયણ રમી જાત કોણ;
મોટાં મોટાં મહાકાવ્ય પંચતંત્ર^૭ કાદંબરી,

૧ આકાશ. ૨ ચંદ્ર. ૩ કીરણ અથવા પેરો. ૪ તારા.
૫ મંગળ (રૂડું અથવા મંગળનો તારો). ૬ બુધ (બુધનો તારો
અથવા પંડિત). ૭ ગુરુ (મહેતાજી અથવા બ્રહ્મરૂપી).

૮ કવિ (કવિશ્વર અથવા શુકનો તારો). ૯ આ ઉપમાઓ
ગ્રંથ બાણભટ્ટે કરેલ છે.

૧ પૃથીરાજ પુનિત પ્રવિણગ્રંથ^૧ ગાંત કોણ ?
 ૩ નાઈટ જોવી કીતાબો નવલ રચત કોણ ?
 ઈલીયડ આદિ કાવ્ય કરત પ્રખ્યાત કોણ ?
 કવિ વિના સ્વરગ પાતાળદેવ દૈતતણી,
 વિશ્વમાં વખાણત જુલાખીરામ વાત કોણ ? ૩૬
 કવિ વિના સ્વરગની, શોભા ઝાંખીઝપ પડે,
 સૂરની શબ્દોમાં પણ, તેને સનમાન છે;
 નભ મંડળમાં કર્યો, શશીએ કવિ દિવાન,
 જકવિ વિના કોણતાણું ક્યારેય કહ્યાણુ છે;
 કુદરત કુનિયાને શણગારે છે સદાય,
 તેને શણગારનાર સુ કવિ નિદાન છે;
 ‡ નરકમાં એ કવીનું સ્થળ શોધી કહાડે જોઈ,
 એમને જુલાખીરામ જાણવા હેવાન છે. ૩૭
 શરીરનું આયુષ્ય છે, સૃષ્ટીપતી તણે હસ્ત,
 વિશેષ તો સો વર્ષ જીવે છે જગતમાં;
 મનુષ્યના મરણ પછી ન યાદ આણે કોઈ,
 કેવો કોણ ક્યારે હતો પ્રાણીની પંગતમાં;
 આખરનું આયુષ્ય તો કવિઓને હાથ સદા,

૧ પૃથીરાજ રાસો. ૨ પ્રવિણ સાગર. ૩ આરેખીયન નાઈટ.

૪ એટલાજ કારણથી રાજ્યનિતિવેત્તાઓએ રાજ્યનિતિમાં
 આકર્ષુ અંગ કવિનું ગણ્યું છે. દેશી રાજ્યોમાં જ્યાં જ્યાં કવિઓ દિ-
 વાન હતા ત્યાં તેમના રાજ્યની આખાદી કરી શક્યા છે. જૂનાઘટના
 નામીયા દિવાન રણછોડજી અમરજી પણ કવિ હતા. તેમની
 કીર્તિ હજી અચળ છે—તેમ હિંદુસ્તાનનો માજી પ્રતિનિધિ
 ગવરનર લોર્ડ લીટન પણ થોડો કહ્યાણુકારક નહોતો.

‡ કેટલાએક મૂર્ખ માણસ કવિને માટે કેહે છે કે “કવિ ચિ-
 તારો પારધી, વળી વિશેષે ભાટ; ગાંધી નર્ક સીધાવિયા, વેદ બતાવે
 વાટ”. એવા મૂર્ખ જોકોની બાબત આ કવિત છે.

આવરદા એનો અતિ લાંબો છે અગત્યમાં;
વાંચો આજ વિશ્વમધ્યે વિચિત્ર પ્રકારે રહી,
વિક્રમને બોજતણી વારતા વિગતમાં. ૩૮

કવિતા અને કવિ પ્રસંશા.

આનંદના મેદાનની અંદર બુલાખીરામ,
વિનોદનો બગીચો કવિતા રૂડી જાણીએ;
રૂડાં તેની માંદા વૃક્ષ સુકવિરૂપી શામિ છે,
૨ધારાધર ૨ધની પોષે ધનરૂપી પાણીએ;
અમોજતણાં બેસે રૂળ, રનેહે તે સુજાણ પામે,
૪ગાયક મયર મેના શામિ સુખદાની એ;
સાજ વાણીદેવીતણો વર્ણવતાં ખૂટી પડે,
કવિતાને સુ કવિને કે રીતે વખાણીએ ?? ૩૯
ઉજાણકાળે કરે વરણન વરણ રૂપનું,
ઝરમરે ધન વીજ સહીત જણાય છે;
સાતતણી ગાય બલીહારી જ્યારે પ્રીત થકી,
શીતળ સમીરે વહી ટા'ડ જાણે વાયે છે;
ગ્રીષ્મથી અધિક ઉતાપ થાય અંગમાહી,
હંડક થવા કુવારા છૂટતા જણાય છે;
અસત્યને સત્ય કરી દાખવે જરૂર જ્યારે,
એતે કાવ્ય અને કવિ બુલાખી કહાય છે. ૪૦
સુ કવિતા શામિ ૫અમરાઘટાણું એક વન,
સુ કવિએ એનાપર કોકીલ સુહાય છે;
સુ કવિતા શામિ શુભ ધનતણી ધોરે ધટા,
સુ કવિએ મોર જોવા સોર કરી ગાય છે;
સુ કવિતા મનરંજ કંજનણો ગંજ ખાસો,
સુ કવિ ભમર ભાવ ધરી લપટાય છે;

સ્વચ્છ છે 'સલીલ' સુ કવિતા તો બુલાખીરામ,
સુંદર સુ કવિ 'સર' તેમાં છલકાય છે !! ૪૧

કવિ કરેલો થતો નથી.

૩ કેડી કેરા બાળનો જનમ થાય તેહ કાળે,
ચિતરવાને છંડા ચિતારો ત્યાં જતો નથી;
જનમતાં કરી કુંભ તોડી જય કરવાનું,
જકેસરી કિશોર વયે જ્ઞાન સજ્જતો નથી;
૫ પ્રયુરોમાં પ્રગટ થતાં પ્રવાહ માંહી તરે,
એને કોણ બાધ આપે તેહનો પતો નથી;
માનવી અનુભવી લહે છે એમ મન મધ્યે,
કોટી કાળે કવિ તેમ કીધેલો થતો નથી. ૪૨
૨ સ્ત્રી જાણવો સુ *રાગ બાંધી જાણવી સુ પાધ,
પારખામાં બેસે છબી પુન્યની કે પાપની;
મનમાં સરત બેસે ન્યાયતણા માપતણી,
પ્રીછવી પ્રવિણતા તો તરફર પ્રતાપની;
તરવાતણે ને વળી તંતરવાનો તમાશા,
નીરખવી નાડી ખરી ખુબી જેમ આપની;
કહેછે બુલાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે,
શીખી નહી આવડે એ અષ્ટકળા આપની. ૪૨
પ્રાસ અનુપ્રાસ આશપાશ કવિતામાં આવ્યો,
સુકવિની ગણનામાં ગૂણ ન ગણાય છે;
મોટા મોટા નામ તણા છંદના પ્રબંધ બાંધે,

૧ પાણી. ૨-તળાવ. ૩ મોર. ૪ સિંહ. ૫ મચ્છ.

*"રાગ પાધ ને પારખું, નાડી ને વળિ ન્યાય; તરવું તાંતરવું ને તરફરવું, એ આઠે આપ કળાય." તેમાં રાગ એટલે રાગને આ-આ-હ-હ કરીને ગાયો એને આપ કળા તરીકે ગણવામાં આવે છે, તેમ નહી પણ રાગ એટલે રાગને ઉત્પન્ન કરવામાં જે કવિત્વ શક્તિ તેજ આપ કળા છે એમ હું સમજું છું!! † તાંત્રિક કળાનો.

જીવવાળી કવિતાની જીવિત ન જણાયછે;
મરડી મચરડીને મનસ્વિ અરથ કરે,
માધ જેવા મહાકવી એ નહી મનાયછે;
પ્રભુની પ્રસાદી સાદી સાંપડે સ્વાદિષ્ટ જ્યારે,
શ્રેષ્ઠશાદી જેવી શાદી કવિતાથી યાયછે. ૪૩

કવિની યાદદાસ્ત.

સુંદર સુખડે બોધ, ક્રોધ તનનો નિવારી,
ભાવ રાખે ભીતરમાં ભલી જેવી ભગની;
કીરતી અપાવે અતી, ઠરીને ખર્યાંડ માંહી,
વિશેષ જણાવે બહાલ બહાલેશરી વગની;
દૂર હોય દાસ થકી, પણ દે બોલાવી બોલ,
પોત્તી વળે પલકમાં પાર સ્વર્ણ ઊગની;
કહેછે 'બુલાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે;
યાદ શકતી કવિની કે આદ્ય શક્તિ જગની. ૪૪

કવિ જાતિ વર્ણન.

અક્ષર અરથને મચરડીને આપ આણે,
ધાર્મિકુતણી કાવ્ય ઈન્દ્રિયારણા સમાન છે;
પ્રાચીન સુકાચ પાઠના પ્રતાપે પ્રેરે મતી,
પાઠીતણી કાવ્ય ક્ષીર નીરનો નિધાન છે;
પ્રાસાદિક કવી નીજ, કલ્પના ચલાવે નવી,
પ્રસરે સુવાસ તેનો કરતુરી પ્રમાણ છે;
જગતમાં જાહેર ક્યાં શાયરછે આજ સારા,
આજ વેશધારી “*વર્સિકાયર” નિદાન છે. ૪૫

કવિ કૃતિ.

પૃથીપાળ પ્રતાપી પ્રતાપવંત પૂર વાસી,
નવીન રચેછે કોટ કીરતીનો નામનો;

૧ ફારસીમાં ઉત્તમ શાયર થઇગયોછે. ૨ સગની. ૩ મેર પર્વતની.

* ઇંગ્રેજીમાં જેને માત્ર પ્રાસ જોડનાર કહેછે એવા.

નવો હોય ત્યાં સુધીતો નૌતમ નિરખીએ તે,
 જીરણ થયાથી નિરમાલ્ય રહે નામનો;
 થાય નહીં જીરણ કે અજીરણ આને કાંઈ!
 અ જીરણ ઓપ રહે દૈવતે દમામનો;
 તોડ્યો નહીં તૂટે અને, ફાડ્યો નહીં ફૂટે એવા,
 કવિયો કરેછે કોઠ કીરતીનો કામનો. ૪૬

કવિ ધર્મ.

રાજા અને કવિના ધર્મની તુલના.

સ્વદેશના સાઈ જે હમેશ સારાં કામ રચે,
 દેશને વિશેષ ખેશ જેહ લાભકારી છે;
 ભળાવીને ભીતિ અનિતીથી નિત્ય દુર રાખે,
 સ્વતંત્ર સદાય રહી, સુનિતી રિવકારી છે;
 હૌશીલો હરેક વાતે સંતોષીને નીરદોષી,
 પ્રભુપદ પ્રીતિ રૂડી રીતિ આત ધારીછે;
 સત્યગૂણ યુક્ત એહ નૃપના નૃપત્યની ને,
 એ કવિના કવિત્વતણી તો બલિહારી છે. ૪૭

સારી વાત સરસ શોભાવીને શૃંગારી કથે,
 ખરેખરી ખોટી વાત જેને મન ખારીછે;
 કહે તે પ્રમાણે કરી, બતાવા રહે તૈયાર,
 સ્વચ્છતાને સાદાઈ પરમ જેને પ્યારી છે;
 વિકાર રહીત ચિત્ત, ગુણી તણાં ગાય ગીત,
 કાંઈ ન ભલાઈની વડાઈ અંગીકારી છે;
 કહેછે બુલાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે,
 એ કવિના કવિત્વતણી તો બલિહારી છે. ૪૮

દાતા અદાતા વિષે. (ધનાક્ષરી)

મલીનતા મલીનની પ્રવીણતા પંડીતની,
 કઠીણતા કુસતણી, દક્ષતા સુ દાનીદાન;

રતિવ્રતા તુરંગ તણી, ઉગ્રતા રમનંગ તણી,
મદતા મતંગ તણી શું શિશુ લહે નાદાન;
ઘપડુતા વિગ્નર વેણુ ચપળતા મૃગ નેણુ,
ઘવજૂતા ૫૫દીક એન, બેશક બુલાખી માન;
શૂરતા સુતીર તણી, કૂરતા કૃપણતણી,
કાવ્યની મધૂરતા તે જાણુશે કદરદાન. ૪૯

દાની નૃપ ભિજ ગયો, દાની નૃપ કહ્યું ગયો,
આદી એવા દાનીઓની મૂરતી કંઠી ગઈ;
હેમ હય હાથી હિરા હુબરીને હોયે દેતા,
કીરતીને નામના હજુ સુધી નહી ગઈ;
કદર કવિ પંડીત, કેરી કરતાતા કોડે,
મરદાની દાની તણી એવી તો વહી ગઈ;
પીકદાની પાનદાની મચ્છર ગુલામદાની,
નાદાની બુલાખીરામ આ સમે રહી ગઈ. ૫૦

મ્હોટા મ્હોટા મીરને અમીર ક્યાં મરી ગયા,
બારે જેની કિરતી તો ભૂમી ભરમે રહી;
ખુશ ખાનપાન અને, કવિઓને દેતા માન,
સનમાન તણી વાત આજ મરમે રહી;
સુનિતિના પન્યરૂપી, ગ્રન્થ જે ગુંથાવતાતા,
વિચરતા વાંચી અન્ય, જન શરમે રહી;
અરે બુલાખીરામ, એવા ક્યાં અમીર આજ,
કાથમીર અને કોથમીર કરમે રહી ! ૫૧
રાયને રિઝાવવાથી, થાય લીલાલ્હેર બારે,
સાંપડે સરસ સાહ્યખી ગરાસ ગામની;
આજે જે કુંગાલ, કર-ઓડતો બિખારી હોય,
દાતા બની કાલે ટાળે આપદા તમામની;

વિશેષ નહીંતો, એને-યાચ્યું પડે ન ખીજે,
 એવી ભરતી દે કરી ભારે દામ ઠામની;
 હાય ! હાય ! ૧૨૫ એવા, ગયાથી બુઝાખી રહી,
 ત્રાંખારાય, રૂપારાય, સોનારાય નામની ! ! ! ૫૨
 ૧૨૬ આએતો રાખવા માંડ્યાં છે ઘેર રાશભિને,
 ઠાકોરે ઠરાયું કામ, ચોરી ને ઠગાઈનું;
 રાજ જહવે રચવા લાગ્યા ભવાઈ ભાવ થકી,
 ૧૨૭ સરકારે લક્ષણ ધર્યું છે લંપટાઈનું;
 ૧૨૮ ક્ષત્રિઓએ સાળ વણવાનું હવે શરૂ કર્યું,
 માંડ્યું ૧૨૯ દરબારે કામ મોટી મુરખાઈનું;
 રાજ પદ પામ્યા ‘અવદીચ દ્વીજ રાજ આજ—
 ભાખો ક્યાંથી પાકે ભક્ષ હવે કવિભાઈનું ? ! ! ૫૩
 ૧૨૯ દેશપતી દરિદ્રની દુકાનો ખોલીને બેઠા,
 ઘેર ઘેર થયા ચોર, શેરેરે અનાજના;
 સમજે ન મુશળ કુશળતા ૧૩૦ સૌમાં જણાવે,
 લાયકી લાચારિયે લેખાવે લોભ લાજના;
 ગોળ ખોળ ગણી એક ગોલા સાથે દીન ગાળે,

૧ દરેક રાજ આવા હોય છે એમ મારો લખવાનો હેતુ નથી.
 હજુ કેટલાએક રાજઓ ઉદાર અને કદરવાન પણ છે. ૨ દરબારોનું
 રાણાપદ હવે ગોલાએ લઈ લઈ ગધેડાં રાખવા માંડ્યાં. ૩ રાજનું
 ઠાકોરપદ કોળીઓએ લઈ ચોરી કરવા માંડી મતલબ કોળીને ઠાકોર
 કહે છે. ૪ ભવૈઆ. ૫ રાજનું સરકારપદ તે ગણિકાએ ધારણ કરી
 છીનાણુ કરવા માંડ્યું એટલે રાંડને સરકાર પણ કહે છે. ૬ ક્ષત્રી-
 ઓએ (ખાતરીયોયે) સાળ વણવી શરૂ કરી. ૭ દરબારે મુરખાઈ
 માંડી એટલે મુરખને દરબાર કહે છે. ૮ ધણીને રાજતરિકે, કહેવાનું
 પદ હવે ઉદિઓ લઈ બેઠા છે મતલબ કે તેમને “રાજ” કહેવામાં
 આવે છે ! ! ૯ એવા એક રાજને કોઈ ખંભાતિ કવિએ કહ્યું હતું
 કે “અજહું ન આજે ઇક તાતા થઈ નાચ્યો” ! !

દેવત ન જરી દીસે, જેમાં દેશ દાઝનાં;
 કહેછે જુલાખીરામ. સાંભળો સાહેબ તમે,
 ગત ક્યાં ધરોક ૧ગજરાજ કવિરાજના. ૫૪
 કોઈ કવી કવિત બનાવી કોઈ ભૂપ તણાં,
 મળવાને ગયો યાચવા તણા વિચારમાં;
 કૃપણ નરેશ લેશ કવિધર તણું, સન-
 માન નહીં કર્યું અભિમાન તણા ભારમાં;
 કવિ ધરી કાળ તત-કાળ ઉઠી આબો ચાલી,
 ભૂખી ઘોડી ખોદે ભાંઈ બાંધી જ્યાં ઘોડારમાં;
 ઉચર્યો તે હામ હામથી જુલાખીરામ. આમ,
 ન ખોદે ન ખોદે ન ખોદ દરબારમાં. ૫૫

તાડ પ્રત્યે અન્યોક્તિ.

અરે નીચા કદલીના, ઉત્તમ આ વૃક્ષ રડા,
 કેટલાં વખાણુ કરે તાહરાં વળી વળી;
 આખ્યાં ફળ ઉત્તમ ઉચ્ચત કાળે આદરથી,
 અમૃત થકી મિઠાશ અધીક ગળી ગળી;
 મ્હોટો મુવા તાડ મારાં છોલી નાંખ્યાં છેક હાડ,
 બડાઈ જુલાખી કહે તાહરી બળી બળી;
 તનનો ઉતાપ ટાળ્યો, મનનો સંતાપ ટાળ્યો,
 બાવ થકી ભિટતામાં ઠંડક ઢળી ઢળી. ૫૬

વૃક્ષ પ્રત્યે અન્યોક્તિ.

પેલા જેવા પેલા અનામદ આવી વળગે જે,
 તોય તરછોડી નથી છોડી દેતો તેહને;
 આશ્રય આપીને તેની અધીક આપાદી કરે,
 પડતા પ્રમાણે પોષી પુષ્ટ કરે દેહને;
 પાંચીકને પક્ષિઓના તનતણા તાપ ટાળી,

૧ કવેન્દ્રાણાં ગજેન્દ્રાણાં ગ્રાહકો નૃપતીનપર:

૨ એનો બીજો અર્થ બદલવા તરિકે નખોદવળે એવા છે. ડભાજન.

સીતગતા કરે સુખ આપે સજી સ્નેહને;
 ઓતમાં ધરીને આહ? રૂડો વુજ જોષ રાહ,
 લક્ષ વારે વાહવાહ વૃક્ષરાય તૂજને. ૫૭

વ્યાસ પ્રત્યે અન્યોક્તિ.

વ્યાસ વિત્ત આશ કથા કહેવા એક ગામ ગયો,
 નરધાના નાદમાં તે સાદ જીણા કાડેછે;
 હલાપે ગમાર ગ્રીવ* જીવમાં વિચારે વ્યાસ,
 પ્રવીણ પુરૂષ માન તાળ તાણું પાડે છે;
 થાપ ઠીક દેવા લાગ્યો આપ તે ખુલાખી જ્યારે,
 તજીને વિવેક એક બાહુક બરાડે છે;
 હોળી વીતી તોય હજી જ્ઞાના છોકરાની પેડે,
 રે'વાદે રે'વાદે શીદ નગર વગાડે છે!! ૫૮
 રસ અનરસ તાણું અલપ નહો મળે સાત,
 ઘટમાં ઘેરાયો રહે ધુમંડીના ઘાટમાં;
 અપ્પટ કપટ કરી મેળવે અપાર ધન,
 કુટી કુટી શીર ધન ધરે તે કપાટમાં;
 સ્વારથે સગાઈ પરમારથે ન પાઈ આપે,
 આંતે જાણે ખાઈ કાંતે પોઠી જાણે પાટમાં;
 વિધિ એવા અરસિક આગળ કવન ગાવું,
 લગીર લખીશમાં લખીશમાં લલાટમાં. ૫૯
 મક્ષિકાઓ મચી મચી એકઠું કરેછે મધ,
 ખાય નહીં પિએ નહી આખરે તે કોઈ ખાય;
 ઊંદર સુરંગ જોદે અંગ અમ આદરીને,
 આણીને ઉમંગ ત્યાં બુજંગ આવિને ભરાય;
 કણ કાંઠી પ્રયત્ન કરીને કીડી ભેગા કરે,

*ગણ. ૧પ્રહ્લા. ૨ એ કવિતને “અરસિ કેષુ કવિત્વ નિવેદનં ॥
 શિરસિમા લિખમા લિખમા લિખ. ” એ શ્લોક પુષ્ટી આપે છે.

મુષકનું^૧ કામ પણ અંતે તો કહું સધાય;
કહે છે જુલાખી કેમ, કૃપણનું યાય ક્ષેમ,
ફૂની આનો નેમ એતો અદાતાનું એમ જાય. ૬૦

અધમ કાવ્ય.

દીનને દંડીને ભરી દોલત સદનમાં જે,
દોલત જે ભરી તેથી ન ભરી તે ઠીક છે;
વરીને લખાડ નારી, આદરે કુંકાસ ભારી,
વનિતા જે વરી તેથી ન વરી તે ઠીક છે;
નગ્ન થઈ મગ્ન બની ગરીબને દેવા દાન,
આખર જે ધરી તેથી ન ધરી તે ઠીક છે;
કાવ્યના ઉઠાવમાં જમાવળે નરસ તણો;
કવિતા જે કરી તેથી ન કરી તે ઠીક છે. ૬૧
નઠારી કવિતાને ગણીકાની તુલના-સંદેહાલંકાર.
અવલોકતામાં અનાદર કરાવે અપાર,
એવી ગોળ ગંદી ઢાળપનો ઉઠાવ છે;
હીન રસ^૨ નગ્ન^૩ જેમાં બાપણ ભરેલુ ભુંડું,
જેની પાસે જન બડવા તણો જમાવ છે;
ધુતી ખાય ધન અને દૈવતને લુંટી ખાય,
કાપે મૂળ કીરતીનું અનિતીનું નાવ છે;
વદે જુલાખી વિચારી જુરાં જેનાં કૃત્ય જરા,^૪
ગણું આતે ગણીકા કે કુ કવિની કાવ્ય છે? ૬૨

વિન્યોક્તિ અલંકાર.

અલંકાર અંગ નહીં, રૂડો જેનો રંગ નહીં,
હાળ તેમ ઢંગ નહીં, શોભા માત્ર નામની;
અંગમાં ઉજસ નહીં, કદમાં કુમાશ નહીં,

૧ જિંદર. ૨-૩ એ કાવ્યનાં દુષણ છે. તેજ પ્રમાણે ગણીકાની
વાત ચીત પણ નાગી અને હીન રસ હોય છે. ૪ જારી (અથવા
અથવા છીનાખાંતી.)

મૂખમાં મિઠાશ નહી, કહો કશા કામની;
 સુખનું સદન નહી, હસતું વદન નહી,
 કષ્ટની કદન નહી, તદન હરામની;
 કહેછે બુલાખીરામ, સાંભળો સાહેબ તમે,
 શાનું પછી સુખ આપે, કાવ્ય કે એ કામની!!!! ૬૩

અધમ કવિ.

બાથ બીડી પાંખવાળી કીડી પંખી સાથ મથે,
 કીડી ન ગણાય પણ પંખીયોની હારમાં;
 વાનરને હાથ પગ નરના સમાન વર,
 માનવ સમાન ન મનાય કોઈ વારમાં;
 મૂળાપણી તણો રોપ રોપ ઓપમાની રોફ મારે,
 ઝાડમાં ગણાય નહી સુસના વિચારમાં;
 જોડકણાં જોડે જ્યાં ત્યાં ફેડે માથુ કરી ફેલ,
 કુકવિ એવા કવિ કહેવાય ન સંસારમાં. ૬૪

આગળ ન નાગ ડોલે રાગ સુણી મોરલીનો,
 વાદી તે જરૂર જાણીએ અનુભવી નહીં;
 પંકજ ન પ્રદુક્ષીત થાય પરિપુરણ લો,
 રૂડા નર રટે તેને કદી એ રવી નહીં;
 પરસી પારસ છોહ કરે ન કનક કદી,
 જરૂર પારસમણી જાણી તે જવી નહીં;
 સ્વર સુણી કવિશ્વરનો નહીં અસર થાય,
 ખર કે અચ્ચર પણ ચલલીત કવી નહીં. ૬૫

વકીલ બની ન તપસીલની ખખર રાખે,
 વકીલ પછીથી એ કે વૈકલ ગમાર છે?
 મહેતા બન્યા નામના અવર જાણે જામવના ન,
 મહેતા કે એ મહેતર મહીમાં બે સુમાર છે!
 બન્યા વૈદ્યરાજ પણ જ્યાજ્ઞને પીછાણે નહીં,

વૈદ્યરાજ કે એ વૈતરાજ તે ચમાર છે;
કવિશ ધરાવે નામ જ્ઞાન ન જુલાખીરામ,
કવિશ છે એહ કે ખવીસના કુમાર છે. ૧૬

પરિસંખ્યા.-રસ અલંકાર તણા ગ્રન્થનું ન અલ્પ જ્ઞાન,
રાગડા કાઢીને રોઝની સમાન આરડે;
૧તાજ તો ભવૈઆખોને ભેટ કીધી હોય તેણે,
૨ગણતો વિલાસ સિદ્ધિ બુદ્ધિની સાથે કરે;
૩માત્રા એતો વૈદ્યતણી શીશીમાં સુંપેલી હોય,
૪સજ્જો રચાર આત્ર અંદરથી નીસરે;
કહેછે જુલાખી ૫કોશ કૃષીકારને સોપેલો,
નામના એવા કવિઓ થકી અર્થ શું સરે !! ૧૭

દૃષ્ટાંત. વાઘરાંએ સાધુઓના વિચિત્ર ધરીને વેશ,
સાધુઓની ચાહના ધણીક તો ઘટાડી છે;
કાઠી ચારનારાઓને કરોડ પ્રકારે કહું,
અતી મારવાડી લોકે આકૃત અડાડી છે;
ગમાર ગરોડે ઉપવિત ધાલી ગળા માંજ,
મોટી હાની બ્રાહ્મણના માનને લગાડી છે;
કહેછે જુલાખી તેમ કુકવિ તમામે મળી,
કવિતાને સુ કવિની કળા ઝાંખી પાડીછે. ૧૮

કુકવિ અને કૂતરાની ગુલના.
કાનને કઠોરે લાગે એવા જોનો સોર ભુંડો,
ખચકું મળી તે ઓજ બેશી રહી બૂકથી;
જનિશાએ નિમગ્ન રહે બશીને ભુંડા બલારને,
લાગ આવે તો લગાર ચોરી નહીં ચૂકવી;

૧ તાજ વગાડવાની. ૨ ગણપતી. ૩ માત્રિકા, ૪ કેરીમી
રસ. ૫ પાણી બરવાનો કોષ. ૬ જનોઈ. ૭ રાત્રે અથવા કેઈમાં.
૮ કૂતરાઓ જેમ લોકોનું ઉધાડુ ધરે હોય તો તેમાંથી રાંધીને ઢાંકી
મુકેલું અનાજ ચોરી કરી ખાઈ જાય છે, તેમ કુકવીઓ કોઈની સારી
કવિતામાં પોતાનું નામ ધુસારી દેવામાં પાછા હઠતા નથી !!

અદેખાઈ અંતરમાં દેખીને બીજને બળે,
મલીનતા એતો કોઈ કાળે નહી મૂકવી;
-હૃદય ધરીને હામ, કહેછે બુલાખીરામ,
કરે એવું કામ કાંતો કુતરો કે કુકવી. ૬૯

કુકવિ અને વાંદરાની તુલના.

વગર વિચારની છલંગો આશપશ મારે,
પાપતાણું પુંછું ફેલાવે દશ દિશમાં;
દાંડાઈનાં દાંતીયાં સજનની સભામાં કરે,
ખુશામતથી ભરે ગલોફાં દીન નીશમાં;
પાસે આપે તેને ભરે અનિતિના ઊઝરડા,
કાળે મ્હોડે કરે ખજવાળે ખેડો શીશમાં!
કહેછે બુલાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે,
ફરે શાંત્રી એહવા કવીશમાં *કપીશમાં?!! ૭૦

પુસ્તકને મથાળે કવિનું પ્રૌઢ પદ ધરે,
પ્રસ્તાવનામાં લખે પ્રથમ આ અભ્યાસ છે;
અરે બાઈ! એ અભ્યાસ બાળવા શું કામ આવે!
નામીયા વિદ્વાન કેરી કિરતીનો નાશ છે;
કાલા જોલ કાળુ લાગે બાળ જોલે બાળપણે,
શાંત્રી નહીં એજવયે ઝોરે તેથી હાસ છે;
ઘડાતીતી બાષા તારે ઘાટ એ સૌ ચાલ્યા જતા,
વીર આ વખત તો વિદ્વાનનો વિકાસ છે. ૭૧

* વાંદરામાં.

૧ જ્ઞાનપણમાં બાળક કાલુ જોલે તે સારૂ લાગે પણ મોટી
ઉંમરમાં તેમ કરેથી શાંત્રી નહીં, પણ ઉલટી મશ્કરી થાય; તે
પ્રમાણે ગુજરાતી બાષા એડવાની શરૂઆતમાં એવા નજીવા
અંધકાર થવાથી ઠીક હતું. પણ હાલતો એથી દેશની મશ્કરી થાય
છે. આ વખત તો, વિદ્વાન અંધકારોને બહાર આવવાનો છે.

કુવૈદ્ય એને કુકવિની બુલના.

૧ ગ્રાહક થવાને માટે ઘેર ઘેર ધુમ્યાં કરે,
 ૨ માત્રાની તો મૂળમાંથી ખખર ન લેશ છે;
 ૩ સ્ત્રી જાણે ઝરસની ખુખી ન રૂડી રીતથી,
 અલ્પ નહીં અંગપર જોહના ઉજ્જેશ છે;
 ૪ દેવા દેવા દોડે પામે માન અપમાન તોય,
 ૫ કોશતાણું સ્તાન શાનું હોય એને શેશ છે;
 ૬ ખલ પણ રાખે ખાંત કરીને બુલાખીરામ,
 વૈદ્ય કવિ આજ એવા નામના વિશેષ છે. ૭૨
 રસ અલંકારેતણા ગ્રંથનું ન અલ્પ સ્તાન,
 સ્તાન નહીં પિંગળની પદ્ધતિનું કાંય પણ;
 નહીં સ્તાન કોશ તેમ લેશ વ્યાકરણતાણું,
 જન બ્યવહારનું ન સ્તાન સમગ્ગય પણ;
 સ્તાન નહીં ધરમનાં મરમનુ રતીમાત્ર;
 સ્તાન નહીં તર્ક શાસ્ત્ર કેરું તો દેખાય પણ;
 માનને ગુમાવા બાન ખોવાને બુલાખીરામ,
 પુસ્તકને મથાળે બનેછે ૭ કવિરાય પણ. ૭૩
 સરોવર તીરે બગ વીરે હંસ વેશ ધર્યો,
 નીર ક્ષીરભૂકતામાં કપટ કળાય છે;
 ખોશી પર મધુરનોંઠ વાચનોંસ જો વેશ રચે,
 વદતી વખત વાણી જાણી તે જવાયછે;

૧ પુસ્તકના અથવા પડીકાનાં. ૨ ઓસડની માત્રાની અને કવિ-
 તાની માત્રાની. ૩ કવિતાના નવરસ અતે વૈદકના આનંદ ભેરેવ
 વિગરે રસ. ૪ આશીર્વાદ અથવા ઔશધ. ૫ શબ્દકોશ અથવા
 વૈદકનો કોશ નીઘંટ. ૬ ખળ પણ (હગાધ) અથવા ખલ (ધુંટવામી)
 ૭ પુસ્તકને મથાળે કવિરાય બનેછે. એમાં વ્યંગાર્થ એ રહ્યો
 છે કે એ પ્રમાણે કરવાથી કવિરાય (મેવકુર્ક) બનેછે. ૮ ૬૫.
 ૯ મોર. ૧૦ કાગડો.

ભાન બુલી ધ્યાન સજે ડોળ વનરાય^૧તણા,
 કરી કુંભ તોડતી તકેતો તોલ યાયછે;
 કુકવિ કવિનો વેશ વિશેષ ધરે બુલાખી,
 પોગળ પંડીત વિષે જાહેર જણાય છે. ૭૪

કારીગરી કરે કોઈ કાગળનું વહાણ કરી,
 અકુપારમાં એ ભાર કેમ ઉચકી શકે!
 ધુળ પર લીપણ કરેલું જોઈ હોય તેહ,
 પાણી પર પાણીનું એ ચિત્રશે ટકી શકે;
 આકડાની ગાડી અને પરપોટો પાણીતણા,
 છકતણી છટામાં એ ક્યાં લગી છકી શકે;
 દંભના મેદાનમાં પ્રવીણતાનો ડોળ ધારી,
 પોપટજી ક્યાં સુધી જ્ઞાન પટકી શકે. ૭૫

નામના કવિઓ સભા રંજન શકત કરી,
 જામના સીપાઈઓ^૩ ઇનામ તો તમામ લેત;

૧સિંહરસમુદ્ર. ઉકેટલાએક રસજ્ઞ રાજાઓ સુકવિઓને સન્માન આપે છે તેજ પ્રમાણે જામનગરના માજીજામસાહેબ પણ કવિઓનું સારું સન્માન કરતા હતા. કોઈ વખત દરબારમાંથી એક કવી સારી પોશાક લઈ વિદાય થયો તે જોઈ દોઢીના સીપાઈઓ જોઈ ઓછી સમજના હતા તેમને તે કવિયોના કામની અદેખાઈ થઈ. તેઓ બોલ્યા કે “ કવિતા ઓ ક્યા મોજ છે, જુરસે વા લોક એસે બડે બડે ઇનામ લે જાતેહે ! અપન બી કુછ કવીતા કરકે જામસાહેબકું ખુશી કરકે બડા ઇનામ લેવે ”. એમ ધારી એક મીયાં શિશ્ન કવિતા બોલ્યા કે “ભીતાં ઉપર સલીયાં, સલીયાં ઉપર વલીયાં, વલીયાં ઉપર નલીયાં, એ ચારે તુકાં મલીયાં”. તારે બીજા મીયાં તે કવિતાની તારીફ કરી પોતે નવીન કવિતા રચી બોલ્યા કે- “જામ જામ જામડા, દે મીજે એક ગામડા; તેરા હોજાય નામડા, ને મેરા હો જાય કામડા.=આ પ્રમાણે તેમના મુર્ખાઈ બરેલા પણ હાસ્યજનક યજ્ઞ ઉપર જવાબસાહેબે ખુશી થઈ યથાયોગ્ય ઇનામ આપ્યું. તે દાખલાનો એ ચરણમાં સમાવેશ છે.

નામના કવિઓ સભા રંજન શકત કરી,
ગંગને બિહારી એને કોણ ભૂપ દામ દેત?;
નામના કવિઓ સભા રંજન શકત કરી,
કાળીદાસ માધનાં તે આજ ક્યાંથી નામ રેત?;
નામના કવિઓ સભા રંજન શકત કરી,
કરવાનું સુ કવિને કોણ કશું કામ કહેત. ૭૬

હાલના કવિ એને કવિતાની સ્થિતી.

ગામમાં કવિતા દીસે, ધામમાં કવિતા દીસે,
કામમાં કવીતા તણું, જોર તો જણાયછે;
લગ્નમાં કવિતા દિસે, જગ્નમાં કવિતા દીસે,
વિધનમાં^૧ કવિતા મ્હોટા ઠાઠથી વંચાયછે;
શાળામાં કવિતા દીસે, રાજામાં કવિતા દીસે,
કોષવાળા^૨ કવિતાની કેફમાં તણાય છે;
નાટકમાં કવિતા ને ચેટક મધ્યે કવિતા,
હાય! હાય! કવિતાની શી ફજેતી થાય છે ! ૭૭
બ્યાસ* માણુગોળીયા તે આજ કવિરાજ બન્યા,
રાસડા રચીને રોજ રાજરાજ થાય છે;
મ્હેતાજીઓ પાજી જેવા ગાજી ઉઠ્યા તેની પુંઠે,
મ્હેટાં મ્હેટાં માનપત્ર કાવ્યમાં રચાય છે;
ચુરણ વાળાઓ ચૈાટામાં રહી ચબોલા બોલે,

૧ કોઈ મરી જાયછે તો તેના માનને ખાતર મરશીયા બનાવવામાં આવેછે તે. રજ્જેતિષના ટાળા કવિતામાં રચાયાછે જેવા “બડલી તુ ક્યમ ડડળી વીગરે.” ૩ કોસ ખીંચતા રાગ કાહાડેછે તે.

* કૃષ્ણારામ કવિ કહેછે કે “વાટે ધાટે બ્યાસ, યધને માણુ વગાડે; પાંચેક ખેઠા પાસ, તેહ તાળીયો પાડે; પિંગળ રીતે છંદ, કવિના કર્યા ન જાણે; પોતા તણા પ્રબંધ, રચી રાગડા તાણે. વિગરે.

કાવ્યદોહન.

એવા એવા નશિષ્ઠ કવિ આ સમે ધણાય છે;
 *ઉત્તમ અધમ કવિ આ સમે હું કોને કહું,
 તર્કને વિતર્ક મને ધણા ધણા યાય છે. ૭૮

એવી-રીતે આ તકે જો કવિ ખોળવાને જાણ,
 સુંદરી આ દેશની સહુ કવી સુહાય છે;
 કૂટણામાં કટીબંધ હંદ કેવી રીતે ખાલે,
 જોડકણાં વીવામાં જરૂર જોડી ગાય છે;

+ એ બાબત કોઈ કવિ કહે છે કે “સૂર સૂર તુલસી શશી,
 ઉડગન છે કવિ ઓર; કલુકે કવિ અદ્યોત જ્યો, અમકત ઠોરહિ ઠોર.

* હીરાચંદ કવિઓના વર્ગની વાખ્યા કરતાં આ પ્રમાણે કહે
 છે—ઉત્તમ હરિલીલા કથત, મધ્યમ નર ગુનગાન; અધમ છિદ્ર
 ખનન કરત, ત્રિવિધ કવી પરમાન ૧ બાવાર્ય—ઉત્તમ કવિ ઈશ્વર
 લીલાનું, મધ્યમ કવિ પુરૂષના ગુણનું, અને અધમ કવિ લોકોના દુષણનું
 વર્ણન કરે છે એમ ત્રણ જાતના કવિ છે. એણે અસલી કવિયોના મત
 પ્રમાણે એમ કહ્યું છે—પરંતુ તેના તેજ દોહામાં વાસ્તવિક અર્થ આ-
 વો રહેલો હું સમજીયું. અને તે અર્થ આ સુધારાના વખતમાં
 અનુકુળ પડતો છે. આવા જૂદા જૂદા ત્રણ ગુણ ધરાવનારને એણે
 ઉત્તમ, મધ્યમ ને કનિષ્ઠ કવિ કલખ્યા છે. પણ એ ગુણ કવિ માત્ર
 માં આ પ્રમાણે હોવા જોઈએ એવો કુદરતનો ઉદ્દેશ છે. તે એવી રીતે
 કે-કવિયોએ ઉત્તમ રીતે (સારી રીતે ધણે ભાગે) ઈશ્વરલીલાનું-કુદર-
 તનું વર્ણન કરવું; સદગુણી પુરૂષોના ગુણની કવિતા કરવામાં મધ્યમ
 કાળ રોકવો; અને છિદ્રવાળી અધમ પંક્તિમાં વરણને (અક્ષરને)
 આણી ન મુકે એવા જેમાં ત્રણ પ્રકાર હોય તે કવિ છે !

૧ બૈરીઓ કુટે છે તે કટિબંધવૃત્ત છે. સ્ત્રીરૂપી શિષ્ઠ કવિશ્વરોને
 કૂટલી વેળા વિચાર કરવા તક મળે તેટલા માટે અન્ય સ્ત્રી સમુદ્ધ
 જાણે વચમાં “હાય હાય”ના શબ્દ ખાલી વિશ્રાંતિ આપતું હોય અ-
 ગર તો તેની ઉત્તમ કવિતાના વૃત્તને વધાવી લેવા એ “માંગલિક”(!)
 શબ્દની ધ્વનીથી મુખ્યારકબાદી દેતું હોયની એમ જોનારને લાગે છે!!!

મુક વીના તાળ પડે વાદમાં હો ન પાછી,
 જન સ્વભાવની જેમાં જુક્તિ તો જણાય છે;
 એવી અખળાની કાવ્ય એયકી તો સારી ગાણું !!
 સેખતાં બીજને કવી લેખણ લખાય છે. !!! ૭૯
 કવિતા છે કંદોષના મોદકનો કોળિયો કે,
 કવિતા છે કિશોરની બાજી શું રખડતી ?
 કવિતા છે કાચ કે કથીર કેરા કડકા કે,
 કવિતા છે શાક બાજી બજારની સડતી?
 કવિતા એ રજકણ રેતીનું રચાણું હશે,
 કવિતા કે કોયલાની કરચો રખડતી?
 કહેછે બુલાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે,
 કવિતા એ શું છે તેની કળ નથી પડતી. ૮૦
 આર્યદેશ રૂપી રમરણુવ તણી મધ્ય આજ,
 કુકવિ રૂપી પવન રે ! અશૂભ વાય છે;
 કુકવિતા રૂપી બહાણુ ડોલમડોલા કરે છે,
 મુર્ખમોતા રૂપી તેમાં ઉતારે ધણાય છે;
 સુ વિમાર રૂપી કુવા થંભતો પડ્યો છે બાગી,
 સાહિત્યનું લંગર તુટી અને તણાય છે;
 હવે તો જોવાનું રહ્યું દૂરથી બુલાખીરામ,
 બહાણુને ઉતાર્યો તણી ગતી શી યાય છે. ૮૧

સ્મર્ણાલંકાર.

અકબર જેવા ઉમરાવ રે ! ક્યાં આ સમય,
 ગંગ જેવા કવિની ક્યાં કીરતી ગવાઈ ગઈ;
 પૃથ્વીરાજ જેવા ક્યાં પ્રખ્યાત નૃપપતી ગયા,
 ચંદ જેવા કવીની ક્યાં સાહના ચવાઈ ગઈ;

૧ સંસ્કૃત, હિંદિ, અને ગુજરાતી ભાષાના આધાર અને ત-
 રણુ મુકવિયોને ખાતલ કરતાં બીજ કુકવિઓને માટે આ બોલવું
 છે. દરેક કવિને માટે નથી. ૨ સમુદ્ર. ૩ રસઅલંકારના ગ્રંથાનું.

ખરિખલ જેવા બહાદુર ક્યાં વજુર આજ,
 કવિ બિહારીની કાવ્ય કે'ણી ક્યાં કવાઈ ગઈ;
 હાય ! હાય ! આર્યદેશ તારી તે બવાઈ આશી!!
 ખુબી માત્ર કાવ્યશાસ્ત્ર કેરી ક્યાં ખવાઈ ગઈ? ૮૨ ;
 ભોજ જેવો ભડભૂપ, આજ ક્યાં વિરાજમાન,
 કાળીદાસ કવનની નુતન નવાઈ ગઈ;
 રડા રખીદાસ જેવા રાજવી ક્યાં આજ ગયા,
 શામળ જેવાની શુભ કીરતી સવાઈ ગઈ !!
 ક્યાં હાં ઈન્દ્રજીત નૃપ, ક્યાં હાં છે કેશવ કવિ,
 ક્યાં હાં ભૂપ શાહુ છટા ભૂખણુ? છવાઈ ગઈ;
 હાય હાય ! આર્ય દેશ ! તારી તે બવાઈ આ શી,
 ખુબી માત્ર કાવ્ય શાસ્ત્ર કેરી ક્યાં ખવાઈ ગઈ. ? ૮૩
 મોંઘી હતી માધના વખતમાં તું કાવ્ય મોટી,
 કાળીદાસે કોડ ચકી સારી ચાકરી-કરી;
 જય જગન્નાથરાયે તુજને અપાવ્યો સારો,
 બાણના સમીપ જય સિંધુ ઉતરી-તરી;
 બવબુતી દંડી એણે ભુષણ સજ્જવ્યાં ભારે,
 એમને બુલાખીરામ બહાલ વાવરી-વરી;
 આર્ય દેશ માંહ આજ કોડીલી કવિતા કેમ,
 કરડી નજર કરી વાર વિફરી-ફરી. ૮૪
 જે કવિઓ મુરખને પંડીત કરતા એષ્ટ,
 જે કવિઓ કાયરને શૂરવીર કરતા;
 જે કવિઓ વક્તાઓનાં બંધ કરતાતા વક્ત્ર,

૧ એ ખરો સ્વતંત્ર કવિ હતો. અવરંગજેબના મ્હે ઉપર “સો સો
 ચુવા ખાઈકે બિલાઈ બેઠી તપકે” વિગેરે ધિક્કારનાં વચન બોલી
 તેણે શાહુનો દરબાર સેઓ હતો. ત્યાંથી તેને પર) હાથી અને પર)
 ગામ મળ્યાં હતાં. ૨ વિશ્વશર્માએ પંચતંત્રની ચોથી
 રચી મુખરાજ પુત્રોને વિદ્વાન કર્યા.

ને કવિઓ વાણીદેવીને હમેશ વરતા;
 ને કવિઓ પથરને પીગળાવી દેતા રહેજ,
 ને કવિઓ તક આવે મારીઃ અને મરતા;
 પરતા ક્યાં પ્રૌઢ કવી એવાના જુલાખીરામ,
 ચરતા દરિદ્ર હવે નામના છે નરતા. ૮૫
 ને કવિઓ દીલ મધ્યે ડરતા ન ફુલમનથી,
 ને કવિઓ ટેક એક અંતરમાં ધરતા;
 ને કવિઓ ખોટી ખુશામત કરતા ન કદી,
 સ્વદેશના હીત સાર ને સદાય કરતા;
 ને કવિઓ નવ ખંડ રાખતા અખંડ નામ,
 બલપણતણા તો ભંડાર ભારે ભરતા;
 પરતા ક્યાં પ્રૌઢ કવી એવાના જુલાખીરામ,
 ચરતા દરીદ્ર હવે નામના છે નરતા. ૮૬
 ને કવિતા નાક હતું ભરત ભુમીનું રૂંડું,
 આવી અરે! રિયતી કેમ તેની તસવીરની;
 ને કવિતા મોંઘી હતી ધણી મણી માણીકથી;
 એ કવિતા કેમ બની કિમ્મતે કથીરની;
 શીરપેચ^૧ જોગ રોગ રહીત વીરાજતીતી,
 તે પેન્નર^૨ તુલ્ય કેમ બની ગત હીરની;^૩
 વડું શું હું વીર રહે ધીર ન લગીર હૈએ,
 દાખું ક્યાં જુલાખીરામ વાત દીલગીરિની. ૮૭
 આજ કાલ પરીક્ષાઓ પરમ કઠીણ થઈ,
 મગજ ન જોર કીધું જ્યારે મતી મંદનું;
 પદવીઓ વકીલને માસ્તરની મેળવવા,
 એતો કામ દીઠું નહીં ફેંકટનાં ફંદનું;
 ષ્શાયરમાં શાભવાને જાહેરમાં આવવાને,

* ચંદ કવિ છેવટે એજ રીતે મુવો છે. ૧ માંયાના મુગટ
 નેવી. ૨ પગરખું. ૩ દૈવત વગરની. ૪ વિદ્વાનમાં.

અડું નામ મેળવવા બેશક ૧ છુલંદનું;
કહે છે બુલાખીરામ સાંભળો સહિય તમે,
સોંધું રહું કવિપદ વગર ૨ સનંદનું. !!! ૮૮

બાળાપર બળ વાપરે ને બેવકુફ કોઈ,
આરોપ બળાતકાર કેરો તે ગણાય છે;
સેસનમાં ચાલી કામ ગુન્હાના પ્રમાણે પછી,
સજા એને ઓછી કે અધિક તો અપાય છે;
કાળજની કોમળ ને કોમળ વપુની કાવ્ય,
કુકવિના કરથકી મનસ્વો ચુંચાય છે;
કુકવિને કાયદો બળાતકારનો ન લાગે,
ન્યાઈ અંગરેજતણા એ તે કેવા ન્યાય છે ?? ૮૯

૩ પ્રાસાદિક મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે પણ,
૪ પ્રાસાદિક કવિ આજ જેવણા જણાય છે;
પંડિતમાં અપવાને પ્રયત્ન કરે છે પણ,
પિડીત પરમ તેની અફલ ગણાય છે;
વીધવાનો માંદા ધુમવાને કૈંક વાદ કરે,
વીધવાનો વેશ તેથી સુંદર સુહાય છે !
૫ એકવિશે આથડે છે અપટ બુલાખી એવા,
૬ એ કવિશે દેશનું અંધાર ફર થાય છે ? ૯૦

ભરમ તો ભારી અને ખીસા છેક ખાણી તેમ,
મગજ તો ખાલી અને ઠાઠ મોટો ધારે છે;
કૈંકના વિચાર ચોરે કૈંકના ઉચાર ચોરે,
કૈંકના આચાર ચોરી ગ્રંથ શણગારે છે;
નોતમ નવાઈ કાંઈ ભાસે નહીં ભાઈ તણી,

૧ ઈચાઈનું. ૨ જેમ બીજા હોદ્દાને માટે સહુદ લેવી પડે છે. તેમ હાલ કવિ પદને માટે સનંદ લેવી પડતી નથી, આપોઆપ મેળવાય છે. પુસ્તકને મથાળે લખીને !!! ૩ પ્રાસ વીગરે. ૪ સ્વભાવિક. ૫ એકવીસો (૧૧૦૦). ૬ એ કવિઓથ?

હલટી બિજની ખુબી હાય તે બગાડ છે;
પ્રાચિન કવિઓતણી પદ્ધતિ પ્રમાણે નહો,
ખાલી ઓરડાને મ્હોટાં તાળાં લાવી મારેછે. ૯૧

શુંકતણો ગાંગડો મળ્યાયકી બુલાખીરામ,
એકદમ ગાંધી એ રીતેથી યવાતું નથી;
પાંચ દશ પ્રેમયકી ઓશધનાં નામ જાણે,
એમ વૈદ્યતાણું કામ અનુભવાતું નથી;
બે ચારેક કાચદાનાં મ્હોડાપર નામ ગોખી,
જાણીતા વકીલ તેથી બની જવાતું નથી;
એકાદ બે ટાયલાં કે જોડકણાં જોડવાથી,
ગંગ જોવા કવિ ખની નામ ગવાતું નથી. ૯૨

શલભનો સમુદાય ડુકાણે છવાય જેમ,
મધપર માંખનો સમૂહ જેમ જાયછે;
અંધકાર રાત્રીતણા રૂપમાં ભરાય જેમ,
કાગ વૃંદ લીંબોળી ઉપર મકલાય છે;
જેમ મૃત શબ પર ગીધ ગરધન પડે,
કપોત ઉપર ખાજ મંડળી મંડાયછે;
રાંક યુજરાતી વાણી રાણીના ઉપર આજ,
કુકવિનું સૈન વરવાને ઉભરાય છે. ૯૩

સુકવિતા રૂપી હરણી-ને કુકવિ રૂપી પારધી.
યુજરાતી *ગીરા રૂપી રૂડા ઉપવન માંજ,
સુકવિતા રૂપી રૂડી હરણી ખીરાજે છે;
નારદોષી નિપુણને નૌતમ સ્વરૂપ તણી,
જેની કાન્તિ જોઈ એવી *અન્ય મૃગી લાજેછે;
પારધી પડ્યાછે એની પુંડે કુકવિઓ પૂરા,

૧ ખરાબ ગ્રંથોને શોભાવવાં સારાં પુઠાં કરે છે. ! ૨ તીડ.

૩ એક સારો કવિ હાલના કવિયો માટે કહેછે કે “સૂર સૂર
તુલથી થથી, ઉડગન હે કવિ ઓર; કલુકે કવિ અદ્યોત જો, અમકત
ઠોરહી ઠોર. ૧ ૪ બાષા. * ખીજ દેશની કવિતારૂપી સ્ત્રીઓ.

ધેરી તેને ફંદ નાંખી ગરવમાં ગાળેછે;
 ફંદયુક્ત મૃગીને એ મુક્ત કરે યુક્ત થકી,
 જગતમાં કો ફક્ત એવો માધુર્ય આળેછે ?? ૯૪

સુકવિતા રૂપી ચંદ્ર ને કુકવિ રૂપી રાહુ.
 ગુજરાતી ગિરા રૂપી ગમન મંડળ વિષે,
 સુકવિતા રૂપી સારો શશી શાભાવંત છે;
 સુનિતીનું અજવાળું ફેલાવી આનંદ દેતો,
 આજ તેના અંતરમાં આપદા અત્યંત છે;
 કુકવિરૂપી જે રાહુ બાહુ બીડી પુંઠે પડ્યો,
 તેથી તેજહીન થઈ ચિંતાતુર ચંત છે;
 કાવ્યશયી કેરી વહારે, ધશીને રાહુ વિદારે,
 ખરી ખંતવાળો એવો કો મહંત સંત છે ?? ૯૫

કવિતા રૂપી મેના ને કુકવિરૂપી ખિલાડો.
 ગુજરાતી ગિરા રૂપી ગરવા પિંજર વાંધે,
 સુકવિતા રૂપી સારી સારિકા સુહાય છે;
 કુકવિ રૂપી *માંજર પડ્યા તેની પુંઠે પાપી,
 દેખતાં બીચારી ઘટ માંદા ગભરાય છે;
 સાધન ન નાસવાને એને કું બુલાખીરામ,
 સ્વાસને બેસાસ હવે લેતી તે જણાય છે;
 મુકાવો, બચાવો, કોઈ દયા દીલે લાવો, આવો,
 સુકવિતા રૂપી સારી મેના મરી જાયછે!! ૯૬

સુકવિતારૂપી સ્ત્રી—કુકવિરૂપી ક્ષય.
 સુકુમારી *સુવરણ દેહથી શોભીતી અષ્ટ,
 જનને રિઝાવતી હતી જીવાની જંગમાં;
 એ કવિતા કામનીને રગે રગે વ્યાખ્યો રોગ,
 *ક્ષય તણી ક્ષીણતાથી ફરે પડ્યો રંગમાં;

* ખિલાડો.

૧ સારા શબ્દે કરી યુક્ત અથવા સોનાના દેહ જેવી પ્રભાવાળી.

૨ કુકવિ રૂપી ક્ષય રોગની ક્ષીણતા લાગુ થવાથી.

૧રક્ત વહીને તમામ, હવે તો બની અશક્ત,
ફક્ત રહ્યોછે હવે શ્વાસ એના અંગમાં;
નારખીને નાડી, કષ્ટ કા'ડીને ઉઠાડિ આપે,
એવો ધનવંતરી છે આજ કોઈ ઢંગમાં ?! ૬૭

કુકવિ રૂપી સર્પ.

કળાવાળી કમનીય કવિતા રૂપી કુમારી,
ગુરુજર વાણી રૂપી બાગમાં વિચરતાં;
અંગ નવરંગ બેઠી પાછળથી કેડે પડ્યો,
કુકવિ અનુજગ ડર્યો કાળજમાં ફરતાં;
વિરૂપા જિયારી થઈ, બહુજ જિમારી થઈ,
ખુશીની ખુશારી થઈ, મુંઝાય છે મરતાં;
ઝેરને ઉતારે કોઈ, શરીર સુધારે કોઈ,
વાદીય એઠે બહારે કોઈ, અરે કાંઈ કરતાં !! ૬૮

કુકવિ રૂપી પવન.

ઝગમગ જ્યોતીમય સુકવિતા રૂપી દીપ,
તે પ્રકાશતો હતો સુપાત્રમાં પ્રકાશથી;
ગૂણુ^૧ અને સ્નેહ^૨ થકી શાભા આપતો તો સદા,
અંધકાર દૂર કરતો હતો ઉગ્નસથી;
રક્ષકારે જ્ઞાનસનો કાચ હવે બાગી પડ્યો,
કુકવિ રૂપી પવન મંડ્યો ચારે પાસથી;
અરે સ્નેહ ધારો તેના કાચને સુધારો કોઈ,
ગૂલ થશે કાવ્ય દીપ ગુર્જર અવાસથી. ૬૯

૧ તેનું માર્ધવ્યતા રૂપી રક્ત. ૨ સુકવિ રૂપી ધનવંતરી. ૩ સર્પ.
૪ કેટલાક સર્પ એવા ઝેરી હોય છે કે કરડ્યા પછી શરીરની કાંતિ
બદલી જાય છે. તેજ પ્રમાણે કવિતાને થયું છે.
૫ બાહ્યરે અથવા વિવાદ કરી શકે એવા વક્તા.
૬ કોડીયામાં અથવા સુપાત્ર મનુષ્યના હૃદયમાં. ૭ સદ્ગુણ
અથવા દીવેટ. ૮ આકાશ વાળો પદાર્થ અથવા પ્રીતિ.

કવિતા પ્રત્યે ઉક્તિ.

જે કવિતા લલિત લખાતી હતી લાખની તું,
 રૂડી એ કવિતા આજ કેમ બની રાખની?
 જે કવિતા આર્ય વૃત્ત આંખની *કનક હતી,
 એ કવિતા કેમ ગણતીમાં નથી કાખની;
 જે કવિતા દ્રાખની મીઠાશ આપતી અધીક,
 બની એ કવિતા કેમ આજ બદસાખની;
 પાંખની પ્રતાપી, જરા ઝાંખની છુલાખી સામુ,
 અભિલાખની તું તારી વાત ભુંડી બાખની. ૧૦૦
 અરે એ કવિતા તારી કેમ થૈ કંગાળ સ્થિતિ,
 અંગ તારો રંગ અરે શી રોતે ઉડી ગયો;
 સકુમાર દેહ તારો સરસ શાભીતો હતો,
 બળતરાના સમુદ્ર માંહ્ય શેં છુડી ગયો?
 ગાલ પર ગૌરવની લાક્ષી જે લલિત હતી,
 ભવ્યતાનો ભાર તારો ભારે ક્યાં ભુંડી ગયો?
 સૌભાગ્યનો શણગાર શે.ભીતો હતો જે સારો,
 મળ્યો કોણુ દુષ્ટ એવો મૂળથી મુંડી ગયો!!! ૧૦૧

કવિતા ઉક્તિ કવિ પ્રત્યે.

કવિતા કહેછે મારી કિમ્મત કમી થૈ તેનું,
 દારણ કવીશ કહું નજરે નિહાળિયું;
 અમલનું^૩ માપ હતું અમલદારોની આગે,
 આદ્યું હાથ બિખારીએ નામ પડ્યું કાળીયું;
 બ્યોતિષીનો ઘટ્યો કાર, શોધાણો ન લેશ સાર,
 બ્યાહરે કોડે ગરોડે બેશીપાણું ઝાલીયું;
 મૂળને છુલાખી તેમ ઝાલી રાખી મૂરખોએ,
 હળવી કરી મને સુ ગાત્ર માંડે ગાળીયું. ૧૦૨

*કિકી. ૧ સુંદરતાનો. ૨ એવો કુકવી રૂપી કયો હલ્લમ
 મુંડી ગયો. ૩ અફીણનું.

કવિતા ઉપર અયોગ્ય ટિકા કરનાર તથા

ઈતર નઠારા લેખકો વિષે.

કવિતાના કથનનું હારદ બિચારવું જો,
એતો નથી આપ તણે બોટી જ્યો લાડવો;
રસ અલંકાર તણી રીત ભાત જાણવી જો,
કળા વીણુ એતો કાંઈ કાંદો નથી કા'ડવો;
કવિતાને કસી કસી કરવી કિમ્મત જોહ,
મિથ્યા નથી બાળકોની બાજીનો એ માંડવો;
જાણનાર જાણે ને અંદેશો ઉર આણે અન્ય,
એમને બુઝાખી ભેદ કે રિતે બતાડવો. ૧૦૩

ગણના શકે ન કરી ગરવા સુ ગ્રંથ તણી,
જોમ તેમ જીભડીથી જલ્પવાનું જોર છે;
દૈવત ન નીજ મહીં અન્યનું દૈવત દેખી,
દીલમાં દહન થાય દુષ્ટ એવો દોર છે;
સારી સારી શોભા તેને ધારી ધારીને છુપાવે,
છટા છિદ્રવાળી છતી કરવા ચકોર છે;
ટીકટીક કરે ટેક ટાળીને અટક્યાજો,
ટીકાકાર નહીં એ બુઝાખી ટીકાખોર છે. ૧૦૪

એક બાજુ નાટક લખીને ન્યાલ થાય કોઈ,
ત્યારે બીજી વારતા રચી કુતાર્થ થાય છે;
કોઈ જ્યારે ભાગ્યો તુટ્યો ત્રોટકનો તાલ રચે,
પ્રબંધ નિબંધ રચી કોઈ મકલાય છે;
વર્તમાન કોઢે કોઈ વિબુધનો વેથ રચી,
તો બીજાનું બાજુએ ગોપાનિયું રૈ' જાય છે;
એમ ગ્રંથ અને ગ્રંથકારની બુઝાખીરામ,
અથડાઅથડી આ સમે અનેક થાય છે. ૧૦૫

ભવાયા પ્રત્યે ઉક્તી.

અરેઓ ભવાયા તમે ભવાઈ કરો છો પણ,

વશી નથી તેહ મધ્યે વિશેષ નવાઈ તો;
 અન્ય જન તણા તમે આદરો છો સ્વાંગ રૂડા,
 એજા ને ટીકાયી ખૂબ કરી ચતુરાઈ તો;
 ખુશી એમાં આવે શી ખરેખરી બુલાખીરામ,
 આગળની ચાલી આવી ગાઓ છો નવાઈ તો;
 અફલની, ઉદ્ધતૈની, વિવેકની, વિચારની,
 બાળોને ભવૈઆ ભલી અમારી ભવાઈ તો!! ૧૦૬

આર્ય દેશ માંહ આજ અસાનની આંધી ચઢી,
 બર્થ પંડિતાઈ તણો વાયુ ધણો વાયછે;
 નિરમાલ્ય પત્ર પત્રિકાનો પરજન્ય થાય,
 અહંપદ રૂપી એમાં વીજળી સુહાય છે;
 અનિતિનો કીચડ ધણો થયો બુલાખીરામ,
 સાન તણો સૂર્ય તમ નભમાં છુપાયછે;
 મુરખ રૂપી મધુર, વિષઈ રૂપી દારુર,
 આજ તો અવાજ કરી ખુશી ખૂબ થાયછે. ૧૦૭

પંડીતજી પુસ્તકનાં બે ચારેક પાન ભરે,
 લમણે મુકીને હાથ બેસે લુખા થઈને;
 આવવા તરંગ જોડા, માજમ કે ભાંગ ખાય,
 તોય પણ આવતા નથી વિચાર ભાઈને;
 ગડગડ તણો તારે કાઢીને ગમાર વાંક.
 ભરાય પછી અધારી ઓરડીમાં જઈને;
 તારે પણ તાલ જ્યારે આવતો નથી બુલાખી,
 બીજાં બહુ કાઢે પ્હાનાં ઘડી ઘડી રહીને. ૧૦૮
 કોશ રચવો જો હોય તોય કહે માફ કામ,
 નાટકમાં નીપૂણતા નીજની બતાવેછે;
 વારતાને વચનીકા બ્યાખ્યાનમાં વાદ રચે,
 વૈદકને કાયદાના બિદ સમજાવેછે;

શાસ્ત્ર તણો શાધી મત આગળ સવારી કરે,
ધર્મ તણા મર્મ મધ્યે માંથુ તો ધુમાવેછે;
કહેછે બુઝાખીરામ સાંબળે સાહેબ તમે,
પોપટ પંડીત બડો રોક તો બળવે છે. ૧૦૯

નઠારા કવિ વિષે આગિયા પ્રત્યે અન્યોકતી.
અમક અમક કરી અદ્ધર હવામાં ઉડી,
આગિયો ઇંદુને કહે આવી જા મેદાનમાં;
ચાંદાવાળા ચાંદા નરતન વીણ માદા યોગ્ય,
માતી તને *મા" વદે છે માનવી સૌ માનમાં;
ઊંચો ઊંચો આભલામાં ડરી હવે જાય છે ક્યાં,
તનમન કરી બેઠો તેજતણા તાનમાં;
ઇંદુ કહે ચાર ચાર માસની સજ્જર ધાર,
ગૂમ થયો આગિયો અભાગિયો ગુમાનમાં. ૧૧૦
ગંગામાં જઈને ગરધવ કદી સ્નાન કરે,
ગરધવતણી કોઈ કાળે કેમ ગાય થાય ?
કાગડાને ચારગણો સાબુ ચોળી નવરાવે,
જતન કર્યાથી હંસ જેવો ન જરાય થાય ?
લસણને લાખપટ કરતુરી ના આપો કદી,
લસણની કરતુરી તે કેવી રીતે ક્યાંય થાય ?
કુકવિયો કવિ જેવાં કુતર્ક અસંખ્ય કરે,
હાય હાય કેવી રીતે એ તે કવિ રાય થાય. ૧૧૧
પરાણે પરાણે કોઈ ઔશધના યોગવડે,
રોગીજીને રસોઈ જે પચા તે ન પચા છે;
અંગમાં અશક્તતા રહી અને અપંગ રહે,
બળી ભુંદગાની એહ બચા તે ન બચા છે;
કરીને કપટ ચિત્ત મીત્રનું ચપટ ચહે,

*તું ચાંદાં (કલંક)વાળો છતાં પુષ્પત્ર વગરનો સ્ત્રી જેવો નિર-
માલ્ય જાણી તને "મા" કહે છે. ચંદ્રની સાથે મા આવે છે માટે.

એત્રી માંઠી મીત્રતા તે મચી તે ન મચી છે;
 કહે છે બુલાખીરામ સાંભળી કંટાળો આપે,
 કવિતા કનિષ્ઠ એવી રચી તે ન રચી છે. ૧૧૨
 આપો કવિરાજ કોઈ આનંદ ધરીને કહે,
 એટલામાં ઊંચે ચઢી બેસે છે આકાશમાં;
 કવિને કવિતા શું છે ? તેનો નવ ક્યાસ હોય!
 ખરી ખુબી જાણવાની ખંત ક્યાંથી ખાસમાં;
 પૂરતીની સરતી તે સ્વપ્ને ન નિહાળી હોય,
 અપુરણ છેક અનુભવના અભ્યાસમાં;
 કવિરાજ એને કહું કેમ હું બુલાખીરામ,
 લાજે મારો આર્ય દેશ પંડિતના પાસમાં. ૧૧૩

સુકવિતા ઉપર અનાદરનું કારણ.

દાઝેલો ને દુધ થકી તે ટુંકી પીએછે હાથ,
 વાઘથી બંનેલો બકરી થકી બીંહે અતી;
 ડગથી ડગાયો તે સજ્જનથી ડગીને ચાલે,
 અગ્નિથી ડરેલો વળી ડરે આગીયા વતી;
 અહીથી પામલો ત્રાસ અળશીયા થકી ડરે,
 ભુતથી પામલો ભય ૧છાયાથી ડરે છતી;
 કુકવિની કવિતાથી કંટાળેલો કેવળ ને,
 કંટાળે છે કાળજમાં જોઈ સુકવી કૃતી. ૧૧૪
 જેમ કોઈ લીલા વન અંદર લાગેછે લહાય,
 તારે બીજાં સુકાં વૃક્ષ તેહ બરમ થાય છે;
 દુર્જનની સોખનમાં અજાણે કસાય કોઈ,
 સજ્જન જો હોય તેહ પણ સપડાય છે;
 જાંત્ર સાથે તાજવામાં તોલ મધ્યે ભૂંગ આવ્યો,
 મુરખના મમતમાં તેહ મરી જાય છે;
 કુકવિના બેગો કાર, સુકવિનો બાગ્યો સાર,

મનમાં બુજાખીરામ એ થકી મુંઝાય છે. ૧૧૫
 કુવામાં જે નીર હોય, આવે તે હવાડા માંહી,
 દેશમાં જે હોય તેહ આવે છે ફુકાનમાં;
 પેટમાં જે હોય તેહ આવે નીજ પગ માંહી,
 હૈએ હોય તેહ ઠરે મૂખના મકાનમાં;
 વૃક્ષમાં જે હોય તેહ આવે ફળ તણી માંહી,
 તે આવે ક્યારાની માંહી હોય જે ઉદ્યાનમાં;
 કહેછે બુજાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે,
 મરતકનું માપ આવે પુરતકના પાનમાં!! ૧૧૬

નહારા ગ્રંથકારને ઉત્તેજન વિષે.

વિદ્મજ્જન સમજતને ઉત્તેજન આજ નથી,
 ઉત્તેજન આજ છે વિપર્ધ ગ્રંથકારને;
 સુનિતિના ગ્રંથપર પ્રીતી કોઈ નહી કરે,
 હથી કહાડે સુકવિના સુંદર વિચારને;
 ઉઘાડો ગ્રંથગાર રસ જેથી મરજનદ મટે,
 એવાં એવાં વાંચી કાવ્ય વધારે વિકારને;
 કહેછે બુજાખીરામ સાંભળો સાહેબ તમે,
 દિમિ શાન્તી આવે લેશ દેશના દેદારને. ૧૧૭

ગાંડા તણી ગોદમાં ઉપાડવા કુમાર આપ્યો,
 કહેછે બુજાખી તે ઉપાડશે કે પાડશે;
 નિંદ્રા સાથે નાથને ઘોળીને પલિ ઝેર પાય,
 પોતાના પતીને તે પોરાડશે કે રાંડશે;
 લેણદાર જાય લેવા નેણ *વક્ર કરી વેણ,
 કાઢે દેણદાર તે પતાડશે કે પતાડશે;
 કુષ્ટ ગ્રંથકારને દે ઉત્તેજન આદરથી,
 સુનિતિનું વૃક્ષ તે ઉગાડશે કે રગાડશે? ૧૧૮

કવિતા આખત શું ઉપાધ લેવા તે વિષે.

દેશ મધ્યે દક્ષને તો કુષણ દેવાને એકા,

* વાંકાં. ૧ મારશે. ૨ દાટશે.

રટો હસતીમાં એને કેમ હવે રાખવા;
 કવિતા સુ કવિએનો કુંટાળો કરાવ્યો ભારે,
 ઝહિરમાં કેમ રે'મ દ્રષ્ટીએથી ઝાંખવા!
 દરિદ્રતા તણો બોળે દેશપર દાખવાને,
 ચતુરાષ્ટ્ર વિના આવ્યા કાવ્ય રસ આખવા,
 કહે છે જુલાખીરામ *કોવીદનું એજ કામ,
 કરી નીરમૂળ એના મૂળ કાપી નાંખવા. ૧૧૯
 વકીલને વૈદ્યતણી ને રીતે પરિક્ષા થાય,
 પરિક્ષક કમીટી કવિની એવી સ્થાપવી;
 સાહિત્યના ગ્રંથકેરી કુશળતા કેળવીને,
 સ્વભાવિક શક્તિ પ્રશ્ન પુછી પુછી માપવી;
 તેમાં જેવા પાસ થાય તેમને જુલાખીરામ,
 સુકવિની સનંદ આનંદ ધરી આપવી;
 એ કવિને આશ્રય આપીને પછીથી પ્રજાએ,
 કરીને મદદ કોટી કુંગાલતા કાપવી. ૧૨૦
 વરસાદને વિલોકી જળેછે જવાસો જેમ,
 સુરજને જોઈ જેમ ધુડતો ગરી જશે;
 ગરડને દેખી નાગ સીંહને દેખી શિયાળ,
 મંજર વિલોકી જેમ મુપક મરી જશે;
 દીપકને દેખી તમ, ભાળાને ભાળીને ભુત,
 અગ્નિ આંચ જોઈ જેમ શીત ઉતરી જશે;
 સ્વભાવિક કવિને વિલોકીને પાઠી કવિએ,
 કળા કરમાઈ આપોઆપ ને ઠરી જશે!! ૧૨૧

ગ્રંથ પ્રયોજન કવિ હેતુ.

આજ કાલ કવિતાની સ્થિતિ ને કુંગાલ થઈ,
 કારણ વિચારવાથી કાળજી કપાયું છે;
 કવિતાની પૂર્વ-સ્થિતિ, પ્રીતિ પ્રભજન તણી,

અને આજની વિલોકી દેખી ન ખમાયું છે;
 એમો હેતુ અતિસે અસાર સહુ એવો દાંઠો,
 બળતરા લીધે કાંક વધતું બોલાયુંછે;
 ખરી વાત ને જણાવી, મિત્રોને માંડુ મનાવી,
 ચિત્ત ચહી હીત કટુ ઔપધ આ પાયું છે. ૧૨૨
 કવિતાને સુ કવિની દેશમાં કદર થાય,
 પાછી એ કવિતા આવે પ્રથમના પદમાં;
 અભ્યાસી ઉમેદવાર આગળ શિખીને આવે,
 મચે નહીં મમતને મૂરજેના મદમાં;
 અદાતાનાં અંતરમાં રસની અરર થાય,
 કમી થાય કાંય પણ કૃપણના કદમાં;
 અંતરે વિશેષ બેશ ઉદ્દેશ બુલાખી ધરી,
 કલેશ લીધે દેશ હિત દાખ્યું છે દરદમાં. ૧૨૩
 અભિમાન ધારીને ઉચારી આ કવિતા નથી,
 ભારી કવિ પદ લેવા દાવો નથી કરતો;
 નથી જાણતો કવિત રીત રસ અહંકાર,
 હુંય પણ સરખની હારમાં હું નરતો;
 હજુ હું ઉમેદવાર કવિયોની કંપનીનો,
 પ્યાર કે કાં ખાર ધરો પણ અનુચર તો;
 પંડીત પ્રસાદ સ્વાદ પામવા ન યોગ્ય લેશ,
 વદવા વિવાદ ક્યાંથી યોગ્ય તલભરે તો. ૧૨૪
 વગોવાઈ વાણો દેવીની સુતા કવિતા બહુ.
 ચરચા રચાવા ચાર ચાહ ચીત ધારી છે;
 કવિતાના વિતકનું કવિત *શતક રચી,

* આ ચર્ચા બદલ પ્રથમ મેં શતક રચ્યું હતું. પાછળથી પૂરવણી દાખલ આશરે ત્રીશ્વિક કવિત રચાએલાં તે વિશેષમાં દાખલ કર્યા છે. આ બાબત હજુ મારી જે કાંઈ લાગણી અને વિચારો છે તે અપૂર્ણ છે. પ્રજ્ઞ રચશે તો આ વિષયને છટો પુસ્તકરૂપે પ્રસાદ કરતી વખતે ધણા ધણા પ્રમાણ સાથે મારી વિચારો હું જાહેરમાં મૂકીશ.

આ તકે પ્રત્યેક કૌતકેથી ઠોક મારીછે;
 પ્રાચીન નવી ન કવિતા કવિ ને દાની તણી,
 જો ન મનમાની વાત એ આની ચિતારીછી
 વાંચી જોતાં વિગતેથી પંડિત પ્રસન્ન થશે,
 કુકવિના કાળજમાં કેવળ કટારી છે. ૧૨૫
 કામનાઓ કૂચ અને કેશ યુક્ત છે અપાર,
 કુંભ સ્થળ દંત વાળા કરિ હારોહાર છે;
 દેશવાળી અને જાંચી કોટના ઘણાક હય,
 નિલક ને માળ વાળા ભક્ત ઠારોઠાર છે;
 તોરા તથા રંગ વાળી પાઘડીઓ ઘણી તેમ,
 ગદ્ય પદ્યવાળા લેખકો તો દ્વારોદ્વાર છે;
 નવલ્લ નિપૂણ નિરખીને નેક કરે ન્યાય,
 એ થકી જુલાખીરામ ખુશી બારોબાર છે. ૧૨૬

*શ્લેષાર્થ.

સત્ય શીળધારી સુખાહું સેવુંછું સ્નેહ ધરી,
 જેહ ચિતપાવન ઉચિત જો જણાય છે;
 પ્રીતિ પુણ્ય પંથ પર અનિતિ ધરી ન હરે,
 અધિક આ દેશમુખ સુંદર સુદાય છે;
 જે દાહ કલંકને ગોપાળ ગુણ રાગી વળિ,
 રંક સીત હર પીડ લાયક લખાયછે;
 વિજય વિરામ, નામ નિર્મળ જુલાખીરામ,
 રામચંદ્ર રટીને અધીક હરખાય છે. ૧૨૭
 ગુણસ ગોપાળ હરી દેશમુખ તણા સુત,

૧ આધુનિક કવિતા અને ગદ્યના ગ્રંથો લખનાર ગ્રહસ્થો.

૨ એ પદ શ્લેષ છે.

૩ આ કવિત સમગ્રવા માટે તેમાંના બધાં અર્થ સૂચક શબ્દો મોટા અક્ષરેથી મૂક્યા છે. તે વિચાર કરતાં સમગ્રાય એવા છે તેથી ટીપ આપી નથી.

રામચંદ્ર યોગ્ય રામભાઉ રસ રાગીછે;
કવિતાના કોડીલાને કોડીલા મુકળા ફેરા,
જગતમાં સુજસની જ્યાત જેની જાગીછે;
અધિકાર અધિક છતાં ન અભિમાન ઉર,
સત્ય શીળ ધારી સારો સાહેબ સોહાગી છે;
રૂઢ્ય રિઝાવવાને કાવ્યરસથી બુલાખી,
ચરચા પઢાવી ચાર ભીતિ વાર ભાગી છે. ૧૨૮

રૂઢી *બુદ્ધિ સંવાદ.

મંગળાચરણ—ગીતિ.

શારદ નારદ ભગની, નરદ દરદ હર વરદ ખિરદ ધારી;
પદ્મિરદ ગતી મૃદુ વદની, પદિકાર્ક્ષર પાડુકાનંદકારી. ૧

દોહરા.

શ્રવણ સુતાને ભાવથી, વંદી વારંવાર;
રાઢ્ય બુદ્ધિને રૂઢિની, નવિન રચું નિરધાર. ૨
નમન નિરંજનને કરે, ભયભંજન ભગવાન;
મનરંજન આપો મતી, ગંજન અરિ ગણુ માન. ૩
આજે આ ગુજરાતમાં, હિંદૂમાં ધરિ હેત;

* ઘણા પ્રસંગે સારી વસ્તુનો નાશ થાય છે, તે પુનઃ પ્રયત્ન કર્યાછતાં પ્રાપ્ત થતી નથી. એજ પ્રમાણે આ વિષયને માટે થયું છે; તેની બે પ્રતો એકાએક ગૂંમ થઈ છે, અને પ્રયત્ન કર્યાછતાં જડતી નથી, તેથી ભાગાવુટા ટિપ્પણ ઉપરથી અને યાદદાસ્તની સાક્ષતા ઉપરથી આ વિષયની પુનઃ નોંધ કરી છે.

જે જુરસાથી જે રસમાં એક વખત વિષય લખાય છે. તેવો વિષય દરેકજ વખતે લખાતો નથી તોપણ મૂળ વિષયની ખુશીનો ભાસ આપવા મેં બનતી કોશીશ કરી છે.

૧ હસ્તી. ૨ હીરાં જેવી આંખો. ૩ કુથ-સમુહ.

- રાજ્ય ચલાવે છે રહી, વીણ વિચાર્યે વેત^૧. ૪
 તે રહીને તોડવા, બાધક રચું વિવાદ;
 સજ્જન મન રંજન થશે, સુણતાં કવિતા સ્વાદ. ૫
 પૂર્વે હજારે વરસ પર, હતું બુદ્ધિનું રાજ્ય;
 હતી દાસિ તેની રહી, કરતી અનુસરિ કાજ. ૬
 બળેથી મરજી બુદ્ધિથી, બુદ્ધિની બહુ વીધ;
 રહી હસ્તક કેટલું, કામ બુદ્ધિએ દીધ. ૭
 પણ બુદ્ધિ પછી પરવરી, જાત્રા કરવા કાજ;
 રહીને વિશ્વાસથી, સોંપી દીધું રાજ. ૮
 રદ્ય કંઈ રહીતણું, થઈ ગઈ નજરે નઠોર;
 દેવ થઈ દાનત બુરી, તનમાં વાપ્યો તોર. ૯
 તેણે ધાર્યું તન વિષે, હવે માહરું રાજ્ય;
 થાય કદી તો ઠીક પડે, સીઝે સરવે કાજ. ૧૦
 કહ્યું બુદ્ધિ કેઈ સકળ, કોરે મૂકી એક;
 આપંમતીને અનુસરી, છકમાં ચાલી છેક. ૧૧
 પોતાતણી પ્રજા ઉપર, ઘણી કરી સખતાઈ;
 દિન દિન દેવા લાગિ દુઃખ, માને ભક્ત મુંઝાઈ. ૧૨
 મતિથી રિયતી જોયા વિગર, તમામ પર કરી તોર;
 હુકમ ચલાવી વીણ હદ, જણાવિયું નિજ જોર. ૧૩
 ભક્ત ભુંડા હાથે ધયા, જાણ્યું બુદ્ધિબાહ;
 પ્રદેશથી પંડે તરત, આવિ અચાનક ધાઈ. ૧૪
 કપટ તેનું સહુ કેળવી, ગૂંથી ગુપચુપ ગ્રંથ;
 અટકાવ્યા આનંદથી, કૈંક રહીના પંથ. ૧૫
 કાળ કેટલા વિતતાં, એતી રહી આંત;
 બુરું કાર્ય આ બુદ્ધિએ, વશી કંઈ વિપરીત. ૧૬
 કાંઈ કૂટ મુજ મત મહી, કરિ એણે કરિ ક્રોધ;
 વિસ્તારે તે બહાલથી, સકળ કંઈ હું શોધ. ૧૭

બુદ્ધિએ સ્થાને લગાડેલું નુકશાન.

સવૈયા.

- વિચારવા રહી ઉર લાગી, બુદ્ધિએ શા કેર કર્યો;
 ઘોડી મૂદતમાં એનાથી, મત મુજ ભક્ત તણાજ કર્યો;
 એણે આણુ હવે અવનીમાં, કુંક માહરી અટકાવી;
 રાજ્ય પડવવા રંડા મહારું, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ? ૧૮
- શાક બટાકા કેરું શરમાં, ખાવા હું નહોતી હતી;
 એમ પ્રજા આધીન મારા, કળજા અંદર સરવે રે'તી;
 ફરાળ કરવા કુંદ કરીને, એણે એ ચીજ ફેલાવી;
 રાજ્ય પડવવા રંડા મહારું, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ? ૧૯
- દાક્તર કેરી દવા સ્વપ્નમાં, પીવા નવ હતી પ્રીતિ;
 અવલોકે તો આંખ થકી, આનંદ ધરીને શી રીતે; ?
 ભટ કરાવ્યા ભક્ત સકળ મુજ, દવા કુષ્ટ તે પિવરાવી;
 રાજ્ય પડવવા રંડા મહારું, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ૨૦
- પ્રથમ અરે બળિયા બાળકને, કદી કાઢવા નવ હતી;
 એમ પ્રજા આધીન મહારા, કળજા અંદર સરવે રે'તી;
 ફરાળ કરવા કુંદ કરીને, એણે એ ચીજ ફેલાવી;
 રાજ્ય પડવવા રંડા મહારું, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ૨૧
- ઊંચ પદવિયે નર નીચાને, મઢવા નવ હતી ક્યારે;
 મારતરે ઘાંચી મોચી બળિયા, એ બુદ્ધિને આધારે;
 સભા માંહ સંચરતા દા'ડી, પંડે સાનજ પરખાવી;
 રાજ્ય પડવવા રંડા મહારું, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ૨૨
- આગળ બ્રાહ્મણ પુત્ર કરતા તો, ખચાવ તેનો હું કરતી;
 ધર્મશાસ્ત્રની ઢાલ ધરીને, હરકત તેની સહુ હરતી;
 એ આત્મા બુદ્ધિ આવી કે, ફરિને મહારી નવ ફાવી;
 રાજ્ય પડવવા રંડા મહારું, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ૨૩
- કરતી સતિયો અસલ અતીસે, ત્રાસ જગતમાં ઉપજાવી;
 એ પણ એણે આનંદથી અટકાવી હરકત લાવી;

મુડકાઓની મેદની મધ્યે, વિશેષ વસ્તી વેરાવી; ;
રાજ્ય પડવવા રંડા મહાર્, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ૨૪

બાળલગ્ન કરતી હું કોડે, ખેડીમાં બાળક નાંખી;
તેપણુ ધારો તદ્દન તોડવા, ઝેર દંષ્ટિ એણે દાખી;
પંડે પાખંડ પ્રૌઢ કરિને, સભા નિષેધક પ્રગટાવી;
રાજ્ય પડવવા રંડા મહાર્, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ૨૫

વિધવા વિવાહ ક્યાંય કદાપી, કરવા નવ દેતી કોડે;
તેપણુ ચાલ ચલવવા માંડ્યો, તેણે તો ઘેડે ઘેડે;
છે એના મનમાં રૂઢીનું, રાજ્ય લપ્પશ હું છીનાવી;
રાજ્ય પડવવા રંડા મહાર્, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ૨૬

વાડવ વીગર મુજ આસાથી, શાસ્ત્ર ન કોય શકે વાંચી;
તે તેના પરતાપ થકી વાંચે, ગોલા મોચી ધાંચી;
ધોખો નવ પોચાડે તેને, કોય ધર્મગુરુ ધમકાવી;
રાજ્ય પડવવા રંડા મહાર્, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ૨૭

વરધોડો કુંવાળંદ કેરો, ચડતો અટકાવતિ આપે;
એને પણ છૂટી આપીછે, આ રાંડે બુદ્ધિ પાપે;
સૌને સરખા ગણવા કાળે, રનેહે કહેછે સમજાવી;
રાજ્ય પડવવા રંડા મહાર્, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ૨૮

મુજ આસાથી મહારાજેની, આસામાં માનવિ રે'તા;
કરતા કબુલ શુભા શુભ સરવે, જે “શ્રી” મુખ મહેડે કહેતા;

(હાલ) ધિકારેછે ધાક તજીને, દોષ તેમના દરશાવી;

રાજ્ય પડવવા રંડા મહાર્, આ બુદ્ધિ ક્યાંથી આવી. ૨૯
અરે બુરિ બુદ્ધિઓ તાર, નફિ સત્યાનાથ જાગે;
ભુંડું ઇચ્છે તું મારું તો, દુઃખ બયોભવ ભોગવજે;
નાખિ નિસાસા એમ બુલાખી, રૂઢી તો રડવા લાગી;
બુદ્ધિ સાથે લડવાને, જુકિત તેના મનમાં જાગી. ૩૦

દોહરા.

રોમ રોમ બાપી રહ્યો, રૂઢીને મન રોષ;
બાથ બરવવા બુદ્ધિથી, હૈએ આણીહાંચ. ૩૧

- કનક પાત્રને કૂટવા, પળે કાચનું પાત્ર;
નડતર કશું ન નીપજે, પિડાય પંડે માત્ર. ૩૨
- મુહૂર્ત લઈ મન માનવું, સંચરિ મતિ મંદિર;
રાતાં ચક્ષુ રોપથી, તિવ્ર જાણિયે તીર. ૩૩
- જાણે ભૂખી જક્ષણી, ખાવા કોઈને ધાય;
કે શું કોપી કાળિકા, એવી ઉઘ જણાય. ૩૪
- જટિયાં ઝાઝાં ફરફરે, મહાક્રોધ મોઝાર;
કુષ્ટા કરતી દંતિયાં, દોડી મતિ દરબાર. ૩૫
- ગણતી વિણ ગાળો તણો, વરસાવ્યો વરસાદ;
બકવા લાગી બહુ વિષે, મૂકીને મરજાદ. ૩૬
- ઝેર રાંડ મુજ બક્તપર, હક શોષે તુજ હાલ;
ભરમાવી ભારે કરે, ધરી વહેમની જાળ. ૩૭
- પંડે જાણે પારકું, લેજા લૂંટને રાજ;
પણ તે બનવાનું નથી, અરે જાણજે આજ. ૩૮

ભુજંગી છંદ.

મુણી રોષ રહી તણો બુદ્ધિ બાઈ, બહુ પામવા લાગિ પંડે નવાઈ;
મુણી બોલવું તેહનું ગાંડું ઘેલું, પળે તેહનું આવિયું ખૂબ પ્હેલું. ૩૯

કશે બોલ પંડે નહી બુદ્ધિ બોલી, ત્યાં તે તણો તોલતો તુચ્છ તોળી;
પડી ધીમિ પંડે જરા રહિ જ્યારે, વદી વહાલઆણી પછી બુદ્ધિ ત્યારે. ૪૦

ભોતીદામ છંદ.

બની ક્યમ આકળિ ઓ રહિ બહેન, ચિતે ન પડે તુજને ક્યમ એન;
કહે પ્રગલ્ભો ક્યમ હું પર પ્રેમ, પધારિ કહે ક્યમ તું ધરિ રે'મ. ૪૧

સહુ સમજી મનતો તુજ મર્મ, શરીર વિષે તુજને નયિ શર્મ;
ગઈ હતિ હું કરવા શુભ જાત્ર, સુંપી તુજને વિશ્વાસયિ માત્ર. ૪૨

પચાવિ પડી સહુ માહરં રાજ્ય, પછી કરવા અતિ લાગી કુકાજ;
વિલાયત ઓન ધત્તાદિ વિદેશ, પ્રિતે કરિ આવિ ત્યાં હું પ્રવેશ. ૪૩

મને પડિ માલમ ત્યાં તુજ મુખ્ય, દિવે નર હિંદુ તણે દિલ દુઃખ;
પછી તહીંથી ઝટ આવિયું ધાઈ, દિઠો બહુ ઝેર અહીં તૂજ બાઈ. ૪૪

હવે ટકવા તુજને ન દઈશ, કૃતગ્રી પાણું કરિં ક્યાંય રહીશ? ૪૫

દોહરા.

રાજ્યનિતીની રીતિ જે, નિપજે નરતો દાસ;	
તરત સરતમાં રાજિને, નિરચુળ કરવો નાથ.	૪૬
રામે રાવણ મારવા, જ્યમ લીધોતો નેમ;	
હણવા તુજને હેતથી, તેમ ધર્યો મેં પ્રેમ.	૪૭
કોટવાળ કેરે ગણે, ચોર કરી અતુરાધ;	
પાય પસારે પ્રીતથી, તેવી તૂજ સંકાધ.	૪૮
હસિ રૂઢિ તે સુણી હેતથી, રોડ ક્યાંયિ તુજ રાજ;	
ગણે પડે ગાંડાધથી, લગિર ધરે નવ લાજ.	૪૯
પૂરાવો પાસે કથો, ખતાવ જો કદિ હોય;	
ત્રાહિત નર તરતીયથી, કરે ક્યાસ કદિ કોય.	૫૦
કોણ ગણે તુજને કહે, જો તું મહારં જોર;	
મૂજ પ્રજાપર કેટલો, દાખવું છું હું દોર.	૫૧

રુઢિના પુરાવાની રૂઝુવાત.

કવિત મનહર છંદ.

હાંડકાંને અડવામાં પાપ સમગ્રાવું પણ,	
હાડકાંની ખેડીયો હું હાયમાં પેહરાવું છું;	
નાસીકા સમાન મુખ્ય શરીરની શોભા જેહ,	
શારી નર નારી તણાં નાય હું ઘલાવું છું;	
મરે કોય માનવી તો મીજગ્યાની આપી મોટી,	
આનંદ ધરીને અતિ ઓચળવ કરાવું છું;	
હસી રૂઢી હેતે કહે જુદિને જુલાખીરામ,	
ચક્ષુથી જો કેવો ચર હુકમ ચલાવું છું.	૫૨
આડે દાડે બાંડે કોઈ ગાળો ઠેકતો પોચાડે,	
વિવા મધ્યે તેનો વરસાદ વરસાવું છું;	
રચી રમકડાં પેઠે માનવીએ મૂરતી જે,	
પંડે હાંસી કરી તેની પ્રતિમા પૂજાવું છું;	

પાખંડી ગુરૂઓ પતિવૃત્તમાં બંગાણ પાડે,
 પ્રિતે તોય તેમને પગે સદા પડાવુંછું;
 હસી રૂઢી હેતે કહે બુદ્ધિને બુલાખીરામ,
 ચક્ષુથી ને કેવો ચાર હુકમ ચલાવુંછું. ૫૩
 ઝેરી જીવ વેરી બની પ્રાણિયોના ને લે જીવ,
 તોય તેની વસ્તી માંહ વધારો કરાવુંછું;
 મિમંતની નાર શણગાર ધરે હજારનો,
 પણ પગરખાં પ્હેરતાં હું સપડાવુંછું;
 તાપ વરસાદ પડતાં ને હોય પંડપર,
 હાય મધ્યે છત્રી લેતાં નારીને હઠાવુંછું;
 હસી રૂઢી હેતે કહે બુદ્ધિને બુલાખીરામ,
 ચક્ષુથી ને કેવો ચાર હુકમ ચલાવુંછું. ૫૪
 હીંદુઓની નારીઓની બુદ્ધિ હું બનાવી મંદ,
 અધીક રાખીને અસ નગ્ન નવરાવુંછું;
 ઠામ તણું ઠામ નામ ધામમાં નહોય પણ,
 કરજ કરાવી શીર કારજ કરાવુંછું;
 સાસૂ ટૂંપી નાંખે વહૂને ગમે તો જ્હાલ ધરી,
 વારતો શરમથી હું વર અચકાવુંછું;
 હસી રૂઢી હેતે કહે બુદ્ધિને બુલાખીરામ,
 ચક્ષુથી ને કેવો ચાર હુકમ ચલાવુંછું. ૫૫
 બણવામાં બાળ સાચ પાઈ ભાગવા ન દેજી,
 વીવા મધ્યે વડા વરઘોડા હું ચડાવુંછું;
 અજીરણ પેટમાં ન હોય તોય ધર્મ જ્હાને,
 વરપમાં ધણા ઉપવાસ હું કરાવુંછું;
 મરી જતો હોય માનવી ને કોઈ તરશથી,
 દોષ દાખી કોથ પાણી પીતો ધમકાવુંછું;
 હસી રૂઢી હેતે કહે બુદ્ધિને બુલાખીરામ,
 ચક્ષુથી ને કેવો ચાર હુકમ ચલાવુંછું. ૫૬
 જૂગાર રમ્યાથી જન જાણે છે જહાન આખી,

દીન લગનને તેનો મ્હેમા દરશાવુંછું;
 અધમૂવા માણસને બીનામાં સુવાડી મ્હેમાં,
 નાખી જવ તલ તૂળસીને ગભરાવુંછું;
 વધવાને બિચાર હેતથી હોળી મોઝાર,
 ઠારોઠાર નરનારને હોળી ખેલાવુંછું;
 હસી રહી હેતે કહે બુદ્ધિને બુલાખીરામ,
 ચક્ષુથી જો કેવો ચાર હુકમ ચલાવુંછું. ૫૭
 વર મરવાને ઘર અંદર પડ્યો જો હોય,
 લાજથી મનોરથ હું ખેના અટકાવુંછું;
 કેદખાના માફક મના કરી દેશાટનની,
 ભક્ત માહરાને રોકી ઘરમાં રખાવુંછું;
 પાપ લાગે એવાં આપ બતાવી અમાપ બહાનાં,
 વહૂ વરે તણાં નામ લેવામાં ડરાવુંછું;
 હસી રહી હેતે કહે બુદ્ધિને બુલાખીરામ,
 ચક્ષુથી જો કેવો ચાર હુકમ ચલાવુંછું. ૫૮
 બાળકગ્ન થકી બહૂ વીધવા બને તે જાણું,
 છતાં જ્ઞાનપણમાંથી બાળને વરાવુંછું;
 ગુલામગિરીથી ગોરીએને છૂટવા ન દર્જ,
 મૂપકીના મર્ણુતુલ્ય માન હું અપાવુંછું;
 પવિત્ર થવાને માટે વિચિત્ર ઉપાય રચો.
 પંચગવ્ય ભક્ત માહરાને પીવરાવુંછું;
 હસી રહી હેતે કહે બુદ્ધિને બુલાખીરામ,
 ચક્ષુથી જો કેવો ચાર હુકમ ચલાવુંછું. ૫૯
 બાઈ બાપ બડવા સમાન બાળે બાવ થકી,
 ફટાણાં ફજેતીનાં વીવામાં ગવરાવુંછું;
 વિર્યને વધારનાર શુદ્ધ દૂધ ગાય તણું,
 લાખોમણ નીર માંસ બ્યર્થ પેવરાવુંછું;
 હોય કૂળવાન પણ નાદાન સમાન થઈ,
 તોય તેને ઝદ્દલઈ કન્યા હું અપાઈછું;

હસી રૂઢી હેતે કહે જુદિને જુલાખીરામ,
ચક્ષુથી ને કેવો ચાર હુકમ ચલાવુંછું. ૧૦
ઝાડ તણું ખીજ નેકે આખરે છે એક પણ,
ભક્તને ખતાવી ડાળાં બેદ હું ભુલાવુંછું;
રજસ્વળાવાળી રામા બની નથી રંચ તોય,
સંચ કરી પ્રપંચનો પતીને સુંપાવુંછું;
ભાગળની આગળ ન પગલું ભરવા દહીં,
જીના બાપદાદાઓના ચાલને બળાવુંછું;
હસી રૂઢી હેતે કહે જુદિને જુલાખીરામ,
ચક્ષુએ ને કેવો ચાર હુકમ ચલાવુંછું. ૧૧
રાત્રે દરપણુ નેતાં આપે અવતાર સ્ત્રિનો,
પાણીમાં નેવાથી મુખ દરિદ્ર અપાવુંછું;
વાયસ ને આંગણામાં આવીને ઉચાર કરે,
પ્રાગુણુ પ્રદેશી આવવાને વરતાવુંછું,
ધરપર બેશી ધૂડ ધણોક ને ઘોષ કરે,
પ્રાણુ સંકટની પીડ પ્રજાને ખતાવુંછું;
હસી રૂઢી હેતે કહે જુદિને જુલાખીરામ,
ચક્ષુથી ને કેવો ચાર હુકમ ચલાવુંછું. ૧૨

• ચોપાઈ.

નભે ન નકટા મહાજન મહીં, નાકાળાની શોભા કહીં;
તમ તુજ ભક્તનું મારી પાસ, નવ ચાલે ને યાય નિરાશ. ૧૩
મોટી મોટી માંડે વાન, તારા સહુ ભક્તો સાક્ષાત;
પણુ કારજ એકે નવ સરે, મિથ્યા માયુ કૂટી મરે. ૧૪

દોહરો.

મહિમા સાંભળી રૂઢિનો, બોલી જુદિ બાઈ;
અરે રૂઢિ તું એટલી, કેમ ગઈ મકલાઈ. ૧૫
કોણુ ગણે તુજને કહે, ને તું મહારે જોર;
પ્રકોપ ને પંડે કરે, તોડું તારો જુતોર. ૧૬

છપયવત્ત.

અગપતિ પાસે બાજ, હરણ મૃગપતિ સમીપે;
 તરણી પાસ તિમીર, સમિપ શશિ દીપ શું દીપે ?
 મેર સન્મુખ મૈડ, અણશિયુ અહિપતિ જોડે;
 મલ પાસે નિરમાલ્ય, પવન આગળ હય દોડે;
 સાગર આગળ નિર સર તણું, રોષ રાખિ ક્યાં લગિ શકે?
 બુદ્ધિ બળ આગળ રૂઢિ તું, પળ કેટલી કહે ટકે. ૬૭

ઉધોર છંદ.

બચરિ રૂઢિ તે મુણિ એમ, કાળ ખુટ્યો દિસે તુજ કેમ;
 બાણું તુજ નામ અહીંથી બાળ, કેવળ સૂણિ પ્રગટે કાળ. ૬૮
 બોલે તોતડો તુજ નામ, બુદ્ધિ બોલશે તે ઠામ;
 જો મુજ નામ રૂ'ડી જેમ, તનમાં ચાલ તેવી તેમ. ૬૯
 મૂંચ પડ્યાંજ તુજ પાખંડ, પૂનરલગનમાં કિધ દંડ;
 તોય તને ન આવી સાન, તનમાં બાઝવાને તાન. ૭૦
 મારો અમલ મેદનિ માંહ, કોઈ શકે ન લોપી ક્યાંહ;
 કૂટે છાતિ કોઈ મરિ જાય, તોડી હુકમ ન શકે ત્યાંહ. ૭૧
 બાધા આખડી અગણીત, રાખે હુકમ ધરિ મુજ ચિત્ત;
 સેવક તૂજનાં મુખ શામ, મેં “સુધરેલ” પાડ્યું નામ. ૭૨
 આખર એમની નહિ નામ, ધારે ખહાર કો ન બદામ;
 મુજવિણ બક્ત તુજ મરિ જાય, તો નવ સ્વર્ગમાં પેસાય. ૭૩
 જો કદિ અમલ ગ્રામ્યો તુજ, મર્દન સકળ ન થશે મૂજ;
 મહોટાં માહરાં જે મૂળ, નહિ ઉખડી શકે બિલકૂલ. ૭૪
 જીવતી લાજ કાઢિ જાય, ખાડો હોય મારગ માંહ;
 પડવાની નહી દરકાર, એવો મુજપર ઇતખાર. ૭૫
 રામા રજસ્વળા જવ નાય, એથી ક્યાંય નવ અડકાય;
 બાર્યા ભંગિયાનિ ગણાય, તોડી હુકમ ન શકે ત્યાંહ. ૭૬
 માંદૂ મનુષ્ય જો કોઈ થાય, માન મનાય મ્હાર ત્યાંહ;
 બાધે નજર તજી ઉપચાર, એવો મૂજપર ઇતખાર. ૭૭
 તર, પથ, પ્રાણધાંતક જીવ, પૂજવુંધું તેહ સદૈય;

ચાસે તાહરું શું નીર, મિથ્યા મૂક સોરબકોર.

૭૮

બુદ્ધિઉવાચ—દોહરા.

- બુદ્ધિ કહે બકવાદ તજ, બ્યર્થ વલોવે નીર;
છાર સૂર્યને છાંટતાં, સરવે પડે શરીર. ૭૯
- જે તુજ ભક્તે મુજ કહ્યું, કીધું નહી કબૂલ;
તો તેના મેં તન વિષે, સંપડાવિયું શૂળ. ૮૦
- ગાતી ગાણું ગોરમાં, કુષ્ટા દીઠી દૃષ્ટ;
ખો બુલાવિ મેં ખામુખાં, દંડ ભરાઓ રૂપષ્ટ. ૮૧
- ગીત ફટાણા ગાયવા, મેં જે કરી મનાઈ;
જો તોડે તુજ ભક્ત તો, દંડ કરાવું ધાઈ. ૮૨
- સેવક શક તારા સકળ, દાઝે બળે સદાય;
આખર વસથે આવિને મારી છાયા માંહ. ૮૩
- તમામ નીર તડાગનું, જ્યારે જરૂર સુકાય;
સરિતા કે સિંધૂ સમિપ, જળચર સરવે જાય. ૮૪

રૂઢીઉવાચ—દોહરા.

- રૂઢી કહેછે રાંકડી, સાંભળ બુદ્ધિબાઈ.
અરે રૂઢિ તું એટલી, કેમ ગઈ મકલાઈ. ! ૮૫
- મારી સત્તા હીંદપર, છે પીંપળનું મૂળ;
હણતાં અંકુર કૂટશે, વિના ઢીલ જિલકૂલ. ૮૬
- પુનરલગ્ન પ્રત્યેક તું, કરે ધરાને પ્રીત;
મુજ ખાલણ મહિ હોય જો, તો તે થાય અચીત. ૮૭
- તે ટાણે કોઈ તુરકડા, નહિ પરણાવે નેટ;
હુકમ મૂજ નહિ હાલશે, પરમ કૂટ તું પેટ. ૮૮
- બાધણ કરે બલાં બલાં, મૂજ વિરૂદ્ધ તુજ ભક્ત;
ક્યમ વિધવા વીવાહમાં, આપજ બને અશક્ત. ૮૯
- આબૂષણ અટકાવવા, તું કૂટેછે શીર;
પણ મુજ ધારો એ હજૂ, તૂટ્યો નથી લગીર. ૯૦
- હુકમ તૂટશે ક્યાંક મુજ, હિરતો શે અકસોસ;
ખરી ગયો અજીરા તણે, પગતો શાનો સોપ. ૯૧

જમણવારનો જરર તું, શું કરિ શકિ અટકાવ;
 બાધ મને ઓ ખુદિ તું, કૃપા કરી બતલાવ. ૯૨
 તુજ ભક્તોના ભુવનમાં, લગ્ન દિવસ નિરધાર;
 ગમ ગણેશ અટકાવવા, તુજને નથી લગાર. ૯૩

બુદ્ધિઝવાચ.

હરિગીત છંદ.

ખુદિ કહે સુણ બહેન કેમ ચિતે ન ચેન તને પડે,
 રેઠી હતિ ભૂંડિ લૂંડિ તું મુજ મૂજ સાથે શું લડે;
 મહિમા સકળ મરિ જૈશ પણ માપી શકિશ નહિ મુજ રતી;
 ક્યમ તું કૃતગ્ન યદ્ય કહે ગઈ ક્યાંહ સહુ તારી ગતી. ૯૪
 મેં થોડી મુદતમાંહ અમે શું કર્યું તે જ્ઞાધજે
 કેવળ નકામો છે કહું ઓ મુરખિ તારો બાધ જે;
 પાવક પવન પાણી પકડિ, ચલવી બળદવિણ ગાડિયો;
 મેં પા'ડ કેરિ કરાડમાં, પ્રાઢી સુરંગો પાડિયો. ૯૫
 તતકાળ જોવા કાળ જૂઠ્ઠી કેવિ ઘડિયાળનિ કરી;
 કાશદ કર્યો મેં તારને, નિરધાર ઉર હિમ્મત ધરિ;
 દિવાસળીની દેખિતી કેવી કરી હિકમત જુવા;
 અદર અને કિધ નદિ નિચે પૂળ, જોઈ બધ સંશય ખુવો. ૯૬
 વિદ્યુતના દીપક કર્યો, દળવા વરણને જો દિધું;
 પ્રતિમા પ્રભાકાર પાડિ આપે, કાર્ય એ કેવું કિધું;
 રેતી અને માટી તણાં મેં પાત્ર કિધ સોહામણાં;
 કિધ યંત્ર કામ સ્વતંત્ર હણિને મંત્રનાં તર્કટ ઘણાં. ૯૭
 કાગળ તણાં કરિ મનુષ્ય, દળ અરિનાં અધિક દોડાવિયાં;
 વૈમાન જેવાં બહુન પણ, બહુ દેશમાં નિપજાવિયાં;
 મુજ મદદથી મુજ ભક્ત તે, નવિ શોધિ ફુનિયાં બાવિયો;
 મેં ઠામ ઠામ તમામ જુક્તિ ખુલાખિરામ લગાવિયો. ૯૮

સોરઠા.

જ્ઞાલયિ વિદ્યાભ્યાસ, બામનિનો જે બાળિયો;

- આણુ કરિ તુજ નાશ, ચાલ ચાલુ મેં એ કર્યો. ૯૯
- સમાધિ લેતા સંત, જીવ જતાં જીવ્યમ ખમી;
એનો પણ મેં અંત, આણ્યો થોડી મુદતમાં. ૧૦૦
- સતી થવાનો ચાલ, પીડ જેયિ જન પામતા;
તે હૂકમ તતકાળ, તોડી નાંખ્યો તાહરો. ૧૦૧
- ધર્સાપતાળમાં આપ, જરૂર કોય જતું નહી;
તેનો ટાણ્યો તાપ, પૂછે નહિ કોઈ પ્રેમથી. ૧૦૨
- આત્મા માની મૂજ, કોય ન શીળિ કઢાવતા;
સકળ પાડિ મેં સૂજ, માર્ગ કર્યો છે મોકળો. ૧૦૩
- નીચ ન થતા નિહાલ, તૂજ તેજમાં કોઈ પણ;
મુંખધમાં લઈ જાળ, દેડ બલી મોળે કરે. ૧૦૪
- પુનરલગ્નનો પર્મ, તેં અટકાવ કર્યો ઘણો;
ધરણી મધ્યે ધર્મ, તે ફલાવિય હું હવે. ૧૦૫
- બાળલગ્નની ખેડિ, જે તેં પેરાવી જરૂર;
છળથી તુજને છેડિ, તોડાવુંધું અય કરી. ૧૦૬
- ખાદ્યાણુ કરતા ખૂન, બચાવતી તું તેમને;
મૂંધું મોટું શુન્ય, પેડે મેં તુજ હુકમપર. ૧૦૭
- દેશાટનની હેડ, જે તેં કોરાવી જરૂર;
તેનો લધને કેડ, મેં માડીછે તોડવા. ૧૦૮
- બત્રીસાના ભાગ, મળતા જે તુજ અમલમાં;
મેં તે કાઢ્યો રોગ, જોગ ફરી ન જડે કદી. ૧૦૯
- મોજાં, ખૂટ, રમાલ, લાકડિ તું અટકાવતી;
હેવા પાડી હાલ, હરાજ કરિ મેં તુજ હુકમ. ૧૧૦
- કદી શૌદ્રને શાસ્ત્ર, ભણાવવું તારે નવું;
મદનિમાં મેં માત્ર, જણાવિને જાહર કંઈ. ૧૧૧
- હીમાળે જઈ હાડ, કૈંક હેંશથી ગાળતા;
બેરવ જવનો વહાડ, બંધ કર્યો મેં બીલકુલ. ૧૧૨
- એ વિણ અપરંપાર. ખંડન મેં તાં કંઈ;
મુજ મતનું નિરધાર, મંડન દિન થોડે યંશે. ૧૧૩

કવિઉક્તિ તાત્પર્ય.

દોહરા.

- હજુ છે હોંડુસ્થાનમાં, મતિની મોટી હાર;
સેવક સરવે બુદ્ધિના, મનમાં કરો વિચાર. ૧૧૪
- બેસાડી છે બુદ્ધિએ, લઢવા રૂઢી સાથ;
*છાવણી આર્ય સમૂહમાં, વડું તેહને વાત. ૧૧૫
- બુદ્ધિને બાઝી તમે, કરો સંપ મળી સર્વ;
રાઢ પડાવો રૂઢિને, ગળે તેહનો ગર્વ. ૧૧૬
- તેના ભક્તોયો તમે, ડરશે નહિ દિલ માંહ;
એ પણ આખર આવિને, ગ્રહેશે બુદ્ધિ બાંહ. ૧૧૭
- જે રૂઢીએ બન કંઈ, આર્યોને અગણિત;
તેના ઉપર તનક પણ, પ્રગટે કેમજ પ્રીત. ૧૧૮
- હણતાને હણિએ સદા, ગણિયે ગુનો ન લેશ;
જો સુખ ચાહો સર્વદા, તો પોચાડો પેશ. ૧૧૯
- ટેક ટકુ એ રૂઢિનું, બુદ્ધિ બળની સાથ;
હારી જાશે હમક ખઈ, સત્ય વડુછું વાત. ૧૨૦
- જે રૂઢીએ આપણું, સોપી લીધ શરીર;
તે રૂઢિને જીવતી, ક્યમ મૂકે શુરવીર. ૧૨૧
- જે રૂઢીએ ખવાર કિધ, આપણી સહુ જહાગીર;
તે રૂઢિને જીવતી, ક્યમ મૂકે શુરવીર. ૧૨૨
- જે રૂઢીએ અક્ષળ કિધ, આપણું આ તગદીર;
તે રૂઢિને જીવતી, ક્યમ મૂકે શુરવીર. ૧૨૩
- જે રૂઢીએ જીલમથી, અવર ઉતાર્યું નીર;
તે રૂઢિને જીવતી, ક્યમ મૂકે શુરવીર; ૧૨૪
- જે રૂઢીએ ભૂષ્ટ કરિ, આપણિ રસમ રચીર;
તે રૂઢિને જીવતી, ક્યમ મૂકે શુરવીર. ૧૨૫
- પિંજરમાં મૂક્યા પુરી, જડિ પગમાં જંજીર;

તે રૂઢીને જીવતી, ક્યમ મૂકે શુરવીર. ૧૨૬

ભમાવિ મૂક્યું અમ મહી, જોણે આપણું શર;

તે રૂઢીને જીવતી, ક્યમ મૂકે શુરવીર. ૧૨૭

મસ્કરી કરવા મહિ તિપે, જોણે કરિ તાસીર;

તે રૂઢીને જીવતી, ક્યમ મૂકે શુરવીર. ૧૨૮

મારો મારો તેહને, ધારો ધડમાં શૂર;

વારો સારો આવિયો, યારો ડરો ન ડર. ૧૨૯

સંપ ઢાલ કરમાં સજી, રંગડો રૂઢી રંડ;

પછો પઝાયન કરિ જશે, પંડે તજિ પાખંડ. ૧૩૦

જૂઝણા વૃત્ત વીરરસ.

ધોર ધારો તમે શૂરવીરો સકળ. વિકળ ન થશે કદી ઊરમાંધ

હામથી કામ કરિ રથોર હામે ડરો, નામ રોશે સદા અમર બાધ;

ટેક તલવાર કર એકમાં પડડિને, છેક દિલથી દયા મિત્ર છાંડી;

હેત હાણવા રૂઢીને તમે આદરો, ના ડરો શૂર પગલૂજ માંડી. ૧૩૧

જો અરીએ કરી અવારિ અતિ આપણી, કાપણી તે તણી ક્યમ ન કરિયે;

જીવિએ છે કહો ધાસ શું આઘને, ધાઘને નાશ તેનો ન ધરિએ;

શૂર શૂં દૂર નહાસી ગયું આપણું, ધિમત હિમત ગયા શૂંજ હારી;

કંચૂકિ કે સજી લીધ ફેકણ કહે, કારમીનાં કરો કાંકિયારી. ૧૩૨

આપણી આર્યની કીર્તિ કરિ યાદને, અંગમાં ધોરતા વીર આણો;

નિડર સંગ્રામમાં રોપિ રણ રથબને, મોજ યથાની પરીપૂર્ણ માણો;

સંપત્તિ ઢાલ કરમાં સજી સર્વદા, ગંભિરેની ગદા સદા ઝાલી;

જંગતા રંગ મધ્યે ઉમંગે ધસો, ભડકશેતા તમે ભીર બાળી. ૧૩૩

એહ અખળા બલ્લા જોર છે કેટલું, બાર એનો અરે યાર છે શો;

બાળતાં બાગિ જશે કહું નાગિએ, ડર તલપૂર ન ધરો અંદેશો;

કેશ પકડી તમે કષ્ટ ખુબ દઈને, પેશ પોચાડવાં પ્રેમ ધારો;

મદદ પરમેશ હમ્મેશ દેશે સરસ, લેશ ડરતાં તમે દીલ વારો. ૧૩૪

દોહરા.

અડતી થાએ એદિશા, જગમાં જય પથરાય;

એ અરપું આશીપ હું, મોદ ધરી મનમાંહ. ૧૩૫

હરખ અહરનિશ પ્રહર સહુ, હરદમ પામે હિંદ;

હરેક હરકત હરવખત, હરજે * હરગોવીંદ. ૧૩૬

પ્રભૂ સ્તુતિ-હરિગીત છંદ.

જ્યનાથ જોડી હાથ સરવે સાથ નમિયે રનેહથી;
શિશુ પાળજો રિપુ ખાળજો દુઃખ ટાળજો દિન દેહથી;
કૃતિ તાહરી અદ્ભુત હરી, જોતાં જાણાય ન માપજો;
હંશ અકળ કળ કરિ સકળ પળમાં રહિતું બળ કાપજો. ૧૩૭

અનુરાઈ ધણિ તેં આળવિ, ધણિ વિચિત્રા મંડાણમાં;
તાપસ તપી તપી આપ હાર્યા, માપ નાબુંધ્યાનમાં;
નવ શ્રેષ્ઠ પામ્યો પાર લેશ, હમેશ જપતાં નીપજો;
હંશ અકળકળ કરિ સકળ પળમાં રહિતું બળ કાપજો. ૧૩૮

સાગાથ છે અવિનાશ, આ આકાશ શી રિત આદ્યું;
અહર રહ્યું સહર કદરથી, કામ કઠિણ પુરણ દ્યું;
અકળીત કૃતિથી ખાયછે ખુળ, વિષ્ણુ પણ બુલથાપજો;
હંશ અકળ કળ કરિ સકળ પળમાં, રહિતું બળ કાપજો. ૧૩૯

ક્ષિતિનું પ્રમાણ કરિ ભિતિ તજિ, પ્રીતિ પ્રાણી પર ધરી;
બલિહારિ જગ સુખકારિ વિરચો વારિ શી હિકમત કરી;
કિધ જમીન મધ્યે નવિત લક્ષ પ્રતક્ષ વૃક્ષ કલાપજો;
હંશ અકળ કળ કરિ સકળ પળમાં રહિતું બળ કાપજો. ૧૪૦

આ અત્ર પેખી લીમડાનું પત્ર અચરજ થૌ અતી;
કહ્યં પેર તું કાતરિ રહ્યો, સહુ પાન માન જગત્પતી;
ન પ્રવેશ લેશ મતી કરે એ તરકમાં અદ્યાપજો;
હંશ અકળ કળ કરિ સકળ પળમાં રહિતું બળ કાપજો. ૧૪૧

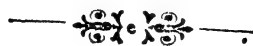
અગણીત નગ પેખી સુભગ, દગ માહરાં કહ્યું ના કરે;
તારો સકળ દળ ઓમ સોમ રવી કર્વીનાં મન હરે;

* મહાદેવ અને કૃષ્ણ અથવા હાલના સુધારાના અગ્રેસર હર-ગોવીંદદાસ દ્વારકાંદાસ કાંટાવાળા.

પૃથિવ વિષે પ્રૌઢા પરમ પ્રભુ પેષું તૂજ પ્રતાપ જો;
 ઇથ અકળ કળ કરિ સકળ પળમાં રૂઢિનું બળ કાપજો. ૧૪૨
 નવ પેદ પામે ભેદ શી ઊમેદ મુજ થાએ પુરી;
 આતૂર આતૂર પેખવા પેખી સકળ તુજ આતૂરી;
 પ્રભુ પ્રેમ રાખી કેમ નહિ અમ કાપશે સંતાપજો.
 ઇથ અકળ કળ કરિ સકળ પળમાં, રૂઢિનું બળ કાપજો. ૧૪૩
 કુંગાળ કેવળ બાળ દીનદયાળ તવ શરણે વશ્યાં;
 ભરપૂર કૂરે દયા ન ઉર, જરૂર ભૂર સમી દશા;
 છે પુત્ર્ય મધ્યે શુન્ય નુત્ર્ય અધર્મની નયિ છાપજો;
 ઇથ અકળ કળ કરિ સકળ પળમાં રૂઢિનું બળ કાપજો. ૧૪૪
 જગરાજ શૂભ સમાજની, દિલ દાઝ આજ તમે ધરી;
 સનમૂખ રહિ સુખમાંહ રાખો, દુઃખહરિ સહુના હરી;
 નડતી અને પડતી પિડા, ફર રાખજો દિન યામની;
 હરજી મુજો મરજી વડે, અરજી બુલાખીરામની. ૧૪૫

દોહરા.

સંવત ઝોગણી ત્રીસના, મૃગશિર સુદ ગુરુવાર;
 પૂર્ણિ કયો દિન પૂર્ણિમા, રાજનગર મોઝ.ર. ૧૫૬
 કરશે ગુણશ્ચિ ગ્રહણપય, હશે હેતુ જે હંસ;
 દોથ કવચિત દિલ દેખીને, ફૂર્જન તજે ન હંસ; ૧૫૮
 દીપાબ્યું ગુજરાત નભ, દિનકર દલપતરામ;
 કાવ્યગુરુ એ કવિશ મુજ, વર વિબૂધ વિદ્યામ. ૧૫૮
 પ્રૌઢી અમદાવાદની, પુસ્તકશાળા જ્યાંય;
 વિગતે ભાષણ વાંચિયું. ભરિને સકળ સભાય. ૧૫૯
 તનુજ સકૂભાર્થ તણો, બુલાખિ બુદ્ધિ હીણ;
 કરજોડીને કરગરે, પાસે સકળ પ્રવીણ. ૧૬૦

ઉપદેશ બાત્રિશી.

મંગલાચરણ - મનહર હંદ.

× ગતાગત—પવનચક્તિ પ્રબંધ.

તારક ભુવન તું છે, છે તું નવ ભૂ કરતા,
સદા રટે ભજું તમ મત જીભ ટેર દાસ;
અસૂસ મને દે સુધી ધી સુ દે ને મસ સુખ,
સભા જ્ઞેમ રાચે વીર રવી ચેરા મજ્જે ભાસ;
રચાવીરે કવન જ્ઞે જ્ઞે નવ કરે વિચાર,
સહાય થા શેવકને ને કવચે થાય હાસ;
બુલાખી ભારે શું વદે દેવ શું રે ભાખી લાંબુ,
સવારથી તન યદા દાય નત થીર વાસ. ૧

અરે ! ઝો હરામી તેં વિરામી કામી વૃત્તિ વિષે,
લીધી બદનામી કરી ગોરીની ગુલામી તેં;
પ્રૌઢતાને પામી, આડી અનીતી ઉથામી ઉત-
મત થૈ ઉગામી, અસી પામરના સામી તેં;
દુષ્ટ ઝો ! દમામી, રામ્યો, નકામી સલામી લઈ,
આમુખાં ન ખોળી ખામી, લાભ નાખ્યો વામી તેં;
અંતરના જામી, બહુ નામી, અવિચળ ધામી,
પ્રીતથી પ્રણામી, નહીં, ભજ્યા જગજ્ઞામી તેં; ૨

× બંને બાજુએથી અવજીમવજી વંચાય તેને ગતાગત કહેછે.

* ભાવાર્થ. તું ત્રિભુવન ને તારનાર અને નવખંડ ભૂ (પૃથ્વી) નો કર્તા છે. સેવકો જીભના ટેરવે તમારા મતને હમેશાં રટેછે. નક્કી તું મને સિધ્ધી અને સુંદર બુદ્ધિ તથા ધણું સુખ આપ. જેવી રીતે સભાસદો રાચે અને તેમના ચેહરેનાં ભાસ રવિનિ પેઠું (પ્રસન્નતાથી) પ્રકાશે. તમે કવિતા રચાવિને આવો વિચાર નહિ રાખો તો મહારી હાંસી થશે. માટે સેવકને સાદ્ય થા. એટલે તે કથશે. દેવની પ્રત્યે બુલાખી લાંબું લાંબુ ખોલી ભારે શું કહે ? હું તારો પુત્ર સવારથી છતાં તમે હજેશાં સ્થિર વાસને આપનારા છો,

માથે કાળ મારો, કરે કોપથી ધસારો, એમાં-
 અહપ ન ઉધારો, ૧ડારો તોય ક્યારે ધારોછો;
 પ્રભૂ ગૂણુ ખારો, નહી રનેહથી સંભારો, બાંધી-
 પાપ તણો ભારો, ખારોખાર અંગીકારોછો;
 સંત તણો સારો, તે ધસારો ન સ્વિકારો, અના-
 ચારોના આચારોના વિકારોને વધારોછો;
 અંતે એક આરો, આવે, કેડા મોર વારો, બચે-
 કોણુ ત્યાં બિચારો, ચારો લાગ શાને હારોછો. ૩
 વાહવા વખાણી તારી, લાયકી જખાણી તારી,
 ગણુના ગણાણી તારી, જાણીતી જહાનમાં;
 સોટાઈ મનાણી તારી, કોટીની કમાણી તારી,
 પ્રભુતા પીછાણી તારી, વાણીના વખાણમાં;
 રૂપાકુકા પુજાણી તારી, નમૃતા નોધાણી તારી,
 પ્રદવી પ્રમાણી તારી, તાણી ધુમ્પો તાનમાં;
 માંકણ મંડાણી તારી, જીભે ચક્રપાણી તારી,
 જાપ્યા નહી જાણી તારી, શાણી બુદ્ધિ ઝસાનમાં. ૪
 અરે! એ અભાગી, જ્ઞેને જાગી, ત્યાગી જ્ઞાગીનાને,
 સુંદરી સોહાગી, તજી, સંત રનેહ માગીને;
 માયા થકી ભાગી, કર વળી વરણાગી આધી,
 વાત તજ નાગી, હરી રનેહ અનુરાગીને;
 ખરીખાદ લાગી નિરભાગી વાગી છફડો જૈહ,
 મુરખ મીજગી નહી ખેડો તોય તારાને;
 લાગણી જ્ઞે લાગે લાગથી લગાર લાલ તને,
 માફ માગ ભાઈ ભગવંત પગે લાગીને. ૫
 પાપને પ્રમાણી કરી, કુડની કમાણી કરી,
 સખ્યતા સમાણી કરી, માણી મુર્ખ મોજ તૈ;
 ઉત્તમ ઉજાણી કરી, સુંદરી સુજાણી કરી,
 ખોદણી બીજાની કરી, જાણીજ્ઞેઈ એજા ! તૈ;
 ૧અધની એધાણી કરી, ધન ધૂળધાણી કરી,

બાયલા બંધાણી કરી, કંદાણી કુડી રોજ તેં;
 જૂલમી જુવાની કરી, હાય તેં હેવાની કરી,
 સોઈ ન જવાની કરી, હાની કરી રોજ તેં. ૬
 મારી માન પિયકારી, તારી આંખ મીચકારી,
 ધરી વૃત્તિ હિચકારી, ફેડી ટીચકારી તેં;
 ઉમ્મર આખી ગુજરી, વિશ્વ કરી વિજરી,
 તનમાં ચેઢે ધુજરી, કાર્ય કર્યાં જરી તેં;
 પાપમાં રહ્યો પધારી, વાહવા ધણી વધારી,
 નમૃતા કદી ન ધારી, અનિતી ઉધારી તેં;
 બાઈ ભાજવી બિચારી, વાત રસીલી ઉચારી,
 અરે! અનાચારી અવિચારી બબિચારી તેં. ૭
 લંપટ લગાર ન સુખોધથી સુધરી શક્યો,
 ધરી શક્યો નહીં શીખ સંત તણી ધ્યાનમાં;
 પાપ તણા પુંજને ન પ્રેમે પરહરી શક્યો,
 હરી શક્યો ઝાળખી ન ધુમ્યો ધમશાનમાં;
 સુનિતિનો સરસ ખજાનો ન સાંભરી શક્યો,
 ભરી શક્યો અધનો અંખાર બુલ્યો બાનમાં;
 ઉત્તમ તું આચરણ એક ન આચરી શક્યો,
 ચરી શક્યો ચાવાણું ફક્ત મચી બાનમાં. ૮
 ધાય ધાય ધંધામાં સવારથી તું સાંજ સુધી,
 ધરમ વિહિત જન જે રિતે બધાય ધાય;
 ખાય ખાય ખૂબ ખુશી થઈને તું ખાજ ખાસુ,
 એક નવ ધરે કાળ ખલક દેખાય ખાય;
 થાય થાય ચટપટી તને નવ ચિત્ત વિષે,
 વિપરીત કૃત્યની શી અન્યને બથાય થાય;
 હાય હાય કરી જગરાય ન જરાય જખ્યા,
 હેચાફૂટ તારા જેવો અન્ય કો સુહાય-હાય. ૯

૧ માણસ તો ખોરાક ખાઈ શકે-પણ ચરી શક્યો કહેવામાં
 દારવૃત્તિ ગર્ભિત અરથે રહી છે.

જગદીશને જપ્યાનું હારદ ન જાણ્યું જીવ,
જુકતી વડે સ્નાન બીજુ જાણ્યું તે ન જાણ્યું છે;
માણ્યું નહી મોહનની મૂરતીમાં મન છેક,
માયા મધ્યે મન જેહ માણ્યું તે ન માણ્યું છે;
આણ્યું તે ન અભિમાન ધરની ઉપાસનામાં,
અન્ય અભિમાન તે જે આણ્યું તે ન આણ્યું છે;
તાણ્યું જે ન ત્રીકમના તાર મધ્યે તાન વીર,
તો તરીલુ દુનિયાનું તાણ્યું તે ન તાણ્યું છે.

૧૦

કુંગાળને ગાઈ ગાળ આળ વિકરાળ ધર્મો,
ઓ ચંડાળ કાળ તારો કેમ છાલ છોડશે;
ઝોળવી અનેક માલ તાલમેલ તું થયો છે,
નથી થયો ન્યાલ ખાલ તારી તહીં તોડશે;
પાતકની પાળ દુષ્ટ ચાલથી વિશાળ બાંધી,
શઃ ઓ સંભાળ, બાત્ર મધ્યે ડામ ચોડશે;
ગાઈ લે ગોપાળ, જગપાળ, ગરિધારી લાલ,
દીનનો દયાળ તતકાળ વહાલ જોડશે.

૧૧

મોટો મૂર્ખ માજો કર્યો, ઉત્તમ ઉચાજો કર્યો,
ગોરીનો ગવાજો કર્યો, સાજો થઈ શર તે;
ઠાઠમાઠ ઠાલો કર્યો, ઢંગ વિના ઢાજો કર્યો,
ચઢવા ચોપાજો કર્યો, બાળ્યો હર્ષ ભર તે;
બહુ તે બખાજો કર્યો, લોક ઓશિયાજો કર્યો,
ચાર ગણો ચાજો કર્યો, ચાલ્યો એવી પેર તે;
શુર ન ગોપાજો કર્યો, દેવ ન દયાજો કર્યો,
નકટ નિરાજો કર્યો, કહું કાજો કેર તે.

૧૨

પાધડી પેરીને કર્યો, પા ધડી પ્રભુ ન બળ્યા,
હરીને પરાયો માલ સેવા નહી હરીને;
મરદ થઈ ન મરદન કીધ અધ તાણું,

ચતૂરાઈ ચૂંચો ચતૂરાનો સ્નેહ ધરીને;
 ૧ભાગીયો સુસંત થકી ૨ભાગીયો ભુંડાનો થયો,
 વસન રૂડાં ધરી ધુમ્બો જવસન કરીને;
 કામને અનેક કરી કામને આધીન થયો,
 ગરદમાં જશે ગરદન તારી મળીને.

૧૩

છેલ ઓ છકેલ મેલ અંતરે વિશેષ ધરી,
 ફેલ કરી ફરે ધરીને ધુપેલ શીર તું;
 બેલ વિશે વીચરીને રહેલ તે વિશેષ કરી,
 ઘેલછમાં ધુમ્બો તેલ ઓળીને શરીર તું;
 પકેલ કરી કામનીથી રાખ્યો રંગરેલ માંહી,
 મોહ્યો મેલ માંહી, જમેલ માંહિ આગ ધીર તું;
 ખુદ ખેત માંહી, ગોવીંદના ગેલ માંહી, ડેલ;
 ચિત્ત તાહરું વંડેલ, ખેલ જવા વીર તું.

૧૪

ઓ હરામખોર! દગાખોર ચોરથી નઠોર,
 ઠોર ઠોર ઠોર હરાયાનો પેટે ધૂમિને;
 વિસર્યો વિવેક છેક ટેકમાં ટકી ન શક્યો,
 સંકટ અનેક કર્યો રંકને તે રમિને;
 શાળ્યો નહી સાર પ્યાર કરતારથી ન કર્યો,
 તથા ઉપકાર તલભાર યાર ભૂમિને;
 અરે ઓ ગુસ્સાર અરે યેશ તું ખુવાર, જશે-
 જમ દરબાર ધરબાર છોડી ચૂમિને.

૧૫

આવે જમ આણું, તાર ધર્યું રહેશે નાણું, અને,
 ભર્યું રેશે ભાણું, આણું ખાવાનું તે ખાઈ લે;
 તકનું છે ટાણું, દેહ મનુષ વખાણું, સાધ-
 ન ક્યાં આ સમાણું, લાણું લાચકીનું લહાઈ લે;
 જેવું ઘોડું કાણું, તોય કડકણુ જાણ્યું, એમ,

૧ નાસી ગયો. ૨ ભાગીદાર. ૩ કપડાં. ૪ દુર્વ્યસન.
 ૫ રતિરંગનો વિલાસ. ૬ મૂક.

- તંતથાને તાણું, ખ્હાનું બીજુ રખે બાઈ લે;
 નથી કૈં ઠેકાણું, ક્યાં છે તૂળથી અભાણું.
 કરી ઈશ ઉપરાણું, ગાણું ગોળીનું ગાઈ લે. ૧૬
 ખડી વાત તે ઉચારી, ઘડી ઘાત અવિચારી,
 નડી રંક દૂરાચારી, પડી ધૂળ વાતમાં;
 જડી જોખનમાં જરૂરી, રંડીને નહીં વિચારી,
 અડી આંખે તો અંધારી, લડી રહ્યો નાતમાં;
 ખડી ખોટ તે વધારી, ધૂધી પાપની શિવકારી,
 *ધડી ધર્મની ન ધારી, નડીને પંચાતમાં;
 ઘડી ન ભળ્યા મોરારી, પડી આળસ પથારી,
 રડી રહ્યો અંતે હારી, ચઢી સ્વારી સ્હાતમાં. ૧૭
 કોઈને ન દીધું કશું, રોઈને તે રાખ્યા વસૂ,
 મોહિને પ્યારીયી પશુ, અમુસ લુંટાયો ધું;
 મંડીને પાખંડી મત, દંડીને અનેક સંત,
 ખંડીને સુનિતી ગ્રંથ, પંથમાં બુલાયો ધું;
 ચુકીને રૂડરી રીતી, મૂકીને મુદ્દત નિતી,
 ભુંકીને તજીને બીતિ, †ક્ષીતીમાં પૂજાયો ધું;
 મરીને જવાનું કાલે, હરીને કહું હવાલે,
 • ડરીને ન કેમ ચાલે ? ફરીને ફુલાયો ધું. ૧૮
 કોનું ધન કોનું ધામ, કોનું તન કોનું નામ ?
 કોણના આરામ, રામ નામ લે સંભારીને;
 કોની વાડી, કોની ગાડી, કોની માડી, કોની લાડી,
 ભ્રમણાની ખાડી છે, અતાડી એ વિચારીને;
 કોની માયા, કોની કાયા, કોની છાયા, કોના જ્ઞાયા,
 કોના તાત, ભાત અરેખાન વાત ધારીને;
 તાર નથી ઓ ડઉતાર, ‡માર જેવા મુમતી ઓ,
 માર મારૂં.મૂક, માર કહું માની હારીને. ૧૯

† કિલ્લો. * ધડો.

૧ પૃથિવ. ૨ છોકરા. ૩ મુસાફર. ૪ મારવાડી જેવા.

કર તાહરા ન કરતારની ખૂનમાં ધરયા,
 ભગવાં^૧ સજીને ભગવાનને ભજે નહીં,
 વસુદેવ^૨ રહી ગાયા તે ન વસુદેવ^૩ તન,
 માનવી જે હોય માન વિત્તનું સજે નહીં;
 પદવી તું પામ્યો પણ પદ વીસરીને બેડો,
 ગુમા^૪ નરમ થયે ગુમાનને તજે નહીં,
 ગુરૂ તાલ મેલ બની ગુરૂતા ન ધરિ ધ્યાને,
 અનાડી બની અનાંદી ધરને યજે નહીં. ૨૦
 જાન માંહી^૫ જઈ રીઝ્યો સમજ્યો ન જાન^૬ માંહી,
 કાન માંહી ગાન સુણ્યુ ઈરને મકાન માંહી,
 ધ્યાન માંહી ચિત્ત ધર્યું ન હરીના ધ્યાન માંહી;
 વાન માંહી^૭ ફેરણા છે તું તથા હેવાન માંહી;
 તાન માંહી ધૂમ્યો, નહીં પ્રભુ ગુણતાન માંહી;
 દાન માંહી દોડ્યો નહી, અનીતી મેદાન માંહી;
 માન માંહી લક્ષ્મીના, ગિરાના ગુમાન માંહી,
 શાન માંહી સમજ્યો ન, જતાં શમશાન માંહી. ૨૧
 ધિક્કધિક્ક અધિક્ક ધિકારે છે ધિમંત ઠોક,
 ધિક્ક તોય ધાકતણા ધક્કો નવ તું ધરે;
 આપેછે અપાર અપરાધી આપ સંત શીખ,
 અપવિત્ર આપને રૂચે ન તેહ અંતરે;
 ધર પાય ધરાપર સુ ધરમ ધારી ધીર,
 ધરતાં સુખોધ સુધરીશ જોધ જે ધરે;
 કરમ કથાની કરામતો કર કર દૂર,
 કરતાની કર ભક્તિ *કરતાજ લૈ કરે. ૨૨
 ફટ ફટ તને ફિટકારી શું નફટ કહું,

૧ ભગવાં વસ્ત્ર. ૨ પૈસાને રૂપ માનીને. ૩ શ્રીકૃષ્ણ. ૪ ગાળા.
 ૫ વરની જાન. ૬ નુકશાન. ૭ અનાજ. ૮ શરીર.

* એક જાતનું હાથમાં વગાડવાનું વાજિંત્ર છે.

હૈયા કુટ ફાટી આંખે ફાટ્યો ફાટ્યો શું કરે;
 ઘટીતને અઘટિત ઘાટ તું અઘાટ રચે,
 ઘટ તારો ઘુટાઈને ઘાટ થશે આખરે;
 માની માન મનમાં મનસ્વી મનસુખા કરે,
 મનવા જો! માન મનસીજ તજી તું અરે;
 કરમ કયાની કરામતો કર કરૂં દૂર,
 કરતાની કર ભક્તિ કરતાલ લે કરે.

૨૩

ડૂલ્યો તું દેવાળું કરી, નીજ મુખ કાળું કરી,
 એવું અજવાળું કરી, ફર્યો ન ફિકરમાં.
 ફુટ કામ આણુ કરી, વિપયનું વાળું કરી.
 જરીર હુંફાળું કરી, ધુમ્યો છે જીફરમાં;
 છાનું તું છિનાળું કરી, સુંદરીને સાળુ કરી,
 પ્રૌઢું તું પંત્યાળુ કરી, વધ્યો છે વફરમાં;
 ભાષણુ રસાળુ કરી, દીલને દયાળુ કરી,
 મનને માયાળુ કરી, ધ્યાન દે ૧૨—કરમાં.

૨૪

તાતથી સવાઈ કરી, ન્યાતમાં નવાઈ કરી,
 ભઝી તે ભવાઈ કરી, ભાઈ દુઃખદાઈતે;
 એજથી સગાઈ કરી, લલીત લુગાઈ કરી,
 અનેક ઠગાઈ કરી, સુનિતિ ન ગાઈતે;
 કૂડની કમાઈ કરી, જાણીતો જમાઈ કરી,
 પુંજીને પમાઈ કરી, પાઈ ન ગુમાઈ તે,
 ખુબ રીતે ખાઈ કરી, અને હરખાઈ કરી,
 થક તે શેખાઈ કરી, અને અદેખાઈતે.

૨૫

તત્વને તપાશી, તજી તનની ઉદાશી,
 અવિનાશી જે આકાશી સુખરાશીને સમરિ લે;
 વિધનો વિલાસી, માયા એહના વિનાશી,
 વડો વિપત વિનાશી, ખાસી ખુખી એની ધરી લે;
 કાળનીછે ફાંસી, તેથી તનમાં તું ધાસી હરી—

૧ કલ્યાણકા ક ઈશ્વરમાં—

ગુણને ઉકાંચી, તું ચોરાશી થકી તરી લે;
 લેવી જો સાખાશી, પ્રેમ પ્રભુમાં પ્રકાશી,
 અદમાશી થકી નાશી, આ શિખામણ સંધરી લે. ૨૬
 ગાયા ન તે ગીરધારી, ધારી અનિતિ નદારી,
 ઠારી દીનને આભારી, ભારી તું થયો નહીં.
 ખુખ તે ધરી ખુમારી, મારી શીખ ન વિચારી,
 ચારીત્ર કુડા સ્વિકારી, ઠારીગરી તે ચહી;
 વિશેષ કરી વિગ્ગરી, જારી વૃત્તિ ન વિદારી,
 દારીદ્રે થઈ ખુવારી, વારી સુખની વહી;
 મરવા થઈ તૈયારી, યારી વિશ્વના વિહારી,
 હારી ન ભજ્યા રખારી, ખારીક તકે સહી. ૨૭
 નીર પરપોટા જેવી, કાચ કેરા લોટા જેવી,
 ખીલ્યા ગલગોટા જેવી, જગતમાં જાણીછે;
 શ્વેતુતણા પાયા જેવી, ઝમદારીની માયા જેવી,
 વાદળની છાયા જેવી સંતોએ વખાણીછે,
 પતંગના રંગ જેવી, સ્વારથીના સંગ જેવી,
 પંદતણા જંગ જેવી, મહાજને માણીછે,
 રાચી રહ્યો નાચી નાચી શાને કાચી કાયાપરે,
 માની મ્હોટી પણ ખોટી કસોટી પીછાણીછે. ૨૮
 કરી કરી પાપ કર્મ, ધરી ધરીને અધર્મ,
 જરી જરી રાખી શર્મ, હરી હરી ગાયો ના;
 ડરી ડરી પાપ મગ, ઠરી ઠરી રે ન ઢગ,
 ભરી ભરી ધન ઢગ, ફરી ફરી ખાયો ના,
 ગરી ગરી કષ્ટગાર, ચરી ચરી અનાચાર,
 પરી પરી જેવી નાર, વરી વરી કાલ્યો ના;
 રમરી રમરી ઈશ જો તું, ખરી ખરી ખોડ ખોતું,
 અરી અરી મતિનો તું, દરિદરી ડાલ્યો ના;

જીવડા જાંતળી જપ જપ જગજીવનના,
જોખન, જીવતી, જર, જોતામાં જવાનુંછે;
કરેછે કપાળકુટ કેરી તું કરમ કયા,
કરે ક્યાસ કાગળમાં કોઈ દ્યારે કોનુંછે;
મારે મારે મન મધ્યે મૂકીને મહાન મતી,
મુરખના મદ મધ્યે મુરખોએ માન્યુંછે;
અળવંત આપ તણું બીરદ જીભાળી બહું,
બાકી એવકુદ બીનુ બડામનું બહાનુંછે.

૩૦

ધાયો ધાયો ધસમસે પણ કાળ લેવા તને,
ધાયોછે કે ધાયોછે કે ધાયોછે કે ધાયોછે;
વાહ્યો વાહ્યો વિચને ગણે તું પણ મોતે તને,
વાહ્યોછે કે વાહ્યોછે કે વાહ્યોછે કે વાહ્યોછે;
આહ્યો આહ્યો સગે તને પણ કુડા કાળે તને,
આહ્યોછે કે આહ્યોછે કે, આહ્યોછે કે આહ્યોછે;
સાહ્યો સાહ્યો મુંદરીથી રનેહ પણ જન્મે જાણ,
સાહ્યોછે કે સાહ્યોછે કે સાહ્યોછે કે સાહ્યોછે.

૩૧

ફરી ફરી હરી તણે જાપ તું જપે જો જીવ,
ફેરો તારો ફેકટનો ફળશેજ ફળશે;
દીનના દયાળુ તણું દીનમાં ધરે જો દ્યાન,
કુખ તારા દેહનાં તે દળશેજ દળશે;
ટેકમાં ટકી ટટાર ટેક જોડે ત્રીકમથી,
ત્રિવિધના તાપ તારા ટળશેજ ટળશે;

મન ધરે મોહનમાં મૂકીને જો માંઠી માયા,
મિત્ર મહા મોક્ષ તને મળશેજ મળશે.

૩૨

જાયછે જોખન અને તાકે કાળનો સવાર,
સવારથ તારો તને તોય ક્યાં વંચાયછે;
ચાયછે અસાર આ સંસારનું અપાર માપ,
રમાયતી તણું દ્યાન રતી ક્યાં ધરાયછે ?

ધરાયછે ખાઈને રસોઈ રોજ વીર વડી,
 રવડીને અધમાંહી, અતી મકલાયછે.
 કળાયછે ફુનીયાનું કપટ તને ન રતી,
 નરતી માયામાં શક શને તું અંજાય છે. ૩૩
 અત્રિશી રસોઈ પાકશાસ્ત્રિયે પ્રમાણી સારી,
 અટરસ બોજનમાં ખાસી જે ગણાયછે;
 ૧૬સન અત્રિશી દીધ દેવે દયા ધરી દીલ,
 વિહિન વદન ૧૫ભા વરવી જણાય છે;
 લક્ષણની વખાયલી અત્રિશી લખી પંડિતોએ,
 વ્યંજન અત્રિશી વિબુધોમાં વખણાયછે;
 દલપત દત્ત વિભુતી વડે બુલાખી રામ,
 મનહર ઉપદેશની અત્રિશી ગાયછે. ૩૪

કાવ્યતર્ક ચાતુરિમાંથી.

ગણપતિસ્તુતિ.

અનુષ્ટુપવૃત્ત સર્વતોભદ્ર.

ક	રં	મે	ર	ર	મે	રં	ક
રં	ચ	યા	દ	દ	યા	ચ	રં
મે	યા	ચ	ના	ના	ચ	યા	મે
ર	દ	ના	શું	શું	ના	દ	ર

૧

આ વૃત્ત ચારે બાજુએથી એક સરખી રીતે વંચાયછે.

અર્થ. ગરિબને લક્ષ્મિની ગૃહેર કરનારા; અને સેવકની જેને જરાએ જરા દયા યાદછે. મારી યાચનાનો અજ પ્રહર સુંદર નાચ સુ રદના એટલે સુંદર શાંતવાળા ગણપતિ પ્રત્યેછે.

૧ દાંત. ૨ શાંભા. ૩ પંકિત.

एकाक्षरि.

દોહરો.

ખુંખુંખુંખું ખી ખીખી, ખો ખે ખોખી ખાખ;

ખા ખા ખા ખા ખોખિ, ખખ, ખાંખે ખોખી ખાખ. ૨

અર્થ. એક ડોશી ક્ષેષ રોગ થવાથી કોઈની દવા કરતી નહોતી તેને એક વૈદે કહ્યું હે ખોખી! (ધરડી ડોસી) તને આ ખું ખું અને ખીખી કરવાની ખઈ (સૂચ) ની જે ખોછે તે ખાખ થશે.— મઠી જશે. જો તું એ ખઈથી ખાંખે—કંટાળે, તો મારી પાસે આ ખાખીની ખાખછે; તે હે ખખ—ધરડી થએલી ડોસી તું ખા ખા. (માનતી નહોતી માટે ખા ખા એમ વધારે વાર આગ્રહ કરી કહ્યું.)

पुनःएकाक्षरी

દોહરો.

મા મા મુમૈ મામમાં, મામી મેમે મંમ;

મમ મા મોમાં મો મમૈ, મીમી મોમાં મમ.— ૩

અર્થ. એક છોકરાની વડીઆઈ (માની મા) ગામ ઉપરથી આત્રી તેણે તેના દોહિત્રને પૂછ્યું કે તારા મામા ક્યાં ગયા? મામી ક્યાં ગઈ? અને તારી મા ક્યાં ગઈ? અને આપણી પાળેલી બિલાડી ક્યાં ગઈ? ત્યારે જવાપમાં આ કુહો કહ્યો. કે મારા મામા મુમૈ (ધણા ખાખડા અને અસ્તાન માણસો મુંબઈને મેમૈ અથવા મુમૈ કહેછે) ગયાછે. મારી મામી મેમ ગઈછે. હે મમૈ (આજી) મારી માના મોમા મો સહ્યાછે. ને બિલાડીના મોમાં મમ (ખાવાનું)છે.!!

गतागत सवैयो.

વાત્રમ નેક વિદેશ જશેજ જશે જશ દેવિ કને મળવા;

વાલપ ના વિસરે ઈશ્યું તે શું, સુતે શું ઈરેશ વિના પળવા;

વાર વડી રટને તપ કીધ ધકી પત નેટ રડી વરવા;

વાર સદાય મને સહુ ઈશ સઈ હુંશ નેમ યદા સરવા—૪

અર્થ. સખી વાક્ય સખી પ્રત્યે—મ.રા પ્રિતમ નક્કિ પ્રદેશમાં જશે.

ત્યાં આખરૂંએ આખરૂં દેવી કને મળવા માટે. તેનાથી માફ ઈસેલું હેતશું વિસરે?એમના વિના શું સુવાથી હું પળવતી શું ઈરીશ!એમને વરવા

માટે લાંબી વખત સુધી મેં ધિક્કારે તપ કર્યું અને એ પતિને વર-
વાને માટે દેવ પાસે રડી. એ મનોરથ સરવામાં એક ઈશ્વરની મારા
ઉપર નફિ મહેરબાની થઇ.

સમશ્યાપુર્તિ.

“ચારે પાએ એક”

દોહરો.

એકે અરથ નહીં સરે, સાંભળ વીર વિવેક;
પલંગ સારો નિપજે, ચારે પાએ એક. ૫
જુદા જુદા જન રાખવા, નહીં પરવડે છેક;
સકળ દોરને ધાસ નિર, ચારે પાએ એક. ૬

“લૂલાને વે સાજા પાય”

આપાઈ.

એક બાપનેછે ત્રણ સૂત, અપંગ એક હવો અદભૂત;
જો માગે પીવા જળ ત્યાં, લૂલાને એ સાજા પાય. ૭

કરુ શું કુચ કંથતણા મુખમાં.

સખિ વાઙ્મય સખી પ્રત્યે. તોટકછંદ.

પરદેશ જવા પતિ ચિત ચહે, કરવા કુચ પ્રીતમ કાલ કહે;
ન સુણે પતિ માર કહ્યું મુખમાં, કરું શું કુચ કંથતણા મુખમાં. ૮
કરમિયિ કળેડ મળી પતિની, ગણિ શો કહું વાત જુરી ગતિની;
ન સુવા કદિ દે રગડી કુખમાં, કરું શું કુચ કંથતણા મુખમાં. ૯

“ઉત્તરમાં સુરજ પ્રગટ”

સોરઠો.

તમ અરિ ભૂપણ દીન, સરોજનો રનેહી સરસ;
પૂછે પ્રશ્ન પ્રવાણ, ઉત્તરમાં સુરજ પ્રગટ. ૧૦

૧ કુચ એટલે રતન અથવા પ્રદેશ ગમન.—૨ જવાબમાં
અથવા ઉત્તર દિશામાં.”

શિશુકાવ્ય—દોહરો.

કવિને પૂછ્યું કોઈએ, કેવળ રહિત કયાશ;
ક્યાંથી નિજની કાવ્યમાં, આટલિ વશી મિદાશ. ૧૧

ઉત્તર—મનહરછંદ.

સાકર સમીપ કોઈ રહે કશી વસ્તુ ન્યારે,
તારે તે મિદાશવાળી પલકમાં થાયછે;
પાણેલી જે ચીજ હોય તે થકી પેદાશ તણી,
ચીજતણા પરિમળ પૃથ્વિમાં પંકાયછે;
સાકરલાલના *સુત તારે ખુદ જે કહાવે,
એમની મિદાશમાં શું પૂછવું મનાયછે;
એમના પ્રસંગમાં ખુલાખીરામ અઘ યામ,
વશ્યો તેથી કાવ્ય વાણી તેવી વખણાયછે. ૧૨

યમકાલંકાર— દોહરા.

કોરો જે ન જતો કદી, તે કવિ પડ્યો કોરો;
કોરો જનમાં ક્યમ ટકે, કવિએ બેશક કોરો— ૧૩
નર તન વાનર તન રહ્યો, ન રટન કિંધ હરિગાન;
નર તન રતન નિદાન ગત, ન રત પુનર અસ્તાન. ૧૪
રાવનું ચિત્ત પ્રસન્ન કરિ, કિક તે કર્યા ઠરાવ;
રાવ સાંભળી ગરિબની, રંગ મણીX ઉમરાવ. ૧૫

કૂટકાવ્ય.

દોહરો.

પ્રશ્ન—શ્રદ્ધા કેર થાય તો, કબર મિયાની બાય;
ઉત્તર—હેત નથી કવિરાજ પણ, શો કરવો ઉપાય. ૧૬
અર્થ—કોઈ કવિને એક કવિ મળવા આવ્યો. ત્યાં સાયંકાળ

* રા. બા. મે. અંબાલાલ સાકરલાલ

* આ દુહો મહારી નવસારીથી કોરો બદલી પ્રસંગે મે. રા.
બા. ગોપાળરાવજીના પત્રમાં લખ્યો હતો. Xમણીભાઈ જસભાઈ.

યવાથી અંધારૂ થયું તેથી જલો કવિ બાહ્યો કે અહ્યા એટલે “અજ”
અને કેરું. (પ્રત્યય) એટલે “વાળુ” એટલે અજવાળું થાય તો મીયાની
કપર એટલે ઘોર (અંધારૂ) જાય! ત્યારે બીજા કવિએ કહ્યું કે હે
કવિ! હેતુ એટલે સ્નેહ અને સ્નેહ એટલે તેલ તે દીવામાં મૂળે નથી
માટે શું ઉપાય કરવો. ?

પુનઃસંવૈયો.

સું કરિ નાર સમીપ રટે, શણગાર કરી તન તાપ સમાયે;
સું કરિ થાયજ વર્ણુ સુશોભિત, ભૂષણુ ભવ્ય વળી ઉપજાવે;
સું કરિને ખડિયો લખિયે, મનનું ગમ્યું મિષ્ટ પદારથ લાવે;
સું કરિને તરે થાય બુલાખિ, સદા શુભ વસ્ત્ર શરીર સજાવે. ૧૭

અર્થ—સુનાર-સુવર્ણુ-સુખડીયો-ને સુતર.

અંતરોત્તર—દોહરા.

શમણે શું ખમ્મએ નહીં, જીવો પડે શું શીર;
સૂખડ અરએ થાય શું, બળદ વિશે શું વીર. ૧૮

દારૂણ કુખ કયું બસન, ભાંગે શાથી ભાર;
કળેશ સકળ શું કાઢિયે, દીપે શાથી દ્વાર. ૧૯

ટિપ્પણ—એમાં દરેક પ્રશ્નના ઉત્તર પુછેલા પ્રશ્નના મથાળે વંચાય
છે. જેમ સમણે-જીવો-સુખ-બળ-દારૂ-ભાંગે-કલેશને.-દીપે. (દીપે)

નુત્યાર્ય.

કળેડાવાળી સ્ત્રીની સખિ પ્રત્યે ઉક્તિ—દોહરો.

પવન ભ્રમણ પતિ તન તનુજ, તત તન તારણિ તાત;
વચન વદે પતિ એ સમાં, ન મળે લેશ નિરાંત. ૨૦

અર્થ—પવનનો ખાનાર સર્પ-તેના પતિ શ્રી કૃષ્ણ (નાગ ઉપર
ભગવાન પોઢેછે માટે) તેના પુત્ર પ્રદ્યુમ્ન તેનો છોકરો અનિરુદ્ધ તેની
સ્ત્રી ઉપા તેનો બાપ બાણ (અસુર કુળમાં માટે બાણાસુર પણ મુજ
નામ બાણ) તેના જેવાં વચન એટલે બાણવત્ મર્મનાં વચન બોલેછે.

વહોક્તિ અસંકાર-કવિત.

પ્ર. ૧. બેલ ગયે એવથી ન ચેન પડે મ્હેલ માંહી,

- ઉ. કેવા હતો ખેલનો નિશાનીનો આકાર તે;
 પ્ર. ૨ શંકર સમીપ હાથ નાથ આવે દીપ કંઈ,
 ઉ. નથી ખેલ જાણ્યો નાથ કરીશ શું નાર તે;
 પ્ર. ૩ વરતી આ વેરાણુ દીસે પ્રાણ ક્યાં સુખાણુ ગયા,
 ઉ. પ્રાણ વિના ખેલે તું નવાઈ છે અપાર તે;
 પ્ર. ૪ નથી આ જુલાખિ નાવ, બેટું કહાં આણી બાવ,
 ઉ. નાવનું શું કામ નથી અત્ર અકુપાર તે. ૨૧

પ્રશ્નોત્તર બોહેતેરી.

હરિગિત છંદ.

- (૧) સરખી સદા નવ શું રહે, (૨) ખૂણાની વચમાં શું દીસે;
 (૩) ખરચુ જવાને શું કહે, (૪) કયું આધ છે દશમા વિષે;
 (૫) મળિને અવર તણુ યાય શું (૬) શું હોય સુતપર પ્રસુ તણી;
 (૭) શાથી વધે બડકો (૮) ચતુરજન શું કરે ઠંગો સુણી. ૨૨
 (૯) અહિ ડંસપછિ આવે શું જનને, (૧૦) ખુરશિ સોખતી કો ખરે;
 (૧૧) શે ઉદરનીજ ભરાય, (૧૨) આપેલી રકમને શું કરે;
 (૧૩) ફુનિયાં ડરાવી તે કણે, (૧૪) વિધવા સુતા પિતુ શું કરે;
 (૧૫) સર શાથિ શોભે, (૧૬) પાત્ર મંજનથી વધે શું આખરે. ૨૩
 (૧૭) કો નવ રોગ (૧૮) રૂતૂ સિતે વળિ દરદ કયું ઉપડે લહે;
 (૧૯) શું મુરખ મગજે (૨૦) નગર ભૂપણ (૨૧) એટલે અથવા કહેા;
 (૨૨) પકડયાને શું કહે (૨૩) જનની શું વડિ (૨૪) શાથિ હયશોભે સદા;
 (૨૫) શ્રીમંત વાદે ગરિખના શું, (૨૬) કો સીતાપતી સૂખદા. ૨૪
 (૨૭) નૂપને શું પ્રિય (૨૮) ફુખિકો સ્થિતી (૨૯) વરસે શું ચાતુરમાસમાં;
 (૩૦) ગ્રહિએ શું નિતિમો (૩૧) વળિ ગિરાને કરવું શુંજ અવાસમાં;
 (૩૨) જીવપર શું ધરવિ (૩૩) જન ખુડે ક્યમ (૩૪) અભિનું મુખકેવું ખરે;
 (૩૫) લાગે વિષયની શું ખુરી (૩૬) પ્રસુને કુપુત્રો શું કરે. ૨૫
 (૩૭) છે શરિરમાં શું (૩૮) હરિજનો હરિભગતિનો શું નિત ધરે;

- (૩૬) શુ હરિકરે ભગતી વડે (૪૦) ક્યાં લોક રહેલ વિષે કરે;
 (૪૧) શે દસન નજી જણાય (૪૨) મનુષ સજ્જત શાણે સૂધરે;
 (૪૩) નાણાવડુ નિત શે નભે (૪૪) વસ્તેવ ચુલમાં શું કરે. ૨૬
 (૪૫) ક્યાં નૃપ સુમોજ કરે, (૪૬) વળી કાયરે રણેગત શું થશે;
 (૪૭) દીવાળિ દિન દિજ શું કથે (૪૮) કવિ ચંદના સુભ શું હશે;
 (૪૯) કણને કરે શું ચક્ષિમાં, (૫૦) ચમુ શાયિ શોભે નૃપ તાણું;
 (૫૧) અરિ વેર ક્યાં રાખે (૫૨) મુશળ મજબૂત શાર્યારે' ધાણું. ૨૭
 (૫૩) અતિ મસ્તકો (૫૪) નદિમાં પડે શુ (૫૫) વસન લાજે શે વળી;
 (૫૬) ક્યાં પાન સેંધાં (૫૭) શિશુ રિઝે શે (૫૮) શું બગાડે ક્રોધની;
 (૫૯) શુભવસ્ત્ર શાયિ વણાય (૬૦) શોભે રસસુર ધરે શેણે કરી;
 (૬૧) શોભે સુસેત્રો ક્યારિનાં શે (૬૨) શિશુ બણે ક્યાં મનધરી. ૨૮
 (૬૩) અરિ વેણુ ઉરમાં શું કરે (૬૪) શાણેયિ પદ પીડાય છે;
 (૬૫) મંચક બને શાણે (૬૬) વળી વદ શાયિ હંડ હણાયછે;
 (૬૭) શાયી વરસ બદલાય, (૬૮) વળિ સહુ પ્રાણિ જીવે શું લખ?
 (૬૯) કોણે જનમ દિધ (૭૦) દિરિત મેળવિ વડપતન કોણેભઈ. ૨૯
 (૭૧) ગુર્જરિગિરા મહિકો સુ કવિયે, દેશિ બધ કવિતા કરી;
 (૭૨) વળિ કો કરીએ છંદ અંદર સરસ બાપા ચિતરી;
 લખ દ્યારામે-શાંમળેજ, શુ પંક્તિ બે ઉભી કરી;
 થાશે ખુલાસો સકળતુજ, વિરચિત ખુલાખી બહોતરી. ૩૦

ૐ | ૧ ૨ ૩ ૪ |
 ૫ ૬ ૭ ૮ |

ટિકા—પ્રશ્ન ૧-૨-૩-૪ ના ઉત્તર દર્શા પ્ર. ૫-૭. યામ, ૬ નો
 મયા; ૭-૮ નો રાજે; ૯ નો લેરાં; ૧૦ નો મેજ; ૧૧-૧૨-૧૩ નો જમે;
 ૧૪-૧૫-૧૬ નો જળે; ૧૭ નો મસા; ૧૮ નો દમ; ૧૯ નો મદ;
 ૨૦ નો શ; ૨૧ નો યા. ૨૨નો સાયા; ૨૩ નો આયા; ૨૪ નો યાજે;
 ૨૫ નો મરા; ૨૬ નો રામ; ૨૭ નો રાજ; ૨૮નો જરા; ૨૯ નો મે;
 ૩૦ નો રા; ૩૧ નો યાદ; ૩૨નો દયા; ૩૩નો રામ; ૩૪નો શામ;
 ૩૫નો લેજ; ૩૬ નો દમે; ૩૭ નો મેદ; ૩૮ નો સાજ; ૩૯ નો મજે;
 ૪૦-૪૧-૪૨-૪૩-૪૪-૪૫-૪૬નો મેજે; ૪૬નો લેમે; ૪૭નો સારા; ૪૮નો

૨૧ ૧૧; ૪૯-૫૦નો દળે; ૫૨-૫૨નો સામે; ૫૩નો મેવા; ૫૪નો દરા; ૫૬નો મેમ; ૫૭નો મમે; ૫૮નો સાદ; ૫૯-૬૦-૬૧-૬૨-૬૩-૬૪-૬૫-૬૬-૬૭નો શાળે; ૬૮ નો દમ લે; ૬૯નો દયાળે; ૭૦નો મેરાળે; ૭૧નો દયા-રામે; ૭૨ નો શામળેજ; એ પ્રમાણે બ્હેતેર પ્રમ્તના ઉપર મુજબના ઉત્તર એ ઉપરની એ ઓગતા આઠ અક્ષરમાંથી નીકળેછે. એ શિવાય બીજા ઘણા પ્રમ્તના ઉત્તર એમાંથી નીકળેછે પણ જગ્યાની તંગીને લીધે જણાવ્યા નથી.

અષ્ટવ્યસ્તોત્તર—મનહર હંદ.

- ૧ શરીરની તંદુરસ્તિ કાજ લિયે શું બુઝાવિ,
- ૨ અભંકનું રક્ષણ શાણેથિ થાય બાળિયે;
- ૩ પ્હેરી પટ બુવનમાં પાછું કરિએ શું તેને,
- ૪ શાથી શોભા નરદના નાકની નિહાળિયે;
- ૫ શીરપર કરજ ચડી ગયેલું શું કરિએ,
- ૬ જૂતણો જમાવ થાય ક્યાં વિશેષ બાળિયે;
- ૭ સુતાં ઉઠી સદનમાં કરાંએ શું કસ્તરને,
- ૮ રામ સાથ આદ્ય બુદ્ધ કીધું કાણે વાલીણ. ૩૧

ટિકા—એ કવિતના આઠે પ્રમ્તના ઉત્તર છેવટના “વાલીણ” શબ્દમાંથી નીકળેછે.

વિરોધાભાસ અલંકાર—દોહરા.

- ફણિધરને શિરપર મણી, ખલક માંહછે ખ્યાત;
- પ્રગટ કચ્છ માથે મણી, વડી નવઈની વાત. ૩૨

અર્થ—હમેશા સર્વને માથે મણિ હોય છે પણ કચ્છ એટલે કાચમાને માથે મણી છે એ તો મોટી નવાઈ છે. ખુલાસો—કચ્છ એટલે કચ્છદેશ અને મણી એટલે (મણીભાઈ.)

- જ્યાં મહિપત ભાળા વસે, હોય અધિક અંધેર;
- ઉત્તરું રાજનગર વિષે, પ્રજા મુખી સંદુપેર. ૩૩

અર્થ—જ્યાં ભાળા રાત્રી હોય ત્યાં ઘણું અંધેર હોય પણ રા-
જનગરમાં એથી ઉલટું છે. અને સઘળી પ્રજા સુખીછે. ખુલાસો.
મહિપતરામભાઈ અને ભાળાનાથ જેવા સુધારાના અગ્રેસર અમ-
દાવાદમાં હોવાથી પ્રજા સુખીછે.

જીવીને જન ખાય સહુ, નહિ કોઈ મરિને ખાય;

પણ મહારા ધરના જનો, સકળ મરીને ખાય. ૩૪

ટિપ્પણ—મરીને એટલે મરણ પામીને નહીં પણ મરીને એટલે
તીખાં મરીને ખાયછે.!!!

શ્લેષાર્થ કવિતા.

સોરઠા,

સહી દુઃખ વધુ તન, નવરા કદી કરો કહું;

શરમ કશી નિજ મંત, જો જો તું બળ વાધશે. ૩૫

કસરત વિષે. શરારે વધારે દુઃખ સહન કરી હે નવરા જનો!
તમે તમારા મનને કર્શને શરમ (અમ) કરો તો જો જો તમારું
બળ વધશે.

બીજી અર્થ ન્યાતવરા ન કરવા વિષે—સ્ત્રી અને છોકરાં વિ-
ગરને દુઃખ નફિછે માટે નાતવરા કરશે નહીં. એમાં તમને શી
શરમકું! હે બાઈ વરાઈપી એહની અંદર રખેને બળવા ધસતો.

ત્રીજી અર્થ—એક અપ્રજા વિધવા સ્ત્રી ગરિબ છતાં વિવેક
બુદ્ધિને લીધે પોતાના બેન બાણેજીના કર વીગરેની તેવડમાં તણાઈ
મરતી હતી, તેને તેની સખીએ દીધેલી શિખામણુ વિષે હે સખી!
તને ઘણું દુઃખ છે. તને ગરીબ દીકરો નથી તો એમ કરવામાં તને
શી શરમ છે. જોજો તું એ આગરની એમાં બળી મરતી.!!

પુનઃ દોહરો.

સુવર્ણ વણિ મુંગરું શુભ, શોભા લાયક સાચ;

લઘુ ગુરુ સરવે થાયછે, હંદ તેહ નારાય. ૩૬

મિથ્યા માયા વિષે—શાભા લાયક સુવર્ણ સાથેના મૃંગારની સાદ્દાખી જણાય પણ એવાજ મ્હોટા ગુરૂ (ધનાભ્યો) છેવટે લઘુ-તાને પામેછે. માટે તે હંદયી રામીશ નહી.

ખીન્ને અર્થ—નારાય હંદના માપ વિષે જો સારા વરણ એટલે અક્ષર મૃંગાર એટલે સોળ હોય અને તે નિયમ પ્રમાણે લઘુ ગુરૂ હોય તો તેનો નારાય હંદ થાયછે.

પુનઃશાર્દૂલ વિક્રીડીત હંદ.

જ્યાં ગિરિજાહર જોરે તો જરૂરછે, પ્રીતી સદા નંદિથી;
સ્નેહેથીજ કદા પિશાચ ન તજે, છે રીજાઈ કહો કથી;
નાગરને પ્રિતિ નાગ મંડળ વિષે, ધારે વિભૂતી સદા;
ત્રંબક એ કનકા ભુષીત કવિની, સંહારજો આપદા. ૩૭

૧ જો અર્થ—ધ્રુવગુણિ. જ્યાં હરની ગિરિજા (પાર્વતિ)નું ધણું જોરછે હમશા નંદો (મિત્ર) ઉપર જોની પ્રીતિછે. કદી પિશાચને છોડતા નથી ને વીજાઈ (ભાંગ પીએ તે જોમ ભંગી કહેવાયછે, તેમ વિજ્યા પિએ તે વિજાઈ-ભંગી)છે. ચતુરછે ને નાગના યુથ ઉપર પ્રીતિછે. ભરમ ધરેછે. એવા ધંતુરાથી વેદિત શંકર કવિના સં-કટને હણો.

ખીન્ને અર્થ—નવસારી પ્રાંતના માણ સુભાસાદેજ મે. રા. બા. ત્રંબકરાય વૃજરાય વિષે. જોમને જહાંગીરીનું જોરછે હમશા આનંદી પુરુષો ઉપર જોની પ્રીતિછે, કદી સાચને તજતા નથી વીજાયવંત છે. નાગરછે, નાગમંડળ એટલે નવસારી ઉપર જોની પ્રીતિછે. વૈભવને ધારેછે. એવા સોનાથી આભૂષિત થએલા ત્રંબકરાયજી કવિની આપત્તિ હરો.

ઉપમાતી હંદ.

૨ પ્રાણુવલ્લભ તનરે રસાળ, સમર્થ છે એ કહું ભાગિલાજ;
વદાય છે તે વિશિ વીરક્ષેત્રે, યુજાખીએ દીઠ નિહાળિ નેત્રે. ૩૮
ટીકા.—આ વૃત્ત વડોદરામાં કેળવણી ખાતાના ડાયરેક્ટર મે.

૨૧. બા. ભાગીલાલ પ્રાણવલ્લભદાસની મુલાકાત વખતે કહ્યું હતું. તેમણે સ્વપ્રસંગે સાંભળવા નારાજ જણાવ્યાથી મેં કહ્યું કે એનો અર્થ તો નાગદમણ વિષે છે. તે એવી રીતે કે કૃષ્ણનો દડો જીમનાજીમાં પડવાથી જ્યારે કૃષ્ણે અંપલાવવા માંડ્યું ત્યારે રાધિકાએ કહ્યું કે રસાળ શરિરના મારા પ્રાણવલ્લભ એ સર્પનો પુત્ર ધણો સમર્થ છે. અને તે ધણો વીધી એટલે ઝેરવાળો છે—ભાગી એટલે સર્પ અને લાલ એટલે તેનો પુત્ર.

દોહરો.

કચ્છ કશી કિરતી કિધી, કરી કસરતો જોર;

નાગર દીઠી નિપૂણતા, આ બમણી તુજ જોર. ૩૬

નંદ વિષે.—કાછોટો કશીને બારે કસરતો કરીને જોણે કીર્તિ મેળવી. હે ચતુર ! તારી ચતુરાઈ અમે બમણી જોઈ!

બીજો અર્થ.—મણીબાઈ વિષે કચ્છદેશને કશીને તેનો ખજાનો તર કરવા બારે કરકસર કરી. હે નાગર તારી અમે ચતુરાઈ જોઈ. મણીબાઈ તારૂં આખ તો જોરજ છે.

શાર્દૂલ વિક્રિડીત વૃત્ત.

પાણીદાર પ્રભા પ્રતાપિ પદમાં, મોઘો મહા મૂલમાં;

વિખ્યાતી વજન વિશેષ ન બીજો, તેજસ્વિ તે તુલ્યમાં;

પાંખો તે મણિ પેટલાદ પુરમાં, પ્રીછી પરિક્ષા કરી;

આલ્યો બૂજ અવરિ લૈ અપટમાં, શ્રીમંતને છેતરી. ૪૦

ટીકા.—બુજ એટલે બુજદેશ અથવા હાથ—શ્રીમંત એટલે ગાયકવાડ સરકાર અથવા ગ્રહસ્થ.

દોહરો.

હિતુ હરેક હારદ તણો, ફાકટ ન મળે ફુંદ;

આરાધું હરનિશ તને, ગણપત હરગોવંદ. ૪૧

ચિત્રકાવ્ય. દોહરો.

ચિત્રકાવ્ય જાકાવ્યમાં, મિત્રજનેક પ્રકાર;
લઘુ ગ્રંથે દર્શિત કર્યા, એના કંઈ ગાહાર-૧

પવનચક્ર

પ્રબંધ-ધનાક્ષરી.

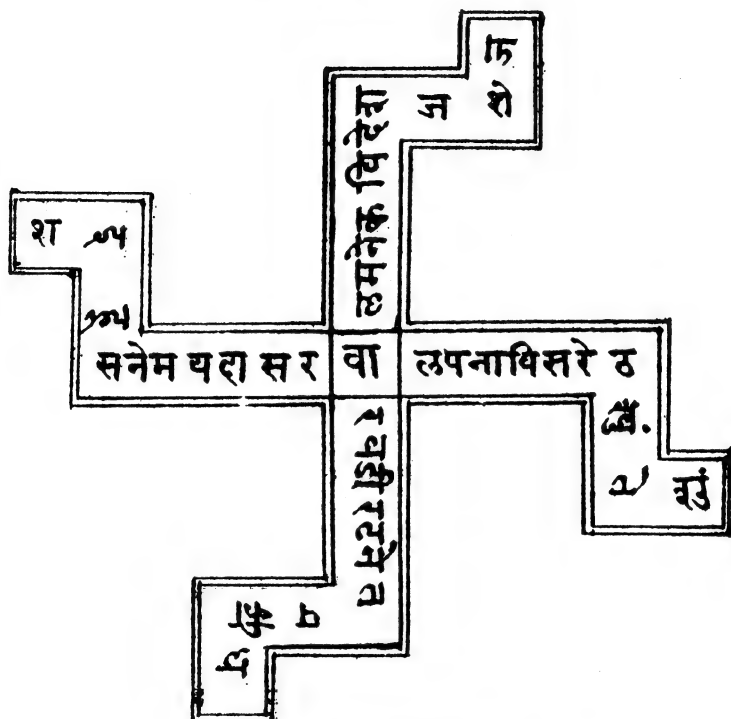

ઈશ્વર સ્તુતિ-ધનાક્ષરી.

તારક તુલન તું છે છેવું નવતુ કરતા,
સદારે લલ તમ મત જુલતેર દાસ,
ખસુસ મને દે સુધી ધીસુ દેને મસ જુખ,
સત્તા હેમ રાયે વીર રખી ચેરા મને ત્હાસ;
રયાવીરે ફયન લેલે તય ફેરે વિચાર,
મદાયધી સેવકને નેકવસે ધાય હાસ,
જુલાળી તારે રુંયો દેવધું રે તાળીલાંજું,
સપારથી તન યદા દાય નત થીર વાસ.

स्वस्तिक प्रबंध.

सवैथो.

सुष्ठी जिज्ञि सुष्ठी प्रत्ये.

सवैथो.

वासमनेक विदेश नरीन, नरी नरी देवि इने मणया;
 वाजप ना विसरे नरीपुंते शुं, सुते शुं नरी विना पजया;
 वार वडी रटने तप हीथ, यही पत नेट रजीवरया;
 वास सुदाय मनेसहू रीरा, राई हुंरी नेम यदा सरया. १

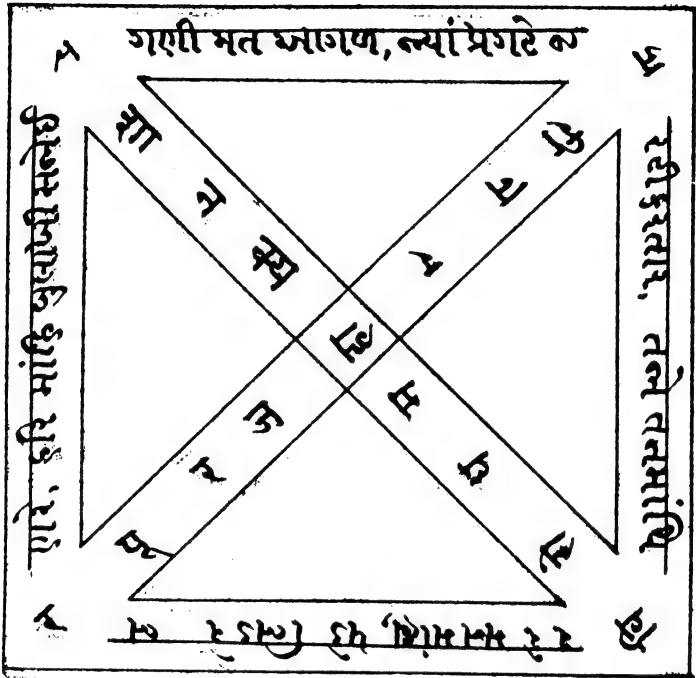
उन्नवंध-छपय.

[illegible]

उपय.

સમરનીન નગસાત, બુરાખષનાદગલાતુન,
ફરી પોતે જોન, ખિમા ખાતે યન્તુતુન;
છે ફનિ મુરખન હાથે, સરય જનિતિને બાજન;
પ્રતિદિન ફરે તુલ ફરમ, માંઠિ તુષ્ટુ નિયાં બાજન.
તલિ રમાલઈ ઈત્ત માર નિત, ધો માં ખાલી ધૂજતું;
બૂઠી બાજુ નગસાતની, સમન બુલાખી મૂજતું. ૧

चोकी प्रबंध.

हिम्मत विषे.
चोकी प्रबंध सवैयो.

हामधरोवि ररे मनमांथ, पेडे लिउरे त्वरधर न्यहां;
हानर पुरण रे हरे मांदि, जुवांजि सनेधि ररे न न्यहां;
हाक्य न सार गणेश मत्त आगण, न्यां प्रगटे न तरीनरहां;
हार न रीन रही करतार तने तनमांधि विरोध महा-१

वृक्षप्रबंधकवितः

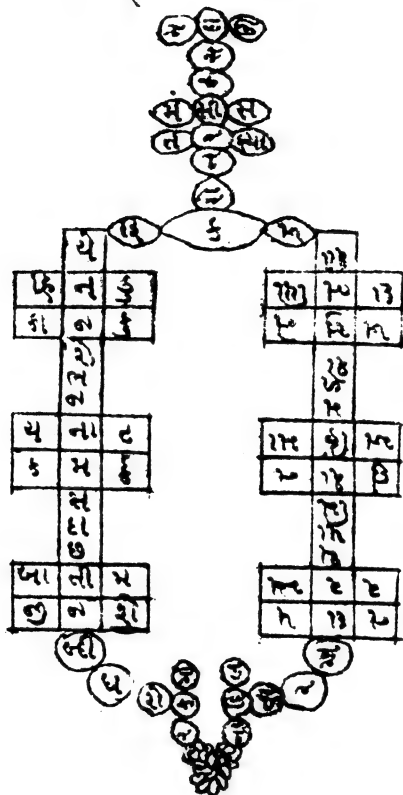

लुबने णिपहेरा.

इवितः

लुब मन घन शाम मन मय तलु तन,
मयन लराय पण नल कर काम थीए;
कर लूग चा परतुं ठनूग तणा काम कले,
लएगार्थ नही कही धीरा सेव मांछ सीए;
सेव सङ्ग छी जे लु करणी करतारना;
जीइ धर तेह तणी धरम लही मवीए,
मल मय काय थनी मय सम रायी रह्यो,
समलु बुहुं जुलाणी लुय सुए मतिहीए. १.

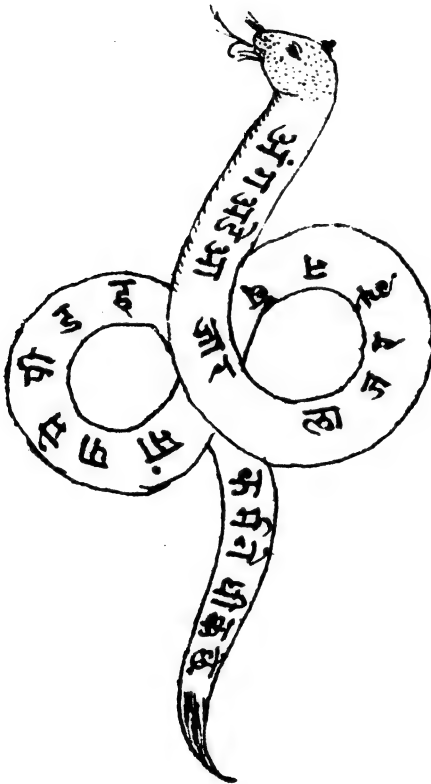
हार प्रबंधः

शिवदेवेश विषे स्वयंभो.

इदिये नहिं कान कुं ननरे, लन नायक मर्कट नाम वनरा;
 छति जलिन नरो मति नहिं बरो कर नाहीलमां इरियार जगद;
 नर रत्न पदारथ पामिश तुं जहिं मान सही मणरो सुजगद;
 जगिने गुल शिष्य करो नर क्यार सिमंत रसिड सदा जगद

નાગશિશુપ્રબંધ.
સોરઠો.

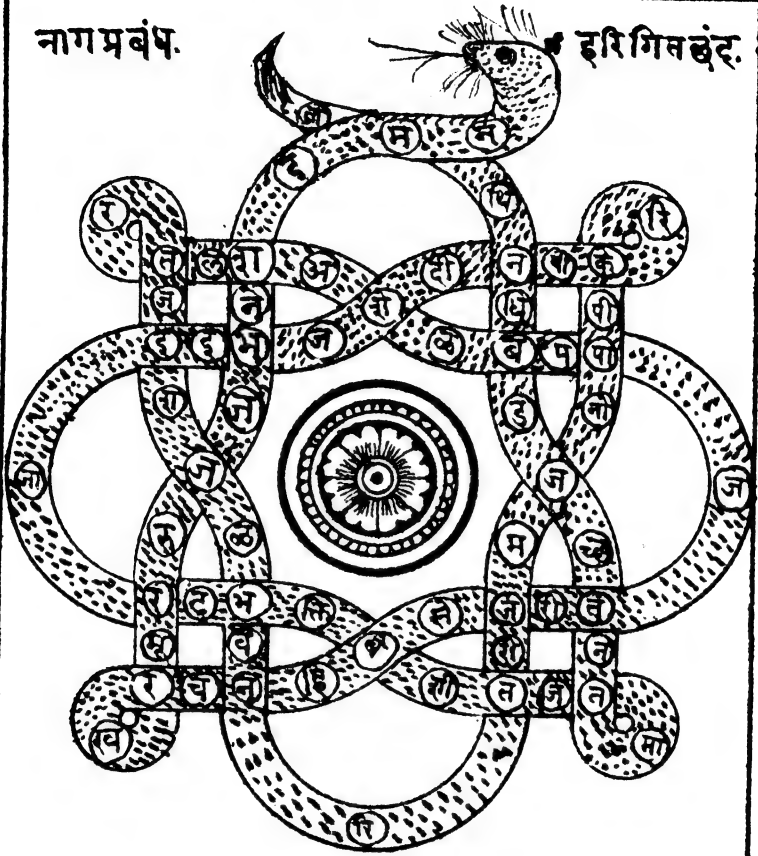

વ્યત્તિચાર વિષે.
સોરઠો.

અંગ મડે જાત્તર, લાભ રહે ન જાત્તરમાં;
પામે ધીકે હાતર, તર ફરમને ધીકે છે - ૧

નાગ પ્રબંધ.

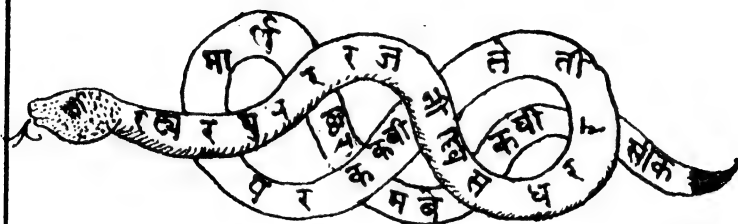
હરિગિતચંદ.

હરિગિત ચંદ.

નમઃ ઈશાને લભ નરૂ મૂરખ, ખરખ નહિ ખેસે જરી;
 તુભ પાપે બળશે બસજ તરતજ ઈશા નંજ લવ નર તરી;
 નમ નનો પાપી કેરી કેથી ન દીસેન ભઈ ઈન્ન;
 રર લક્ષ્મિ ખેરી તનિ તમા તન તુ રહ્ય બધિ નધિ મચ્છા-૧

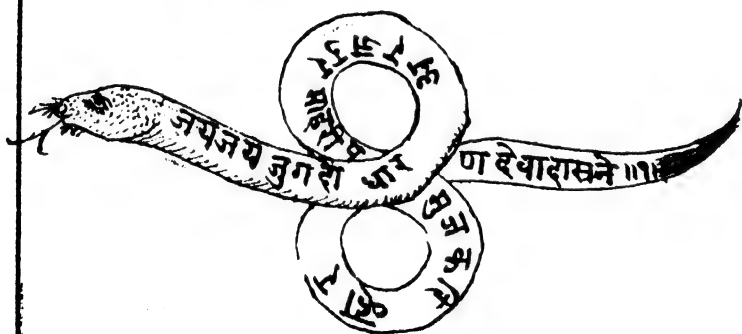
सर्प शिशु बंध.
घोरुरो.

दोहरो

रत्न रघुपति रत्ननीधिस, धर रतितेनीजीक;
 कर परमार्थ रजोरुम, बोरु वीर रसीद. १

पुनः सोरठो प्रभूस्त्विति.

सो रहो.

नय नय लुगदाधार, धार खरन खार मादरी;
पधार मुन इरि च्छार, धारण देवा हासने. १

नागमंडल प्रबंध.
सवैयो.

नितिविधोऽनवैयोः

गरवा गुप्ता क्वाजिषि वापरवा, परवाधननीतमि सांलखा;
 तरवा सुतल जाई यित्नु वरवा, वरवां तन तुं दृत आरवा;
 हरवा सल्ले मयने हरवा, हर बाइय धुलाभि यद्ये नरवां;
 नर वात इही इह ऐ धरवा, धरवारु हुंने थडि डीगरवा.१

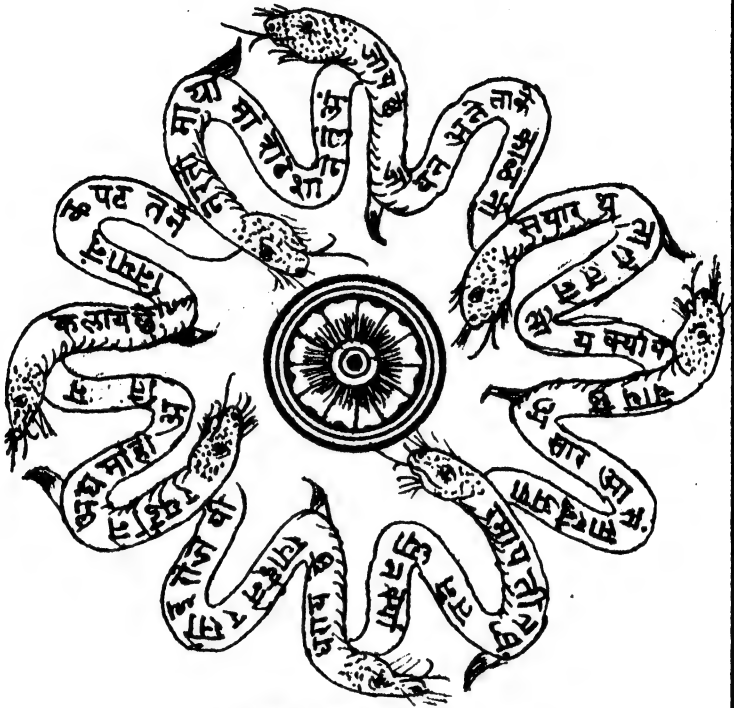
सुरवपाल प्रबंध.
दोहरो.

सुरवपाल प्रबंध.
दोहरो.

सदा रतो श्री रामने, नेम सुधरीने प्वास;
सपाने हथी नेदनु, था प्रलुनो नरदासः

નાગ મંડલ પ્રબંધ.

જીવને ઉપદેશ વિષે.

કવિત

નયછે ત્નેબન ખનિ તાપે કાળનો સવાર;
 સવાર પે તારો તને તોય ક્યાં વંચાયછે;
 ગાયછે જન સાર જ્ઞા સંસારનું જપાર માપ,
 રમાપેતિ તણું તને ધ્યાન ક્યાં ધરાયછે;
 ધરાયછે ખર્ચને રસોઈ રોનધીર વડી,
 રચીને અઘ માંઢી અતિ મફલાયછે;
 મળાયછે હુનિયાનું કપટ તને નરતી,
 નરતી માયામાં શરૂ થાને તું જનનયછે. ૧

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ
કથર સ્તુતિ	૧-૭
ગ્રંથ પ્રત્યે ઉક્તિ	૭
વિર વિનોદ.	૯-૧૯
વિર વિજય	૧૯
૪૬ પૂર્તિ	
ગણેશ તું પરમથ.....	૨૨
મીણનેય પણ માટી.....	૨૩
આરીનું ચંદાજે જાય.....	૨૫
બજિઆના બે ભાગ	૨૬
પેટ કરાયે વેઠ	૨૭
બકર કાઠતાં પેસે ઊંટ.....	૨૮
એક દુઃખને બીજું હાસ્ય.....	૨૯
વાસીદે સાંનેલું જાય.....	૩૦
જેવા રાજ તેવી પ્રજ.....	૩૧
કર્ણુ ભગાના જેવું	૩૨
વજ્રે વહેરીને વસકરે	૩૩
જે જાયું તે જાય.....	૩૫
વસૂ વિના નરે પશુ સમાન.....	૩૬
અતિ ડાહ્યોતે અતિ ખરડાય.....	૩૭
સાચે રાચે રામ.....	૩૮
નથીખના ગળ	૩૯
રાણીને સાજો	૪૦
જેણે લીધી કાલ	૪૧
હાજર તે હયિઆર.....	૪૨
જિવશે તે જશે	૪૪

ભુંગળ વિના ભવાઈ	૪૫
કુલાભાઈની કુલ.....	૪૬
પાખંડી પૂજાય	૪૭
અકરમીના પડિયા કાણા.....	૪૮
વીતી હોય તે જાણે.....	૪૯
પહેલું સુખ તે જાતે નર્મી.....	૫૧
આપ બલાતો જગ બલા.....	૫૨
નવરા નખોદ ધાલે.....	૫૩
વિનાય કાજે વિપરીત બુદ્ધિ.....	૫૪
લોભે લક્ષણ જાય.....	૫૫
જૂડે રામ રહે.....	૫૬
નવરાની નિશાની.....	૫૭
નામ તેહનો નાથ.....	૫૮
સૃષ્ટીસૌન્દર્ય	૬૧-૮૩
કાવ્ય ચરચા શતક	
કવિતાસ્વરૂપ.....	૮૪-૮૯
કવિ સ્વરૂપ-ધર્મ વજ્રે, ૯૦-૧૦૨	
કાવ્યરસ-દાતા અદાતા ૧૦૨-૧૦૭	
અધમ કવિતા.....	૧૦૭-૧૦૮
અધમકવિઅને ગ્રંથકાર, ૧૦૮-૧૩૧	
રૂઢી બુદ્ધિ સંવાદ.....	૧૩૧-૧૪૭
ઉપદેશ બત્રિશી . . .	૧૪૮-૧૫૮
કાવ્યતર્ક ચાતુરી.....	૧૫૮-૧૬૨
પ્રશ્નોત્તર બાહ્યોતરી.....	૧૬૩
શ્રેષ્ઠાર્થ કવિતા.....	૧૬૬-૧૬૮
ચિત્ર કાવ્ય.....	૧૬૯-૧૮૦

આશ્રયપત્ર.

અમદાવાદ. ૨૧

- ૧ દાકતર નિલકંઠરાવ ડાહ્યાભાઈ.
એલ. એમ. એન્ડ એસ.
૧ રા. રા. કાણાલાલ આહવારામ.
૧ રા. રા. હરિવલ્લભ પ્રભુલાલ.
૧ રા. રા. જ્ઞેશંગ મંઝારામ.
૧ પરી. પુંજભાઈ મયારામ.
૧ રા. રા. શિવદત્ત બાપાલાલ બાસ.
૧ રા. રા. માણિકચંદ મગનલાલ.
૧ રા. રા. સુનીલાલ કેશવલાલ.
૧ રા. રા. તિલ્લુવન બાપાલાલ.
૧ રા. રા. બાપાલાલ છગનલાલ મહેતા.
૧ રા. રા. રણછોડલાલ પ્રાણશંકર.
૧ રા. રા. કેવળદાસ અમરેજી.
૧ રા. રા. દફ્ટદાર બળવંતરાવ પોલ.
૧ બાસ દેવશંકર દયાશંકર.
૧ રા. રા. ત્રિકમલાલ હરિસુખરાય.
૧ રા. રા. પુરૂષોત્તમ ભાઈલાલ.
૧ રા. રા. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુ.
૧ રા. રા. હરિલાલ રાવચંદ.
૧ રા. રા. કેરોબા બાબારાવ.
૧ રા. રા. પુરૂષોત્તમ લક્ષ્મીરામજીશી
૧ ચુવાવાળા. કાણાલાલ રણછાડ.

ધર્મર. ૨૪

૨૧. રા. પુર્ણાનંદ માહાનંદ હજીર
એસિસ્ટન્ટ સાહેબ મારફત.
૧૦ નેકનામદાર માહારાજ કેશરી
સિંહજી સાહેબ.
૨ રા. રા. હરિદાસ વિહારીદાસ.
૨ રા. રા. પૂર્ણાનંદ મહાનંદ.
૨ રા. રા. મોતીલાલ કુશળજી.
૧ રા. રા. દામોદરદાસ પેલાભાઈ.
૧ રા. રા. ગોવિંદરામ હરેશ્વર.

- ૧ રા. રા. છપ્પાભાઈ નાથાભાઈ.
૧ રા. રા. રણછોડલાલ રાયજી.
૧ રા. રા. જનમહમૂદ હુસેનભાઈ.
૧ રા. રા. રાજનરામ રૂપરામ પરીત
૧ રા. રા. મોહનલાલ ચુલાખરાય.
૧ રા. રા. સદાશંકર પ્રભાશંકર.
ધર્મોલ. ૧
૧ રા. રા. ગોવરધનદાસ મૂળચંદ.
કરાંચી. ૧
૧ રા. રા. હરજીવન દામોદર દફ્ટર.
કુંડલા. ૨
૧ રા. રા. શામજી કેશવજી ગાંધી.
૧ રા. રા. ધર્મચારીશંકર કાળિદાસ.
કપડવંજ. ૪
૧ રા. રા. સુનીલાલ દલપતરામ.
૧ કપડવંજ પુસ્તકશાળા.
૧ રા. રા. ગોવિંદરામ કેવળરામ.
૧ રા. રા. નાથજી નરસિંહરામ.
કોટીનાર. ૮
૨૧. રા. કુલચંદ મૂળજી-પોસ્ટ મા-
સ્તર મારફત.
૧ રા. રા. ઉમિયાશંકર હીરાશંકર
૧ રા. રા. જીવણભાઈ રૂપજીભાઈ.
૧ રા. રા. અબ્દુલા કરીમભાઈ.
૧ રા. રા. દેવશંકર કરસનજી.
૧ રા. રા. જનનાદાસ વનમણીદાસ
૧ રા. રા. સરપચંદ વસતાચંદ.
૧ રા. રા. મણિલાલ કેશવલાલ.
૧ રા. રા. કુલચંદ મૂળજી.
૩ રા. રા. ભૂખણદાસ રામદાસ.
કઠોર.
૧ રા. રા. કીરપાશંકર દામોદર-કાસર
૧ રા. રા. ખુશાલ રણછાડ-કતારામ
૧ રા. રા. મોહનલાલ દયાળજી-કર-
કથળ.

આપુ. ૪

- ૨૧ ૨૧. ત્રિકમલાલકેશવલાલમારફત.
 ૧ ૨૧. ૨૧. ત્રિકમલાલ કેશવલાલ.
 ૧ ૨૧. ૨૧. છોટાલાલ કેશવલાલ.
 ૧ ૨૧. ૨૧. રણછોડ રામજી.
 ૧ ૨૧. ૨૧. કેશવરાવ નંદરામ.

ખંભાળીઆ. ૧૧

૨૧. ૨૧. લાલજીભાઈ પીતાંબર-મા-
 જિસ્ત્રેટ સાહેબ મારફત.
 ૧ ૨૧. ૨૧. લાલજીભાઈ પીતાંબર.
 ૧ ૨૧. ૨૧. મસેક નયુ ભીમ;
 ૧ ૨૧. ૨૧. ગીરજશંકર નરભેશંકર.
 ૧ વકીલ અંબાશંકર પ્રાણશંકર.
 ૧ ૨૧. ૨૧. શંકરપ્રસાદ ભવાનીશંકર.
 ૧ ૨૧. ૨૧. ભલાભાઈ શામજી.
 ૧ ૨૧. ૨૧. જ્યેશંકર મોતીચંદ.
 ૧ ૨૧. ૨૧. રણછોડદાસ ખીમજી.
 ૧ વકીલ પ્રગટશંકર વાસણજી.
 ૧ શેક મૂળજી કલ્યાણજી.
 ૧ ધર્મવાડા પુસ્તકશાળા.

ખંભાત. ૩

- ૨ ૨૧. ૨૧. લલ્લુભાઈ ન્હાનાભાઈ.
 ૧ વકીલ પ્રાણશંકર ભાગીજાલ.

ખેરવા. ૨

- ૧ ૨૧. ૨૧. ઉમેદભાઈ લલ્લુભાઈ.
 ૧ શેક રણછોડલાલ લાલચંદ

ગાંગડ. ૧૭

- ૧૦ નેકનામ યશવતસિંહજી સાહેબ.
 ૫ ૨૧. ૨૧. હરજીવનદાસ ઉત્તમરામ
 ૨ ૨૧. ૨૧. જ્યેશંકર ખીમજી.
 ૧ નેકનામ ઠાકોરશ્રી રાયસિંહજીગાંક
 ૧ ૨૧. ૨૧. વૃજલાલ પુરુષાત્તમરાય
 ગોધરા.

ધોધા. ૧૦

- ૫ ૨૧. વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ મા-
 રફત.
 ૧ રાયસાહેબ યુજાગભાઈ કંથડજી.

- ૧ ૨૧. ૨૧. માણિકલાલ હરજીવન.
 ૧ ૨૧. ૨૧. પ્રાણશંકર કૃપાશંકર. એલ
 સી. ઈ.
 ૧ ૨૧. ૨૧. મોતીરામ શિવલાલ.
 ૧ ૨૧. ૨૧. બળવંતરાય આત્મારામ.
 ૧ ૨૧. ૨૧. કીરપાશંકર ગંગારામ.
 ૧ ૨૧. ૨૧. ભક્તિરામ લાલજી.
 ૧ ૨૧. ૨૧. વામનરાવ શિવપ્રસાદ.
 ૧ ૨૧. ૨૧. અમૃતલાલ મોતીચંદ
 ૧ શાહ પાનાચંદ હરખચંદ.
 ૨ ૨૧. ૨૧. નર્મદાપુરી ભવાનીપુરી
 ચાણોદ.
 ૧ રાવસાહેબ માધવરાય હરિનાર-
 યણુ-ઓખલી.
 ૧ ૨૧. ૨૧. રેવનદાસ લાલભાઈ-અભાબી
 ૧ નેકનામ રાજીવશ્રી-દ્રીગપાળસિં-
 હજી સાહેબ-છાલીગેર.

જુનાગઢ. ૫

- ૨ ૨૧. ૨૧. ગોવિંદજી નાનજી.
 ૨ ૨૧. ૨૧. શેષકરણ કચ્છરા.
 ૧ બેદ ઝીણારામ ગેધજી.
 ૧ ૨૧. ૨૧. બાપુજી જીવરામ.
 ૨૧. ૨૧. વિઠ્ઠલદાસ ધનજીભાઈ મા-
 રફત

જુનાગઢ. ૧૦

- ૫ વકીલ સોમનાથ ગોપાળજી
 ૫ વકીલ હથરજી આણંદજી.

જેતપુર. ૬

- ૧ ૨૧. ૨૧. ઘેજાભાઈ ભગવાનદાસ
 ૧ ૨૧. ૨૧. કીરપાશંકર પુરુષોત્તમ-
 ૧ ૨૧. ૨૧. ભદ્રવજી શામજી.
 ૧ ૨૧. ૨૧. વનમાળી વીરજી.
 ૧ વકીલ સરીફ શુમાર.
 ૧ આર્ય વત્સલ સભા ભક્ષરાવાદ
 ઠાસરા. ૧૫
 ૧ દસાઈશ્રી ભવાનીભાઈ જ્યુ.
 ૧ પટેલ બાપુજી રેવાદાસ.

- ૧ રા. રા. શિવભાલ ઉદેરામ.
 ૧ રા. રા. ડાઘાભાઈ કાળાભાઈ
 ૧ રા. રા. માણિકલાલ બાપુજી.
 ૧ રા. રા. સુનીલાલ ભાગીલાલ.
 ૧ રા. રા. ગીરધરલાલ કીરપાશંકર.
 ૧ રા. રા. સોમેશ્વર જોડાભાઈ.
 ૧ રા. રા. શંકરલાલ રણછોડલાલ.
 ૧ રા. રા. હરગોવિંદ કેવળભાઈ.
 ૧ ઠાસરા રીડીંગરમ.
 ૧ રા. રા. ડાઘાભાઈ નારણભાઈ.
 ૧ દેસાઈ ત્રીકમલાલ કીશોરભાઈ
 ૧ રા. રા. અંબાલાલ ભગવાન.
 ૧ રા. રા. હરિપ્રસાદ ભવાનીભાઈ.
 તેરા. ૪
 ૧ નેકનામ કુમારશ્રી દાદુભા સાહેબ
 ૧ રા. રા. દયાશંકર હાથીરામ.
 ૧ રા. રા. દલપતરામ વિશ્વનાથ.
 ૧ મહેતા માણિકચંદ નાગજી.
 ૧ રા. રા. મોરારજી અનરરામર
 મહેતાજી કચ્છ દેશલપુર
 ૧ નેકનામ ઝાલા રણમલસિંહ.
 ધરમપુર.

ધરમપુર. ૩૯

શેઠ સાહેબ બહેરામજી પેસ્તનજી
 ભરડા મારફત.

મે. શ્રીમંત મોહન દેવજી સાહેબ
 પાટવી કુમાર—ધરમપુર.

જી સાહેબ માણિકજી કાવસજી
 દમણવાળા.

મે. શ્રીમંત કુમારશ્રીહરિદેવજી સાહેબ

૨ શેઠજી સાહેબ સોરાબજી મંચેરજી
 બીલી મોરીઆ.

૨ શેઠજી સાહેબ. હોરમસજી ગાંડા-
 ભાઈ પારડીવાળા.

૨ શેઠજી સાહેબ. દોરાબજી કાવથજી
 દીવવાળા

૨ શેઠજી સાહેબ. શાપુરજી દાદાભાઈ
 વલસાડવાળા.

૨ શેઠજી સાહેબ. મહેરવાનજી માણે-
 કજી કોસંખાવાળા.

૨ શેઠજી સાહેબ કેકોખાદજી લીમજી
 ભાઈ વલસાડવાળા.

૨ શેઠજી સાહેબ. મહેરામજી પેસ્ત-
 નજી ભરડા દમણવાળા.

૧ રાવજીહાફુર. ઈંદ્રજી મકનજી.

૧ મી. નાનાભાઈ માણિકજી.

૧ શેઠ. હોરમસજી જીવણજી દાદ-
 રાવાળા—દમણ.

૧ મિ. અરદેસર સોરાબજી પ્રોફેસર
 દમણ.

૧ મિ. પીરોજશાહ હીરજીભાઈદમણ

૧ ઉદવાડા નેટીવલાઈબેરી.

૧ ધરમપૂર સ્કલ લાઈબેરી.

૧ રા. રા. ગીરજીશંકર રામશંકર.
 પારડી.

૨ નેકનામ મહારાણાશ્રીબળદેવજીસા.

૧ રા. રા. ઇગનલાલ નરોત્તમદાસ.

૧ ડકર મણિરામ કુમેરદાસ.

ધાંગધરા. ૨

૧ રા. રા. લક્ષ્મીશંકર આઘડભાઈ.

૧ રા. રા. નયુશંકર ઉદયશંકર

૧ ડકર. વનમાળી મનોર. પોસરા
 નવસારી.

રા. રા. તાપીશંકર પ્રભુશંકર
 મારફત. ૧૨

૧ રા. રા. તાપીશંકર પ્રભુશંકર.

૧ રા. રા. પુરુષોત્તમરાવ આંબેગાવકર

૧ રા. રા. લલ્લુભાઈ હરિવલ્લભદાસ.

૧ રા. રા. રામરાવ વિશ્વંભર.

૧ રા. રા. બાપુભાઈ ખંડુભાઈદેશાઈ

૧ રા. રા. આનંદરાવ ભગવંત.

૧ રા. રા. કામેશ્વર કીરપાશંકર.

૧ રા. રા. ગણેશ ગોવિંદ—કઠાર.

૧ રા. રા. શિવરામ રામચંદ્ર જોશી

૧ મે. ખાનસાહેબ શેખજીહાફુર.

૧ રા. રા. વસનજી હરિભાઈ.

૧ બાવસાર નરોત્તમ મોતીભાઈ.
 ૨૧. ૨૧. બોગીલાલ ખુશાલ પંડ્યા મારફત
 ૧ ૨૧. ૨૧. રામકૃષ્ણધોન્ડે પનિગુડકર.
 ૧ ૨૧. ૨૧. મણિયંત્રિનાયક સહસ્ત્રબુધ્ધિ.
 ૧ ૨૧. ૨૧. ગંગાધર હરિખરવે.
 ૧ ૨૧. ૨૧. ભાગીલાલ ખુશાલ.
 ૧ ૨૧. ૨૧. નારાયણ જગનાથ.
 ૧ ૨૧. ૨૧. રામચંદ્ર પુરષોત્તમ.
 ૧ શેઠ જમસેદજી કાવથજી ગણદેવીવાળા.
 ૧ ૨૧. ૨૧. રાધા રામચંદ્ર.
 ૧ ૨૧. ૨૧. મગનલાલ તાપીદાસ.
 ૨૧. ૨૧. ખુશાખીરામ લલુભાઈ મારફત.
 ૧ ૨૧. ૨૧. ખુશાખીરામ લલુભાઈ.
 ૧ ૨૧. ૨૧. જમનાદાસ ઘેલાભાઈ
 ૧ વકીલ દામોદરદાસ સરજરામ.
 ૧ વકીલ દયાજી દાજીભાઈ.
 ૧ વકીલ રૂદરજી મોહનભાઈ.
 ૧ વકીલ કેદારનાથ જગન્નાથ.
 ૧ વકીલ અમૃતલાલ ઘેલાભાઈ.
 ૧ વકીલ દેવચંદ હરિવલ્લભદાસ.
 ૧ વકીલ રણછોડભાઈ કુકીરભાઈ.
 ૧ ૨૧. ૨૧. જોડાલાલ કીરપારામ.
 ૧ ૨૧. ૨૧. ભાઈશંકર જગજીવન.
 ૧ ૨૧. ૨૧. નરભેરામ મણિશંકર.
 ૧ શેઠ નવરોજી ફરામજી.
 ૧ ૨૧. ૨૧. બાલુભાઈ ખિન્નભૂખણદાસ
 ૧ પારેખ ત્યાલચંદ દીપચંદ.
 ૨૧. ૨૧. હીરાલાલ કુકીરભાઈ રાણા
 મારફત. ૧૦
 ૧ ૨૧. મંજારામ આદિત્યરામ.
 ૧ ૨૧. માણેકલાલ મોતીરામ.
 ૧ ૨૧. દલપતરામ હરગોવિંદ.
 ૧ ૨૧. પ્રાણજીવન કલ્યાણદાસ.
 ૧ ૨૧. હીરાલાલ કુકીરભાઈ.
 ૧. કુમેરદાસ મૂળચંદભાઈ.
 ૧. ત્રિભાવનદાસ બાળમુકુંદદાસ.
 ૨૧. ચુનીલાલ હરિવલ્લભદાસ.

૧ ૨૧. ગીરધરલાલ દ્વારકાદાસ.
 ૧ ૨૧. પુરુષોત્તમ પ્રાણજીવન.
 ૧ મહેતાજી હરિવલ્લભ પ્રભુરામ—
 નદીસર.
 ૨ ૨૧. ૨૧. વસનજી ગોવિંદજી-પલ-
 સાણા.
 ૨ ૨૧. ૨૧. વિદ્યારામ રામજી. પાળી
 આદ.
 બળાણા. ૧૧
 ૨૧. ૨૧. મળજીભાઈ પીતાંબરભાઈ
 મારફત.
 ૪ નેકનામ કુમાર શ્રી જોરાવરખા-
 નજી નસીખખાનજી સાહેબ.
 ૨ ૨૧. ૨૧. માણેકચંદ તુળશીભાઈ.
 ૨ ૨૧. ૨૧. નાગજીભાઈ ગોવરધનદાસ
 ૨ ૨૧. ૨૧. મૂળજીભાઈ પીતાંબરભાઈ
 ૧ ૨૧. ૨૧. ભલાજી ખીમજી.

બેલા. ૩

૨૧. ૨૧. રણછોડલાલ ભદવજી મહે-
 તાજી મારફત.
 ૧ ૨૧. ૨૧. રણછોડલાલ ભદવજી.
 ૧ મહેતા તેજમલ રામરાજ.
 ૧ મહેતા પ્રેમચંદ કરતુર.
 ૧ મહેતાજી હમિયાશંકર દેવશંકર-
 તેગઢ.

બગસરા. ૩

મહેતાજી મયારામ રધુરામ મા
 ૧ આ. પરમાનંદદાસ હરજીવન.
 ૧ આ. રેવાશંકર અંબાશંકર.
 ૧ મિ. ગોવિંદજી રત્નસિંહ.

બોટાદ. ૨

૧ ૨૧. ૨૧. છોટમલાલ હરિપ્રસાદ.
 ૧ ૨૧. પુરુષોત્તમ કકલ.

બોડકા.

૧ વૈદ હીમતલાલ દયાશંકર.
 ૧ શા કરતુરચંદ ફલ્લભદાસ.

ભાવનગર.

૨૧. પ્રાણજીવન ઓધવજી મારફત. ૪

- ૧ ડફર પ્રાણજીવન ઓધવજી.
 ૧ ડફર જગજીવન રતનજી.
 ૧ દોશી પુરધોત્તમ શામજી.
 ૧ રા. જોરાલાલ આણંદજી.
 ૧ રા. ગંભીર ગુલાબચંદ.
 ૧ રા. વનમાળી કેશવજી બાપાણી.

ભૂજ. ૪

૨૧. રા. ગોવરધનદાસપ્રભુજી મારફત.

- ૧ રા. રા. લક્ષ્મિચંકર હરજીવન.
 ૧ રા. રા. જુહાલાલ મોહનલાલ. પૂ.
 ૧ રા. રા. ગોવરધનદાસ પ્રભુજી.
 ૧ રા. રા. ઉમિયાચંકર લક્ષ્મિદાસ
 ૧ રા. રા. આદિત્યરામ દલપતરામ
 ૧ નેટીવ લાઇબ્રેરીના સેક્રેટરી બા-
 દરવા.

૧ મહેતાજી કરસનજી હરખજી બ.
જયપુર.

મુંબાઈ. ૧૩

- ૪ રા. રા. ભાઈચંકર ન્હાનાભાઈ.
 ૪ રા. રા. મનાસુખરામ સૂર્યરામ.
 ૨ રાવળશ્રી મૂળચંકર જયચંકર.
 ૧ શેઠ લક્ષ્મિદાસ ખીમજી.
 માસ્તર કાશીરામ રામજી જાની.
 ડાક્ટર દયાચંકર મકનજી.

મોણાવદર. ૪

રા. ગાંગજીરામજી કલાર્ક મારફત.

- ૧ ક્ષત્રી ગાંગજી રામજી.
 ૧ રાણાશ્રી કથળાજી વીશાજી. સુ
 ડવાવાળા.
 ૧ મિ. મોતીચંદ ઉત્તમચંદ.
 ૧ મહંતશ્રી પીતાંબરદાસ રતનદાસ.

મહુવા (કાડિઆવાડ)

૨૧. રા. મૂળચંદ ત્રિકમ મહેતા લાઈ-
 રીઅન મારફત. ૩
 ડવાનેટીવ લાઇબ્રેરીના સેક્રેટરી.

૧ મહેતાજી લલ્લુભાઈ કાળિદાસ.

૧ જોળકીઆવિહલદાસપરમાનેદાસ

૨૧. રા. ભાઈચંદ કાહાનજી ગાંધી
આસિંગિશશસ્ત્રકૂલમાસ્તર મારફત.

૧ રા. કાહાનજી દામજી.

મહુવા (ગાયકવાડી.) ૧૩

ખારોટ ગુમાખ બાપુભાઈ મારફત.

- ૫ રા. રા. રૂદરજી ખંડુભાઈ દેશાઈ.
 ૨ રા. રા. ફાજદાર મુનશી સૈયદ.
 ૧ રા. રા. સુનીલાલ કેશવરામ.
 ૧ ખારોટ બાપુભાઈ ગુમાનસિંગ.
 ૧ રા. રા. પ્રાણજીવન જીનીલદાસ.
 ૧ દસોંદી ઉમિદસિંગ ગુલાબસિંગ.
 ૧ તળાટી લલ્લુભાઈ ગુમાખ.
 ૧ દસોંદી નારસિંગ કલ્યાણસિંગ.

માંડવી. (કચ્છ)

- ૧ રા. રા. જીવરામ હરિચંકર.
 ૧ માંડવી વીદ્યાસંગ્રહ પ્રસ્તકાબય હા.
 જીવરામ હરિચંકર.

મુંદ્રા. (કચ્છ) ૨

- ૧ શેઠ હીરજી ચત્રભૂજ.
 ૧ શેઠ ખટાઉ ખીમજી.
 ૨ મે. શ્રી ચંદ્રસિંહજી રામસિંહજી. માં
 ડવા તામે રેવાકાંઠા.
 ૧ રા. અમરચંદ ભવાનદાસ. મેંગણી

મહુવા. (પ્રાંતનવસારી)

- ૧ રા. રા. કેશવરાવ પાંડુરંગ.
 ૧ મહેતાજી મકનદાસ નરસિંહદાસ.

રાજકોટ. ૩૮

- ૮ આ. મોતીચંદ તુળશીભાઈ.
 ૨ સ્કોલર મણિલાલ મોતીચંદ.
 ૨ સ્કોલર ત્રિભાવન માણિકચંદ.
 ૨ સ્કોલર હરિલાલ વિ. મોતીચંદ.
 ૨ પંડયા શામળ લલ્લુભાઈ.
 ૨૧. રા. ગોવિંદલાલ જીનુલાલ મારફત.

૨ શ્રીમંત બાસ્કરરાય વિઠ્ઠલરાવ. હ.
સ્તે રા. નારાયણ બાળકુળ.
૨ રા. રા. ગોવિંદલાલ છનુલાલ. વૈદ.
૧ વકીલ કાળિદાસ જોડાભાઈ.
૧ વકીલ મંગળજી સુંદરજી.
૧ વકીલ કલ્યાણરાય ચત્રભૂજદાસ.
૧ વકીલ ભદ્રવજી વહાલજી.
૧ વકીલ ધારથી કુશળચંદ.
૧ વકીલ લીલાધર કેશવજી.
૧ વકીલ કૃપાશંકર ઉમિઆશંકર.
૧ રા. રા. શંકરજી કુમેરજીકોઠારીઆ.
૧ રા. રા. ત્રંચકલાલ છોટાલાલ.
૧ રા. રા. શંકરજી શામજી બક્ષી.
૧ રા. રા. જીવણલાલ હરજીવનદાસ.
૧ રા. રા. ડાહ્યાભાઈ પીતાંબરરાય
દેરાસરી.

૧ સ્કોલર ખેચર ત્રિકમજી સિદ્ધારી.
૧ રા. રા. મહાશંકર દયારામ.
૧ રા. માસ્તર પ્રાણજીવન ડોકટર.
૧ કવિ શિવદાસ નારણજી.
૧ રા. રા. રૂપશંકર મોરારજી.
૧ રા. રા. જ્યેષ્ઠ રંગનાથજી.

રંગુન. ૬

૧ રા. જુહામજીવરાજ. ભમનગરવાળા.
૧ રા. પાંચજીમૂળજી. જાફરાબાદવાળા.
૧ રા. આણંદજી જ્યેષ્ઠકરજી ડીઆવાળા.
૧ રા. વાલજી ધનજી દવે.
૧ રા. જ્યેષ્ઠકર રામશંકર.
૩ રા. રા. ગવરીશંકર જ્યેષ્ઠકર રંગુન.
૧ લુણાવાડા બારેટનલાઈબ્રેરી.
૧ રા. રા. છગનલાલ જ્યેષ્ઠીસન.
દાસ. લીલાપુરોડ.
૨ રા. રા. અનંતપ્રસાદ ત્રિકમલાલ.
રાધણપુર.

વડોદરા. ૧૪

રા. રા. મોહનલાલ ભગવાનદાસ.
માસ્કૃત. ૧૨

૫ રા. રા. મોહનલાલ ભગવાનદાસ.
૧ માસ્તર ચંદુલાલ કાળિદાસ.
૧ રા. ગ. હીરાલાલ મોતીલાલ.
૧ જ્યેષ્ઠી ત્રંચકરામ હીમતરામ.
૧ રા. રા. મગનલાલ ચુનીલાલ.
૧ રા. રા. અમતલાલ રસિકલાલ.
૧ રા. રા. છોટાલાલ આત્મારામ.
૧ રા. રા. કુર્ગાશંકર હરીચંદ.
૧ રા. રા. મણિલાલ મૂળજીભાઈ.
૧ રા. રા. છગનલાલ લલ્લુભાઈ.

નડીઆદ. ૩

૧ રા. રા. મીઠાભાઈ જીવાભાઈ.
૧ રા. રા. રામદીન હનુમાનસિંગ.
૧ રા. રા. પુરુષોત્તમ પ્રેમાનંદ.

વીસનગર.

૨ા. રા. બાપુજી જગન્નાથ. નાઝ-
રસાહેબ મારફત. ૧૧

૧ રાવસાહેબ અંબાલાલ સાકરલાલ.
૧ રા. રા. કસનલાલભાઈ ન્યાલચંદ.
૧ રા. રા. વિનાયકરાવ મુનસફ સાહેબ.
૧ વકીલ ચુનીલાલ હરિવલ્લભ.
૧ રા. રા. બાપુજી જગન્નાથ.
૧ રા. રા. કેશવરાવ નારાયણ.
૧ વકીલ પાનાચંદ મોજીલાલ.
૧ વકીલ ગોવિંદલાલભાઈ.
૧ વકીલ ગગલ ઉમેદરામ.
૧ રા. રા. હીરાલાલ મોહનલાલ.
૧ વીસનગર પુસ્તકશાળા.

વરવાળા. ૩

મહેતાજી ડુંગરશી નરોત્તમ આસ્કૃત.
૧ રા. રા. ડુંગરશી નરોત્તમ.
૧ રા. રા. નથુભાઈ આધવજી.
૧ રા. રા. વસનજી ઝવેરી.

વઢવાણ સિવિલ સ્ટેશન. ૨

૧ વકીલ જીવણલાલ ફુલચંદ.
૧ વકીલ. સાકરલાલ શંભુલાલ.

૧ રા. રા. માનશંકર છાપીલદાસ વળા.
વણાદ. ૩

૩ રા. રા. ત્રિભુવન ગીરજશંકર.

૧ રા. રા. બાળાશંકર જગજીવન.
બદ સિંહાનગર

૧ રા. રા. લક્ષ્મીશંકર દામોદર.
ત્રિપાઠી મુ. મુદ્રિત.

૧ રા. રા. જોષીતારામ રણછોડ ત-
બાટી. મુ. સણાદર.

૧ રા. રા. હીરાલાલ વિદ્યારામ. સું-
થરામપર લાઘવેરીના સેક્ટેરી.

૧ રા. વિઠ્ઠલભાઈ બાપુજી. ગોર.
સિનોર.

હળવદ.

૧ જાની જગજીવન કાહાનજી.

૧ દવે મંગળજી અંદરજી.

૧ જાની મણિશંકર ગભર.

૧ શેઠ કાહાનજી સુંદરજી. લીંબડી

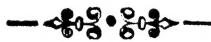
“સ્વદેશાભિમાન”

રચનાર પુરુષોત્તમ કાહાનજી ગાંધી—લીંબડી.

દેશાભિમાન શું, તે બતાવવાને પોતાની શક્તિની ગુંતસ પ્રમાણે
કીક કોશીશ કીધી છે. અને તે કોશીશ ખરેખર વખાણવા લાયક છે.
નિબંધની અંદર જગે જગે જેવાં જોષીએ તેવાં ઉદાહરણો આપવા-
ની કૃતિએ મહેનત કરી છે. અને તેમ કર્યાથી તેણે પોતાના નિબં-
ધની ખુબીમાં વધારો કર્યો છે. લખાણ અસરકારક, ગરમાગરમ
અને હંટાદાર શુદ્ધ ગુજરાતીમાં કર્યું છે. * * *

આ નિબંધ હિંદુ, પારસી તેમજ મુસલમાનોને વાંચવા લાયક છે. તેથી
અમે તે ખરીદવાની મનજીત બલામણ કરીએ છીએ (ગુલઅફઘાન.)

“આ નાનું સુંદર પુસ્તક ખરેખર વાંચનારની તરફીનો પાડ વાળી
આપે છે. એવા લુખા વિષયને રસિક કરવાની મહેનત કાંઈ થોડી
નથી. અને તેમાં કૃતી કૃતિમંદ નીવડ્યો છે. એ સંતોષકારક છે. બાપા
સુંદર ને જેવી જોષીએ તેવી વાપરી છે. વિચારો અને બાપા બને
કૃતિને શોભાવે તેવાં છે. કિંમત કૃત છ આના છે.”

થોડી મુદતમાં છપાઈ બહાર પડશે.

“ચતુરસિંહ પ્રવાસ” નામના વખણાએલા પુસ્તકની આવૃત્તિ
ખીજી સુધારા વધારા સાથે પ્રકટ થશે. નાના કદના પૃષ્ઠ ૪૫૦ કિંમત
પોસ્ટેજ સાથે દર પ્રતના રૂ ૧-૫-૬ બતાવનાર આત્મીયારામ નારણજી
બાવનગર. મિત્રતા વિષે “વાંચવા લાયક” નિબંધની આવૃત્તિ ખીજી
સુધારા વધારા સાથે પૃષ્ઠ ૭૨ કિંમત પોસ્ટેજ સાથે દર પ્રતના પાંચ
આના રચનાર. પુરુષોત્તમ કાહાનજી ગાંધી—લીંબડી.

